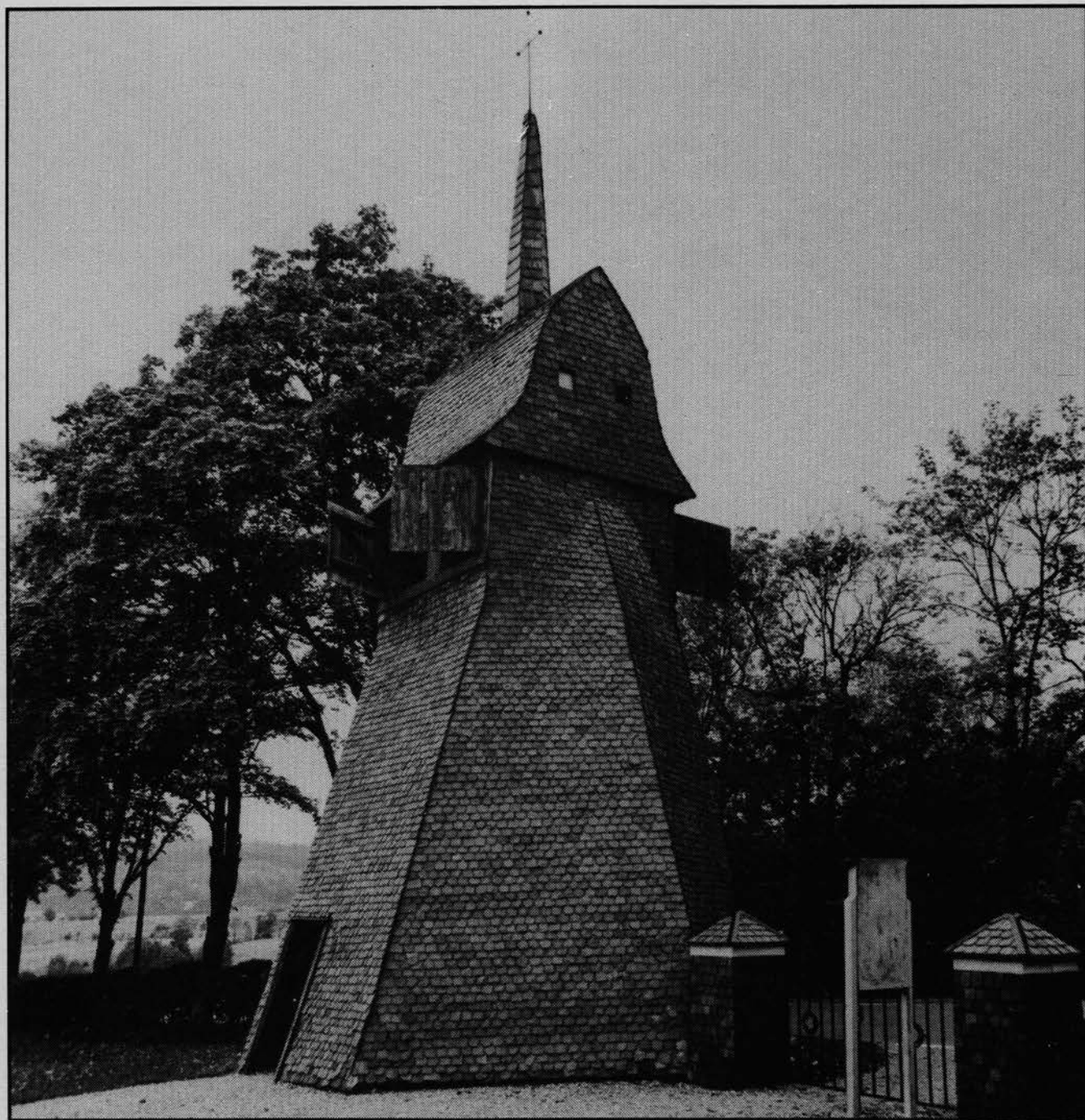

KULTURHISTORISK BYGGNAD SINVENTERING

NR: 33

FRÅN STIFTELSEN ÄLVSBORGS LÄNSMUSEUM

MELLERUDS KOMMUN

SOCKNARNA DALSKOG OCH GUNNARSNÄS

1984

Omslagsbild: Klockstapel vid Gunnarsnäs kyrka
Foto W. Ängermark, Älvsborgs länsmuseum

KULTURHISTORISK BYGGNADSIKENTERING NR 33

MELLERUDS KOMMUN

socknarna Dalskog och Gunnarsnäs

Stiftelsen Älvsborgs Länsmuseum

Vänersborg

1985

"Allmänt kartmaterial från Lantmäteriet.
Medgivande 85.0203".

Kartorna godkända ur sekretessynpunkt för spridning
Lantmäteriverket 1985-11-06.

Fotografier ur Läns museets arkiv (om ej annat anges).

ISSN 0280-5189

Länsstyrelsens offsettryckeri, Vänersborg
1985

I N N E H Å L L

Inledning.....	5
Inventeringsområdet.....	6
Bebyggelseutveckling.....	9
Förhistorisk tid.....	9
Historisk tid.....	14
Byggnadsskick.....	24
Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse - vad är det?.....	40
Kulturminnesvård och naturvård i samverkan.....	44
Bevarandeförslag.....	45
Förteckning över samtliga utvärderade fastigheter.....	47
Dalskog socken.....	50
Gunnarsnäs socken.....	103
Ekonomiskt stöd för underhåll och ombyggnad av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.....	146
Tilläggsisolering.....	152
Råd i byggnadsvård.....	153
Råd i färgsättning.....	162
Lagstiftning till skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse...	165
Litteratur.....	172

INLEDNING

Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum har under sommaren 1984, på uppdrag av Melleruds kommun, utfört en inventering av bebyggelsen i socknarna Gunnarsnäs och Dalskog. En bearbetning av materialet tillsammans med genomgång av litteratur och arkivhandlingar, har resulterat i ett urval av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer vilka presenteras i föreliggande bevarandeförslag.

Bevarandeförslagets syfte är främst att bilda underlag för det kommunala planeringsarbetet och vid handläggningen av byggnadslovsärenden.

I bebyggelsen återspeglas ett samhälles värderingar, sociala funktioner, lokala särprägel etc. Genom sina tidstypiska eller på annat sätt karaktäristiska drag, utgör därför den äldre bebyggelsen en ovärderlig källa till kunskap om tidigare epokers förhållanden. Det är av stor vikt att de kulturhistoriska intressena redan på ett tidigt stadium förs in i det kommunala planeringsarbetet så att värdefulla byggnader och miljöer om möjligt bevaras. I behandlingen av byggnadslovsärenden har byggnadsnämnden det yttersta ansvaret.

Det är dock genom fastighetsägarens eget intresse som en byggnad har sitt säkraste skydd. Läns museets förhoppning är därför att rapporten även skall komma allmänheten till del och härigenom bidra till en ökad förståelse för ett bevarande av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen.

I Dalskogs socken har arbetet inneburit en revidering av ett äldre inventeringsmaterial (från 1970), medan Gunnarsnäs socken ej tidigare har inventerats. Bildmaterialet förvaras i läns museets arkiv. I rapporten medverkar Per-Erik Ullberg-Ornell med avsnittet om socknarnas förhistoria.

Inventeringen har bekostats av Melleruds kommun.

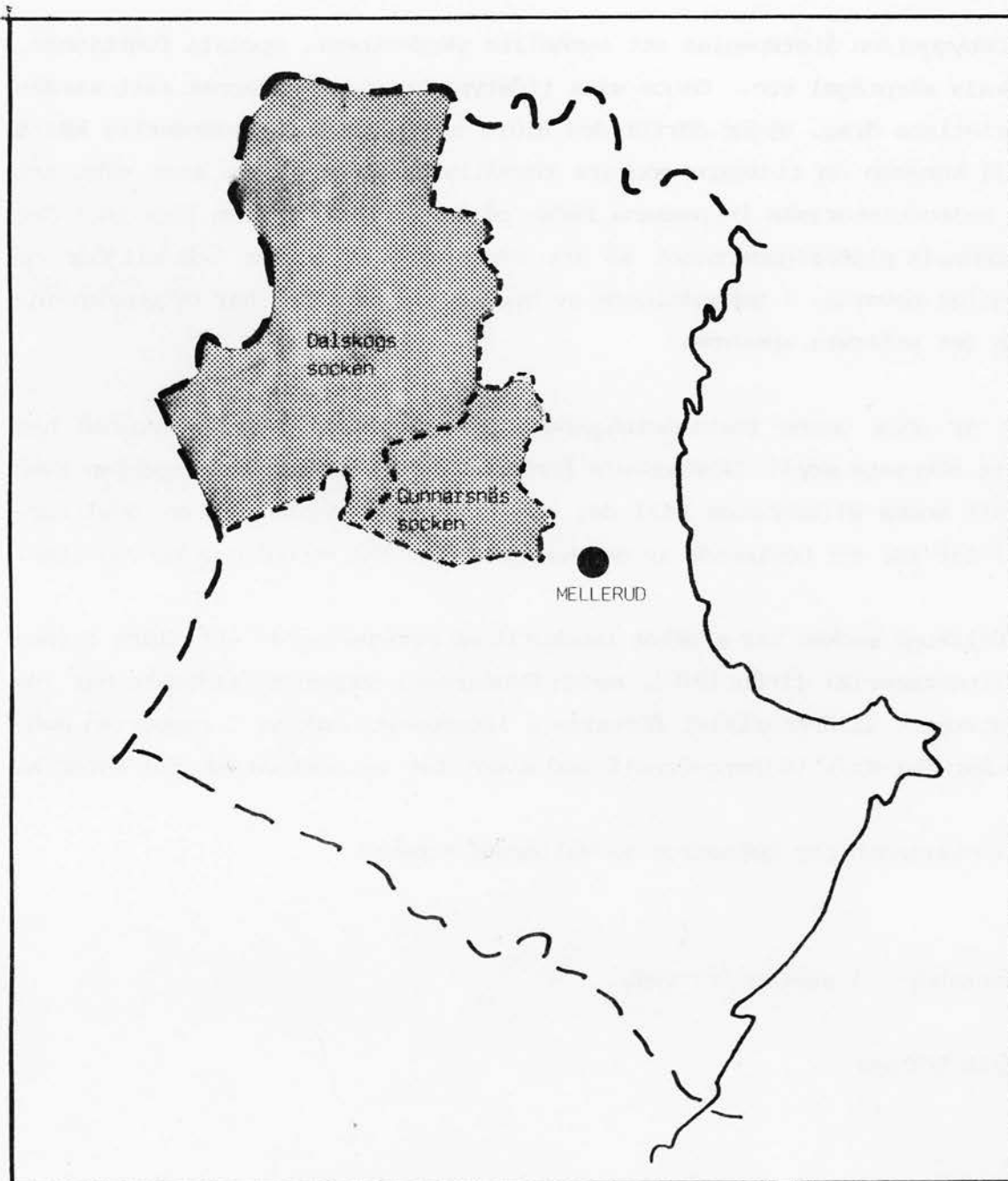
Vänersborg i september 1985

Maria Löfgren

INVENTERINGSOMRÅDET

Inventeringsområdet omfattar socknarna Gunnarsnäs och Dalskog och är beläget i kommunens nordvästra del, på ömse sidor om den kraftiga förkastningsbrant som bildar en distinkt gräns mellan bergskedjan i väster och slättbygden i öster.

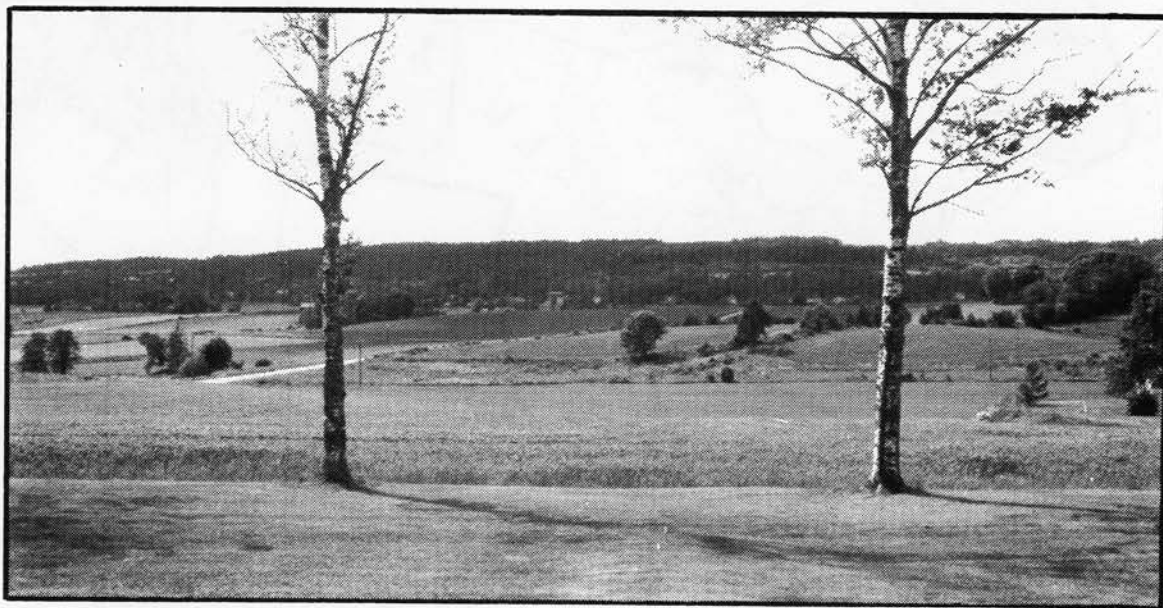
Dalskogs socken, som till ytan är två till tre gånger så stor som Gunnarsnäs och således upptar större delen av inventeringsområdet, är en utpräglad bergstrakt. Landskapet är bitvis kraftigt kuperat, skogsbevuxet med inslag av sjöar och mossar. Insprängt i detta landskap

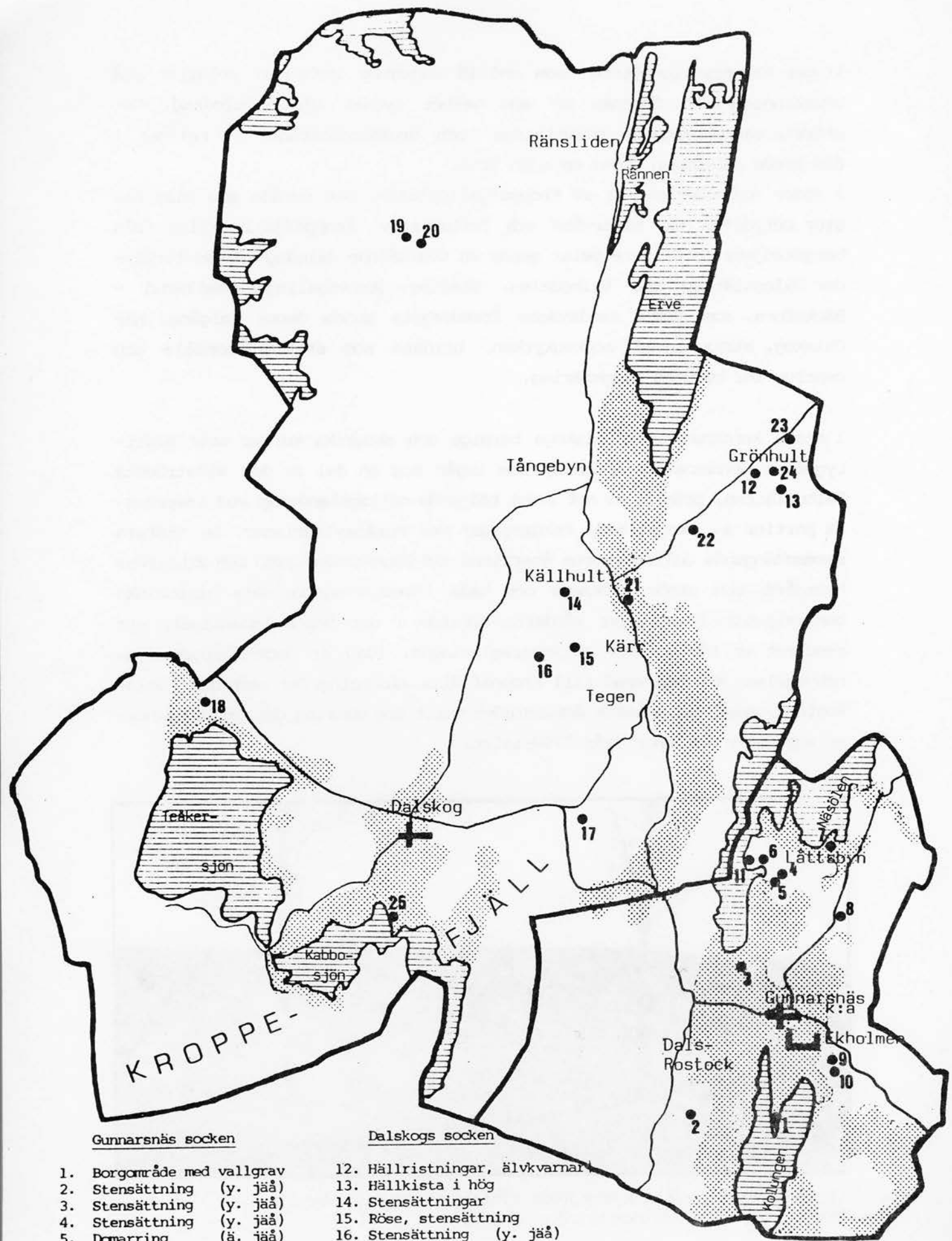
ligger kolonisationsytorna som med få undantag utgörs av relativt små brukningsområden. Socknen är som helhet mycket glest befolkad. Det största sammanhängande bosättnings- och brukningsområdet är beläget i den breda dalgången söder om sjön Erve.

I söder omfattas en del av Kroppefjällsplatån, ett område som idag har stor betydelse för naturvård och friluftsliv. Kroppefjäll skiljs från bergskedjans nordligare delar genom en tvärgående dalgång vilken förbinder Dalboslätten med Valbodalen. Utefter järnvägslinjen Mellerud - Bäckefors, som jämte landsvägen framdragits genom denna dalgång, har Dalskog, strax invid sockenkyrkan, bildats som stationssamhälle och centrum för bygdens skogsnäring.

I skarp kontrast till Dalskogs bergiga och skogrika marker står slättbygden i Gunnarsnäs. Socknen, som ingår som en del av den vidsträckta Dalboslätten, präglas av ett svagt böljande odlingslandskap med insprängda partier av skogsklädda bergsryggar med moränavlagringar. De största sammanhängande odlingsytorna återfinns vid Gunnarsnäs kyrka och Ekholmens herrgård, som utgör socknens och hela inventeringsområdets historiska centralpunkt. Här ligger gårdarna spridda i det öppna landskapet, ett resultat av 1800-talets skiftesregleringar. Idag är dock merparten av bebyggelsen koncentrerad till Kroppefjälls sluttning där samhället Dals-Rostock under det senaste århundradet vuxit upp omkring den gamla brunnsanläggningen med anor från 1700-talet.

Väster om Gunnarsnäs kyrka möts slättbygd och bergsbygd. Utsikt mot Dals-Rostock och Kroppefjäll.

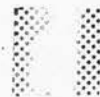

Gunnarsnäs socken

Dalskogs socken

1. Borgområde med vallgrav	12. Hällristningar, älvkvarnar
2. Stensättning (y. jäå)	13. Hällkista i hög
3. Stensättning (y. jäå)	14. Stensättningar
4. Stensättning (y. jäå)	15. Röse, stensättning
5. Damring (ä. jäå)	16. Stensättning (y. jäå)
6. Stensättningar	17. Stensättning (y. jäå)
7. Gravfält	18. Stensättning
8. Damring, stensättning	19. Stensättning
9. Stensättning	20. Fångstgropar
10. Stensättning	21. Älvkvarn i block
11. Fornborg	22. Hällristningar
	23. Älvkvarnsförekomst
	24. Älvkvarnsförekomst
	25. Stensättning

1000 m 0 1 2 3 km

Odlingsmark

BEBYGGELSEUTVECKLING

FÖRHISTORISK TID

Socknarnas naturtopografiska prägel avspeglas i den förhistoriska styrningen till olika bosättningsområden. Eftersom synliga spår efter bebyggelse (grunder) från förhistorisk tid saknas måste landskapets bebyggelsearkeologiska utvecklingsmönster utläsas i andra förhistoriska spår i landskapet. Här nedan följer en sammanställning och försök till vidarutveckling av vad som sagts ovan förmedlat sockenvis. Underlagsmaterialet utgöres av resultaten från fornminnesinventeringen för den ekonomiska kartan som genomfördes i området 1963. Det registrerade förhistoriska materialet är magert i de båda socknarna, vilket försvårar tolkningen av den förhistoriska bebyggelseutvecklingen.

Gunnarsnäs socken

Det totala antalet förhistoriska lämningar som finns registrerade i fornlämningsregistret över Gunnarsnäs socken utgöres f.n av 21 gravar på 9 platser, varav 10 gravar är belägna inom ett gravfält. Vidare finns 1 fornborg, belägen vid Burgsviken vid sjön Näsölen.

De äldsta fynden från socknen utgöres av 4 stenyxor från stenåldern. Dessa är påträffade söder om gården Björsäter på Ekholmens marker. Fyndplatsen, som är belägen i en västsluttning ner mot sjön Kolungen, är ett alldeles utmärkt boplatsläge för en tidig bosättning i området.

Yxorna är de enda registerade från socknen men man får förmoda att ytterligare ett antal lösfynd ha gjorts i åkermarkerna runt om i socknen men som inte kommit fornminnesinventeringen till del. Förutsättningarna för ett tidigt utnyttjande av landskapet är nämligen mycket goda här, där sjöar och åar utgör utmärkta förbindelser (och uppehållsplatser) och där de lättbrukade jordarna tidigt togs i anspråk.

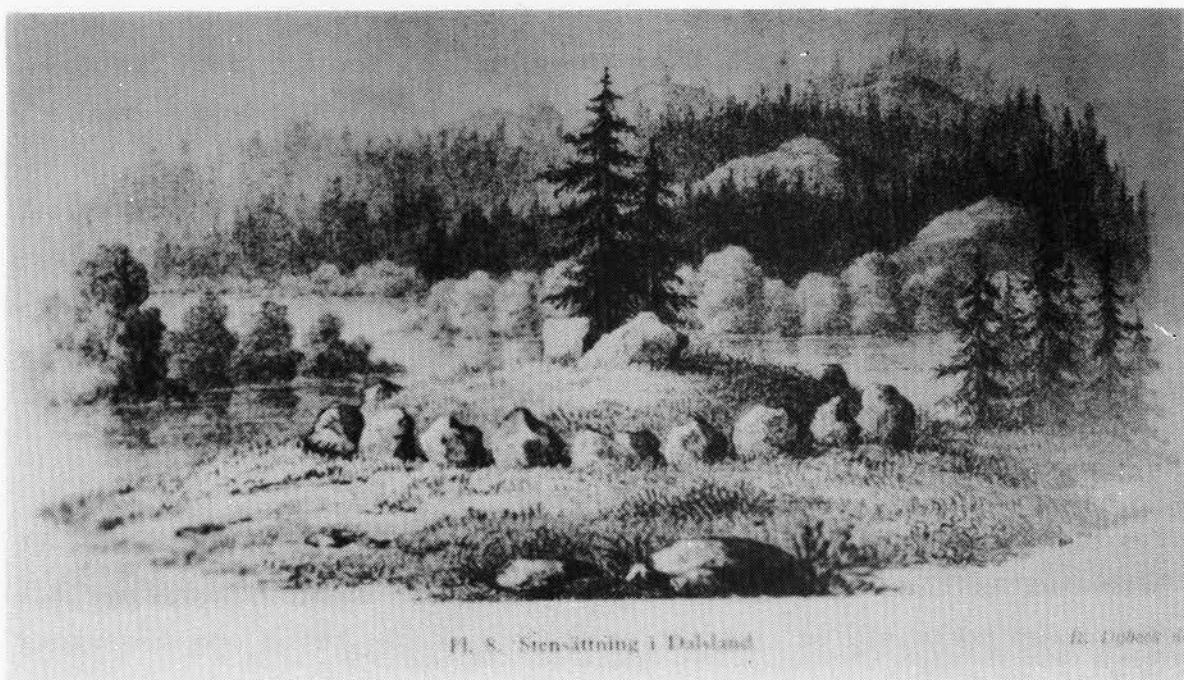
Vid stenålderns slutskede blev bosättningen mer stationär och ett primitivt jordbruk utformades vid sidan av de andra näringarna. Bosättningen sökte sig då till lättarbetade sandiga jordar som förekommer på åsbildningar i landskapet. Några gravlämningar (hällkistor) framför allt från den tidigaste jordbruksepoken finns tyvärr ej registrerat inom Gunnarsnäs socken.

Den fortsatta bebyggelseutvecklingen inom socknen har sedan vidareutvecklats från dessa tidigt upptagna jordbruksområden. Gravformer som tyder på en sådan bosättning under bronsålder äldre järnålder är runda stensättningar med närmast kal stenfyllning. Förmodligen avspeglar dessa gravformer kontinuiteten bakåt i tiden då de är belägna i samma brukningszoner som upptogs under stenålderns slutskede.

Järnålderslämningarna, som i huvudsak är av äldre järnålderskaraktär och består av domarringar och stensättningar, är i regel belägna intill de äldsta bybildningarna i socknen. Vid Låttsbyn t.ex finns en domarring som är 8 meter i diameter och består av 7 resta stenar. Vidare finns fyra stensättningar, 6 - 8 meter i diameter och 0,4 - 0,7 meter höga.

Socknens enda gravfält är beläget på Låttsby udde inom Låttsbyns marker. Gravfältet, som är beläget på krönet av en åsrygg, består av 10 forn-lämningar. Av dessa är 7 stensättningar och 3 domarringar. Gravfältet utgör förmodligen Låttsbyns gårds- eller bygravfält.

Avsaknaden av klart identifierbara gravar från yngre järnålder (i huvudsak högar) eller fynd från den tiden inom socknen kan bero på ett flertal orsaker. Främst är den höga uppodlingsgraden som inom denna del av Dalsland har varit mycket hög, vilket givetvis brandskattat fornlämningsbeståndet hårt.

"Munkaltarekasen", stensättning i Låttsbyn, Gunnarsnäs socken.
(Efter R. Dybeck)

Fornborgen vid Burgsviken förstärker tankarna kring områdets långa utvecklingskedja. Läget för fornborgen är mycket strategiskt valt på krönet av en bergsrygg intill stranden av sjön Näsölen. Fornborgen som är 100 x 60 meter stor begränsas av låga murrester i nordöst, öster och söder och av i övriga delar av branta stup. Murarna är raserade, och består i huvudsak av sten med ringa jordinblandning. En ingång till fornborgen finns i sydväst. Borgar av den här typen var i första hand en tillflyktsplats för omkringboende befolkning under orostider.

Avslutningsvis uppvisar alltså Gunnarsnäs socken, trots den relativt ringa fornlämningsstätheten, ett mönster av lång bosättningskontinuitet. Avsaknaden av vissa fornlämnings typer förändrar inte helhetsbilden. Även namnformer och bebyggelsestruktur i övrigt pekar åt det hållet.

Dalskogs socken

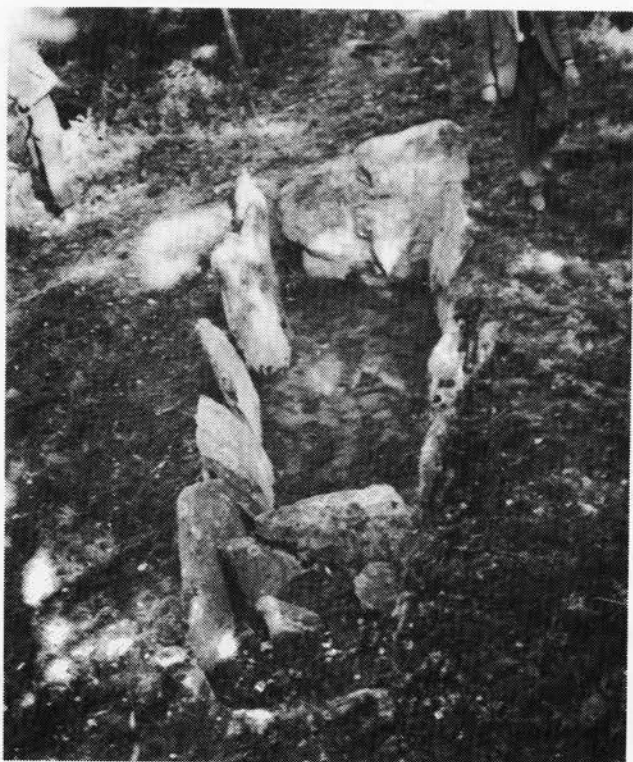
Antalet förhistoriska lokaler inom Dalskogs socken är enligt fornlämningsregistret följande: 11 gravar på 8 platser, 2 hällristningslokaler och 7 älvkvarnsförekomster på 4 platser.

Flertalet fornlämningar inom Dalskogs socken är koncentrerade till socknens bredaste och längsta dalgång söder om sjön Erven. Övriga fornlämningar finns utspridda i socknens södra del samt några enstaka i den norra.

Inga fyndplatser som indikerar tidig mänsklig aktivitet finns inom nuvarande sockengräns. Troligen har dock fynd av artefakter från stenåldern påträffats i samband med jordbruksarbete utan att dessa har kommit kulturminnesvårdande institutioner till del. Förutsättningarna får dock anses som goda att finna föremål från stenåldern kring exempelvis sjöarna och åarna eller i nuvarande åkermark i anslutning till dessa.

Att området varit bebott under stenåldern utvisar hällkistan vid Grönhult i socknens nordvästra del. Hällkistan, som är belägen i en närmast oval hög, är 5 x 1,75 meter (NNÖ-SSV). Den består av kantställda hållar där de två kammrar är åtskilda av en tvärställd håll med s.k gavelhål. Hällkistan som är från yngre stenålder anlades under den tidsperiod då ett primitivt, jordbruk hade introducerats.

Från initialskedet, med tidigt jordbruk, har sedan etableringen till dessa trakter fortsatt in under bronsåldern och äldre järnålder. Bosättnings- och brukningsytorna utvidgades till större områden. Expansionen i området avspeglas i det förhistoriska gravmaterialet och lokalerna med ristningsytor. Samtliga gravar i dalgångsområdet har karaktären av att vara från bronsålder och äldre järnålder.

Hällkista, Dalskogs socken,
restaurerad 1963

Intill gårdarna Grönhult och Vallarna ligger två av Dalslands mindre kända hällristningslokaler. På dessa lokaler, som båda ligger på utskjutande hällmark, utgörs ristningsmotiven av ett hjulkors och av två fotsulor. Övriga ristningar utgöres av älvkvarnar eller s.k skålgropar. Nere i dalgången mot gården Kärr finns ytterligare lokaler med älvkvarnar. Samtliga ristningslokaler ligger i nära anslutning till eller direkt i jordbruksmark. Kopplingen mellan gravlokalisering och ristningslokalernas läge i terrängen ger en mycket god bild av bosättningsmönstret i området under bronsålder och äldre järnålder.

På grund av det ringa antalet gravar och bristen på kontinuitet i materialet är det svårare att spekulera i liknande bebyggelsearkeologiska mönster för marginalområdena inom socknen som för dalgångsområdet.

Inom socknen saknas klara lämningar från yngre järnålder. Avsaknaden av ett yngre gravmaterial, högar och runda övertorvade stensättningar, kan bero på flera orsaker.

En orsak, som förefaller vara trolig, är att området har återkoloniserats under medeltid efter en tillfällig nedgång, (övergivande), av brukningsheterna under senare delen av järnåldern. Övergivandet eller tillbakagången kan ha orsakats av en utarmning av brukningsytorna p.g.a primitiv jordbruksteknik och dålig markbeskaffenhet, med svält och sjukdom som följd.

Det är först under medeltid som de äldre förhistoriska byggnaderna och brukningsytorna återkoloniserats och brukas på nytt. Äldre ytor röjs och nya tillkommer. Inte minst avspeglas nyetableringen under medeltiden av namnformerna i de olika gårds- och bynamnen. Namnformer som Grönhult, Tegen och Kärr samt givetvis sockennamnet Dalskog återspeglar nyetableringen under medeltiden.

Skålgropssten. Källhult, Dalskogs socken (foto 1964).

Medeltid till ca 1800

Vid medeltidens början, d.v.s. ungefär vid övergången mellan 1000 - 1100-tal, var bosättningen sannolikt redan väl etablerad på Dalboslätten och i de större dalgångarna medan bergsområdena ännu var ytterst glest befolkade.

Vid denna tid började landet få en fastare organisation, såväl politiskt som kyrkligt, och landskapen indelades administrativt i häradar och socknar.

Nordals härad, i vilket Gunnarsnäs och Dalskogs socknar ingår, omfattar norra delen av Dalboslätten samt angränsande bergsområden i väster och norr. Medan slätten, genom sin naturliga förbindelse med det övriga Västergötland, tidigt kom att betraktas som en del av detta landskap och därmed som svenskt område, utgjorde bergstrakterna länge ett slags "ingenmansland" utan fasta gränser. Först under folkungatiden fastställdes en riksgrens mot grannlandet i väster och från år 1396 räknades hela Nordals härad till Västergötland. Även lång tid därefter präglades dock skogsbygden av upprepade gränsfejder.

Gunnarsnäs kyrka. Foto 1984.

Slättområdet omkring sjöarna Kolungen och Näsölen var tidigt tillräckligt befolkad för att bilda underlag för en egen socken, dock som annex under Örs moderförsamling. Sockennamnet Gunnarsnäs härrör från det gamla hemmanet Gunnarsnäsbyn (nuvarande Ekholmen) som övertogs av kyrkan och nyttjades som prästboställe. Intill gården, belägen på en höjdrygg som i söder sluttar ner mot sjön Kolungen, ligger sockenkyrkan, troligen uppvid 1200-talets början.

I Dalskogs mer glesbefolkade trakter fanns inte samma förutsättningar för en sockenbildning och något medeltida belägg för en sådan har ej heller påträffats. Det är troligt att området, eller delar därav, till en början ingick i Gunnarsnäs socken.

Parallellt med att kyrkan stärkte sin ställning ökade också dess jord-egendomar vilka emellertid i stor utsträckning blev indragna av Kronan efter reformationen. 1500- och 1600-talen präglas i stället av en växande adelsmannagrupp till vilken Kronan sålde eller förlänade en stor del av sina hemman. Det var inte ovanligt att en familj eller släkt samlade under sig så omfattande egendomar att den därmed kom att dominera en hel bygd.

I Gunnarsnäs har kyrko- och frälsejordar haft en viss betydelse. Förutom Ekholmen, som under medeltiden var kyrkohemman och senare övergick i adelns ägo, är även Rinnen, Rinneboda, Skogsbol och Sverkersbyn f.d. frälsehemman. Av dessa har de två sistnämnda varit torp på kyrkans utjord. Flertalet gårdar i socknen har dock varit s.k. kronoskattehemman, vilket innebär att de bebotts av självägande bönder som dock hade skyldighet att erlägga viss skatt till kronan. Förhållandet är typiskt för Dalsland som helhet och framstår med större tydlighet i Dalskogs socken där endast två gårdar, Håbolsbyn och Liane, varit frälsehemman.

Gunnarsnäsbyn var, som redan nämnts, ett medeltida kyrkohemman och prästboställe som efter reformationen indrogs till Kronan. Namnet Ekholmen har troligen uppkommit på 1640-talet då hemmanet blivit sätesgård för ätten Stake. Strax intill låg Kyrkebyn som övertogs av samma ägare och efter denne kom att kallas Stakelund. Gården var belägen omedelbart norr om kyrkan och slogs i ett senare skede samman med Ekholmen. Under säteriet lydde även flera mindre gårdar t.ex. Bräckan, Björsäter och Lindstorp.

Rinnen är en f.d. frälsegård som från 1500-talet och ända in på 1700-talet var i släktens ägo. Ännu vid 1600-talets mitt anges fastigheten som obebyggd och brukades som avelsgård under Ekholmen. Till Rinnen hörde torpen Smedsbol och Kullen och tidvis stod även frälsehemmanen Sverkersbyn och Rinneboda under samme ägare.

Sverkersbyn var ursprungligen ett torp på kyrkans utjord men indrogs vid 1600-talets början till Kronan och finns strax därefter upptaget som frälsehemman. Även Skogsbol var ett f.d. kyrkotorp som senare kom i Stake-släktens ägo.

I jordeböckerna finns de skattlagda hemmanen och torpen redovisade från och med 1500-talet. Under detta århundrade var merparten av de idag befintliga gårdarna redan etablerade. Några av de ställen som tillkommit först på 1600-talet är Myrevarv, Ränsliden, Tonbyn, Dansbo, Flathult, Kläppesnäs, Källsviken, Öffse, Hunnerud och Julsängen.

Förutom de besuttna hemmanen fanns ett stort antal torp, vilket vid denna tid närmast är att betrakta som nybygge. Somliga av dessa kom efter hand att sättas i mantal. Torp fick skatta för 1/4 mantal. Mindre ställen kallades tomt och skattades för 1/8 mantal. Den relativt starka ökning av antalet gårdar under 1500-talet kan till stor del ha sin grund häri.

Alltsedan adeln etablerats på allvar var det ej tillåtet för ofrälse att förvärva eller inneha frälsejord. I princip var också en delning av hemmanen förbjuden. Detta hade givetvis en hämmande inverkan på den allmänna utvecklingen av bygden och tiden fram till 1700-talets slut kännetecknas av ett tämligen statistiskt tillstånd. Jordbruket var ännu, även i slättbygden lågt utvecklat och baserades huvudsakligen på boskapsskötsel vilket bl.a. betyder att stora arealer nyttjades som betesmark.

Ekholmens herrgård

1800 - 1880-tal

I skarp kontrast till den tidigare långsamma utvecklingen står den kraftiga expansion som kännetecknar 1800-talet, i synnerhet dess förra hälft. Bakgrunden är främst den starka befolkningsökning som tagit fart redan under föregående århundrade och som tillsammans med bl.a. jordbrukstekniska förbättringar framtvingade, och möjliggjorde, en omfattande nyodlingsverksamhet.

För Dalslands del blev denna utveckling mer påtaglig än för de flesta andra områden i landet. Mellan åren 1810-60 ökade landskapets befolkning till det dubbla, samtidigt som den totala uppodlade arealen åttadubblades. Detta kan till en del förklaras av en betydande inflyttning. Landskapets långvariga isolering hade nu börjat brytas. Freden, och den därpå följande Unionen med Norge (1814), medförde att gränsen mot väster öppnades och Dalsland kom således i ett gynnsammare handelsgeografiskt läge.

Det starka ekonomiska uppsving som präglar landskapet under större delen av 1800-talet är dock främst förknippat med odlingen och exporten av havre. Priserna på havre sköt i höjden och överskottet, som mestadels gick på export till England, gav goda inkomster. I slättbygden och i dalgångarna omvandlades det tidigare småskaliga och i odlingshänseende svagt utvecklade landskapet till en starkt exploaterad jordbruksbygd.

I takt med nyodlingarna skedde en omfattande hermansklyvning och antalet brukningsenheter ökade drastiskt. Ökningen resulterade i en kraftigt tilltagande nybyggnadsverksamheten och i samband med denna uppträder den s.k. dalslandsstugan som under 1800-talets förra hälft blev den gängse bostadsformen på mindre och medelstora gårdar. En förutsättning för expansionen var att den tidigare restriktiva lagstiftningen som varit gällande ifråga om hermanens delning, från och med 1700-talets mitt började uppluckras.

I sammanhanget spelar också skiftesreformerna en betydande roll. Om laga skifte beslöts 1827, vilket syftade till att sammanföra de många små och splittrade ägotterna till färre och mer rationella enheter. I samband med genomförandet flyttade vanligen ett antal byggnader ut till nya tomtplatser vilket innebar att den gamla bykärnan glesades ut och bebyggelsen fick en större spridning i landskapet.

I Dalslands skogsbygder, som sedan tidigare dominerades av ensamgårdsbebyggelse, var denna process mindre märkbar, medan den i mer utpräglade jordbruksområden fick större konsekvenser. Bäckebo, Låttbyn, Hallersbyn och Årbol är exempel på byar inom inventeringsområdet som i större eller mindre grad påverkats av sådan bysprängning.

Dalslandsstuga. Gullered, Dalskogs socken. (äldre foto)

Det ekonomiska uppsvinget ledde ej till någon allmän välfärd. Tvärtom ökade andelen fattiga och obesuttna avsevärt under denna period medan det ekonomiska överskottet från havreexporten i första hand tillföll de stora producenterna. Nyodlingen och hemmansklyvningarna förmådde inte hålla jämna steg med den snabba befolkningstillväxten och allt fler tvingades leva under knappa omständigheter som småtorpare eller backstugusittare.

1860-talets svåra missväxtår innebar en viss stagnation men fram till omkring 1880 fortsatte befolknings- och bebyggelsetillväxten. Också de tidigare obebodda skogs- och utmarkerna befolkades i stor utsträckning, t.ex. var Kroppefjäll vid denna tid bebyggt med hundratals små backstugor och torp men också mindre hemman kunde påträffas här.

Omkring 1880 hade expansionen nått sin kulmen. Någon ny odlingsmark fanns knappast längre att tillgå och nu började även det hänsynslösa och ensidiga utnyttjandet av jorden hämma sig. Med hastigt försämrade konjunkturerna följde massemigration och nedläggning av ett stort antal hemman. Det var främst de nyupptagna småbruken som åter blev öde. Särskilt drabbade var även de obesuttna som tagit tjänst vid gårdarna och som nu ställdes utan arbete. Då emigranterna i första hand utgjordes av yngre grupper dröjde det inte länge förrän befolkningstalet sjönk, både som ett resultat av utflyttningen och av det minskade födelsetalet.

Paradisermyra, Dalskogs socken. Johan och Gustav Augustsson med moder. (Efter foto av Edgar Andersson i Flathult)

Också i Dalskog och andra skogssocknar skedde en avfolkning men eftersom jordbruket här ej intagit samma dominerande ställning som på Dal, blev följderna av de försämrade förhållandena mindre genomgripande. Sedan mitten av århundradet hade skogen fått en allt större ekonomisk betydelse och därmed börjat göra sig gällande som en ny inkomstbas.

Skifferbrytningen var under hela 1800-talet en viktig försörjningskälla, om än främst som binäring. När tillverkningen av takskiffer i slutet av 1700-talet påbörjades på Hällans mark uppe i Kroppefjällsområdet, innebar detta också starten för hela landets skifferbrytning. Verksamheten intensifierades under 1800-talet och andra brott upptogs vid Källsviken och Halängen. År 1862 hade på dessa tre platser sammanlagt ca 100 personer arbete under längre eller kortare period. Till en början torde avsättningsområdet i första hand begränsats till Dalsland men så småningom ökade exporten till andra delar av landet. Bland de större beställarna var exempelvis kyrkorna men inom de egna och närbelägna socknarna har skiffern varit allmän på flertalet gårdar, stora som små.

Produktionen var ännu under 1880-talet tämligen hög men minskade därefter och hade omkring sekelskiftet nästan helt upphört. Orsaken var främst att brotten vattenfylldes och måste ständigt tömmas genom pumpning vilket i längden ej blev lönsamt. Dessutom började nu skiffern få konkurrens av det billigare takteglet.

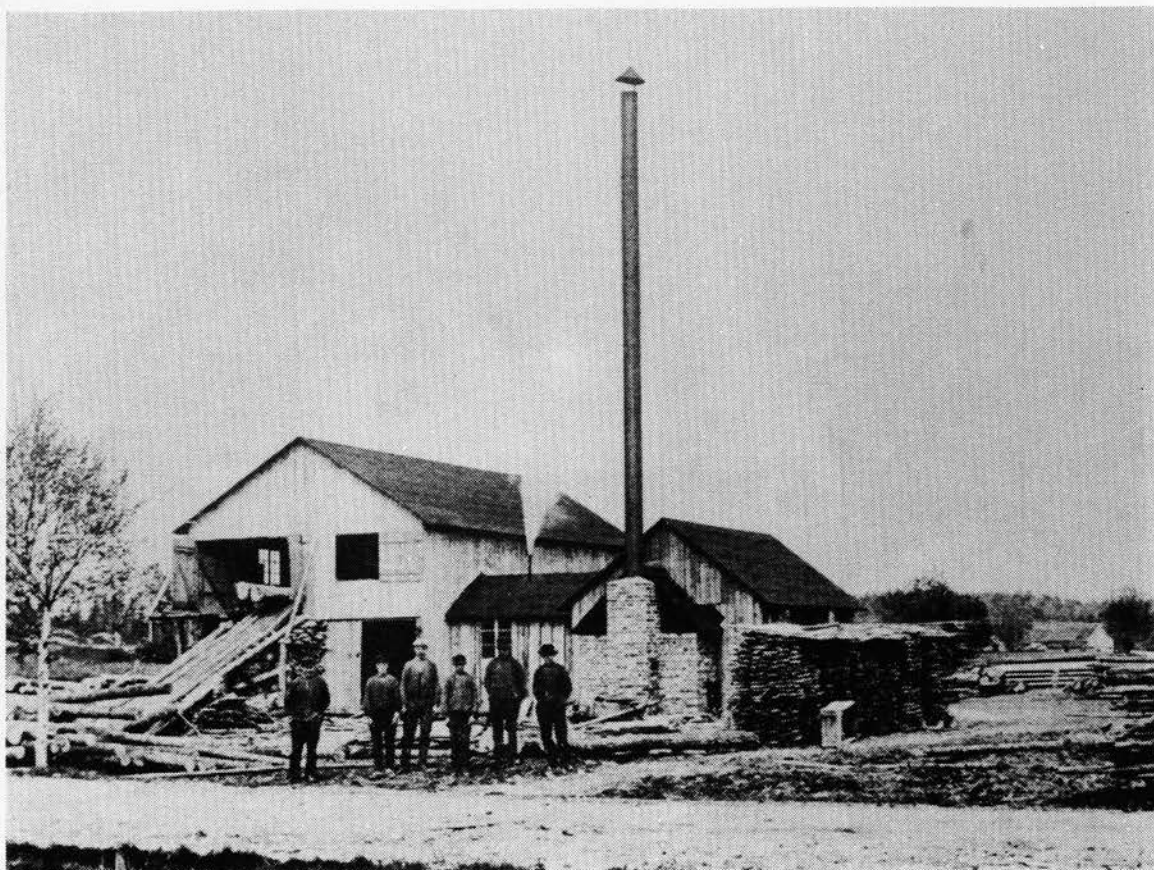

Hällans skifferbrott med hytta. (Efter vykort)

Den omfattande emigrationen under 1800-talets sista årtionden medförde att befolkningsöverskottet hastigt försvann och bygden åter krympte. I första hand skedde en avfolkning av de mer perifera bebyggelseområdena och en koncentration till de gamla huvudbygderna. Synnerligen märkbar blev nedläggningen av torpen och av denna bebyggelse finns idag knappast längre några spår.

Emellertid började vid denna tid en samhällsbildning ta form i Rostock och Dalskog, som i och med järnvägens framdragning 1879 blev knutpunkter på sträckan Mellerud - Bäckefors. Redan tidigare hade dock dessa platser haft en viss central betydelse.

Dalskog var sedan länge sockencentrum och när järnvägen drogs fram uppfördes stationsbyggnaden strax intill kyrkan. Den huvudsakliga bostadsbebyggelsen torde dock ha tillkommit först under 1900-talet. Här startade bröderna Jonasson år 1907 ett litet ångsågverk som under följande decennier expanderade till en livskraftig industri och som i hög grad kommit att dominera samhället.

Dalskogs ångsåg, 1907.

Dals-Rostock har gamla anor som brunnsort och har som sådan varit tämligen välbesökt. I synnerhet blomstrade verksamheten och brunnslivet här på 1890-talet och en bit in på det nya seklet. Omkring denna anläggning växte samhället upp. En viss nybebyggelse tycks ha skett just vid denna tid, omkring sekelskiftet 1900, då bl.a. flera större bostadshus uppfördes utefter Brunnsvägen.

Dalslandsbanan invigdes 1879 och Rostock blev då en egen station. Den första stationsbyggnaden ersattes 1908 av en ny. Byggnaden, som numer är riven, var en tvåvånings träbyggnad med fantasifull exteriör i tidens smak (se bild nedan).

Med undantag för en garveri- och färgerirörelse som bedrevs på ett av de äldre hemmanen i byn, har ej förekommit någon egentlig industriverksamhet i Rostock. Av betydelse för samhällets utveckling torde dock anläggandet av Kroppefjällssanatoriet ha varit. Sanatoriet startade omkring 1911 och anläggningen byggdes succesivt ut under följande decennier. Av bostadsfastigheterna i Rostock har en stor del tillkommit först efter ca 1920-30-talen.

Rostocks andra stationsbyggnad uppförd 1908, riven i början av 1940-talet.

Dals-Rostock. Brunnsvägen vid sekelskiftet. (Efter vykort)

Kroppefjälls Sanatorium. Dals-Rostock.

Kroppefjälls sanatorium

BYGGNADSSKICK

Utmärkande för äldre tiders byggnadsskick är den hantverksmässiga tekniken, anpassningen till naturen och en stark traditionsbundenhet. Dessa faktorer utgör också en grund för den s.k. traditionella bebyggelsens starka geografiska särprägel.

Naturen och dess beskaffenhet hade förr en avgörande betydelse för bebyggelsens utformning. Gårdarnas placering i landskapet anpassades efter topografin och de enskilda byggnaders konstruktion styrdes av den lokala tillgången på lämpligt byggnadsmaterial. Anpassning till miljön återkommer också i taktäckning, fasadbeklädnad och andra detaljer i byggnaderna eller på gården såsom murar, staket, brunnsöverbyggnader, broar etc.

Nyttjandet av naturliga byggnadsmaterial, hämtade i den egna omgivningen är också på ett självklart sätt förknippat med en hantverksmässig teknik. Under hela det förindustriella skedet har byggandet varit ett hantverk, utfört med stor skicklighet och kännedom om materialet.

Med dessa förutsättningar har givetvis traditionella värderingar haft en fast förankring och bidragit till att särdrag i byggnadsskicket bibehållits inom vissa geografiskt avgränsade områden.

Den byggnadsteknik som under närmare 1000 år, ända fram till 1800-talets slut, varit mest utbredd i landet, är knuttimringen. En annan genuin träbyggnadsteknik är skiftesverkskonstruktionen, vilken dock tycks ha varit beroende av eken som byggnadsmaterial och därmed geografiskt begränsats till landskapen söder om fäbodgränsen.

Genom omfattande och noggranna undersökningar av byggnadsformer, planlösningar m.m., har vissa mer eller mindre klart definierbara byggnadstyper kunnat urskiljas. Den främste forskaren inom området var Sigurd Erixon. I det numera klassiska verket "Svensk byggnadskultur" (1947) har han presenterat en ingående analys och klassificering av det svenska trähusets utveckling och olikartade former, baserat på flera decenniers omfattande byggnadshistoriska studier i vilka naturligt nog bostadshusen intagit en framträdande roll. Gemensamt för det traditionella bostads-

skicket är exempelvis den smala byggnadsformen med enkel rumsbredd. De vanligaste bostadstyperna från tiden före 1850 är enkelstugan, parstugan, frankammarstugan, det sydgötiska huset samt olika varianter av dessa.

Vid sidan av den traditionella, folkliga bebyggelsen, har även förekommit en herrgårds- och högreståndarkitektur som mer eller mindre direkt hämtat inspiration från utländsk byggnadskonst. En sådan bebyggelse är på ett helt annat sätt medvetet skapad och modeinfluerad, såväl med avseende på planlösning, höjd och form, som i detaljutförande.

Det är i herrgårdsbyggnaderna vi först möter den längsindelade planformen med en uppdelning av rummen i dubbla rader i husets längdriktning. Dessa s.k. dubbelradhus, som hämtat sin förebild i italiensk renässans, har vanligtvis en symmetrisk, fem- eller sexdelad planlösning. Salsbyggnaden är en form av centraliserad sexdelad plantyp där mittenrummet, bakom förstugan, förstorats och bildar ett representativt rum. Planen, som infördes i vårt land vid 1600-talets mitt av slottsarkitekterna N.Tessin och de la Vallée, blev i något modifierat utförande, under benämningen "karolinerplan", vanlig under 1700-talet då den bl.a. förekom som normalritning till ämbets- och officersboställen (se ex. Rinnen, Gunnarsnäs socken).

Likaledes är det i högreståndskulturen som två- eller flervåninga byggnader först uppträder, liksom bruket att brädfodra, rödfärga och smycka fasaden. Mindre herrgårdar och boställsbyggnader har dock länge bibehållit en klar förankring i den lokala byggnadstraditionen. Omvänt, hämtade också den traditionella bebyggelsen, om än i långsam takt, idéer från herrgårdskulturen.

Omkring år 1800 tycks bruket att uppföra en andra våning nått även de medelstora gårdarna. Den andra våningens höjd har varierat, vanligen har den endast utgjort en halvåning, som till en början var helt eller delvis oinredd. Den tvåvåninga enkelstugan som i Dalsland fått benämningen "dalslandsstuga" har dock haft full våningshöjd från och med att den först börjar uppträda strax efter sekelskiftet 1800.

Omkring 1850-talet började man succesivt frångå de traditionella byggnadsformerna och den dubbla planlösningen, med herrgårdsplanen som före-

bild, slog igenom på allvar. På de medelstora eller mindre gårdarna fick de då vanligtvis en enklare utformning, mindre och med endast fyra rum grupperade omkring den centralt placerade värmekällan. Denna plan-typ som tidigt blev vanlig i västra Sverige har kommit att gå under be-nämningen "västsvenskt dubbelhus".

Vid 1800-talets mitt inträffade också en rad andra förändringar som var av stor betydelse för bebyggelsen. Mest genomgripande var utflyttningen av ett stort antal gårdar i samband med laga skiftet. I många fall inne-bar detta inte med nödvändighet att byggnadernas utformning ändrades, då de ofta kunde monteras ned och uppsättas på nytt i samma skick som förut. Reformen och utflyttningarna var dock en så pass omvälvande åtgärd i sig som på flera sätt innebar ett uppbrott och en brytning med gamla tradi-tionella mönster. Det är också märkbart att man i samband med skiftet, så att säga "passat på" att uppföra nya och modernare byggnader.

Tiden från 1800-talets slut och fram till omkring 1920 kan betecknas som något av en övergångsperiod mellan ett traditionellt och ett moder-nare byggnadsskick. I och med industrialismens genombrott blev byggnads-material alltmer en industriell produkt. Det är vid denna tid de släta, hyvlade panelerna, målade i ljusa oljefärger, och de fantasifullt utsåg-ade snickerierna tillkommer. Denna nya panel- och snickeriarkitektur, som hade sin blomstringsperiod strax före och omkring sekelskiftet 1900, kun-de på de förnämre bostadshusen ta sig de mest storvulna former. När idé-erna togs upp på de mindre gårdarna blev utförandet dock av enklare slag. Särskilt populär var den öppna snickeriverandan, som inte sällan kombi-nerades med de äldre traditionella hustyperna.

Ett av de mest betydelsefulla förändringarna blev införandet av nya och virkessnålare väggkonstruktioner (resvirke, stolp- eller lösvirke) vilket betydde slutet på den långa obrutna timringstraditionen. Vid sidan av de nya byggnadssätten fortsatte dock knuttimringen en god bit in på 1900-talet. Från 1800-talets mitt blev det allt vanligare att såväl bostads-hus som driftsbyggnader uppfördes efter typhusritningar. Stilmässigt av-löste olika ideal varandra vilka tydligt kan avläsas även i den enklare bebyggelsen. Under 1900-talets tidigare del återfinns ofta drag av ju-gend, nationalromantik och nyklassicism.

GÅRDARNA

Den äldre jordbruksbebyggelsen i Dalsland tillhör det västsvenska traditionsområdet, vilket sträcker sig från Småländska höglandet upp mot de värmländska bygderna och som har sin motsvarighet även på andra sidan norska gränsen.

Ett av huvuddragen inom detta område är den s.k. västsvenska gårdstypen som kännetecknas av att man- och fägårdsbyggnader är mer eller mindre klart åtskilda. Grupperingen av de olika byggnaderna har här ej, som på många andra håll i landet, medfört någon bestämd eller sluten gårdsanläggning utan byggnaderna har fått en friare placering, anpassade efter terrängen. Detta har inneburit att gårdsbebyggelsen, på platser där marken är kuperad, placerats på en höjd, vanligtvis med bostadshuset på högsta punkten och ladugård och uthusbyggnader något lägre, närmare odlings- och betesmarken. Intill bostadshuset finns vanligtvis en mindre gårdsbod. Variationerna i topografin har sålunda utnyttjats för att understryka skillnaden mellan mangård - fägård. För att ytterligare markera denna gräns kunde även ett staket eller annan form av hägnad begagnas. Ej sällan är bostadshus och ladugård belägna på var sin sida om vägen, vilken på så vis bildar en klar gräns.

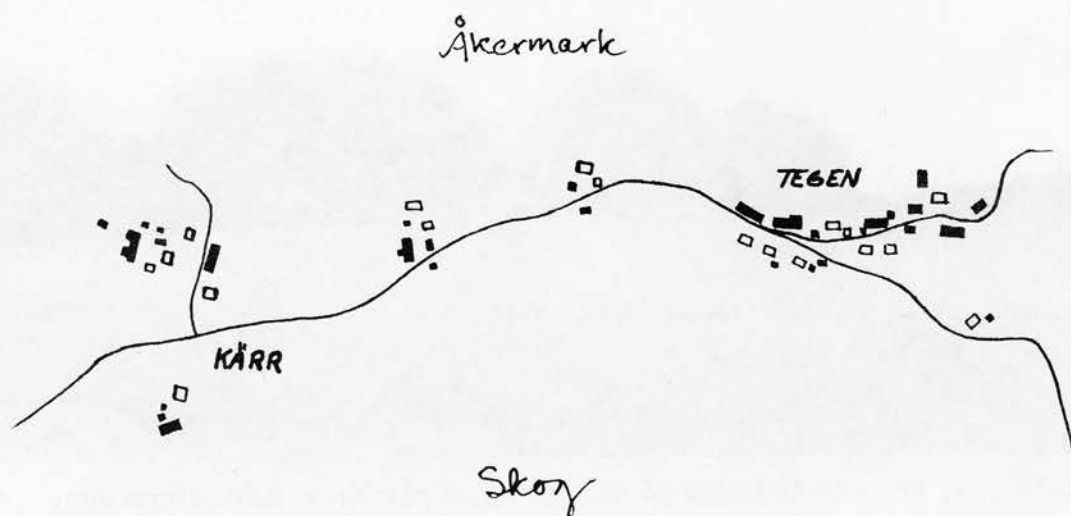

Bostadshusen är ofta belägna på ett krön, omgivna av lummig grönska.

Den dalsländska bebyggelsen har kännetecknats av små eller medelstora, ofta ensamliggande gårdar. Byarna har varit små och förekommer framför allt i slättnområdena. En ökning av bybildningarna torde ha kommit till stånd i samband med att hemmansklyvningarna tog fart efter 1700-talets mitt. Gårdsbyggnaderna uppfördes tätt intill varandra på den gemensamma bytomten.

Inte minst med tanke på brandfaran, blev det så småningom nödvändigt med en utglesning av bebyggelsen. Med jordreformerna, som i första hand avsåg att reglera och sammanföra varje hemmans små och utspridda odlingslotter i färre men större, sammanhängande enheter, följde också en omfattande utflyttning av gårdar till nya tomtplatser. De flesta utflyttningarna skedde i samband med laga skifte.

Både i Dalskogs och Gunnarsnäs socknar finns exempel på bybildningar som trots utflyttningar i samband med skiftet har bibehållit en viss bykaraktär. Hällan i Gunnarsnäs socken är ett exempel där själva kärnområdet i miljön endast utgörs av två gårdar, medan Tegen i Dalskogs socken bildar en koncentration av ca sju - åtta fastigheter, av vilka dock ett par är relativt sena. Även Källhult har en efter dalsländska förhållanden ovanligt tät bykaraktär. De två sistnämnda byarna är båda belägna i dalgången söder om sjön Erve. Här, på den västra bergsslutningen har bebyggelsen på ett karaktäristiskt sätt anpassats efter topografin och sträcker sig i ett smalt stråk längs bergssidan. Förutom de nämnda bykoncentrationerna finns också sträckor med glesare bosättning och ensamgårdar.

I Hallersbyn i Dalskogs socken genomfördes laga skifte år 1842. Den karta som upprättades i samband med detta visar bybebyggelsen, sammanlagt ett 15-tal hushåll, hopträngd på en relativt begränsad yta strax söder om Bodinsbäcken. Av det totala antalet hushåll utgörs ca hälften av besuttna hemman och de resterande av torp eller lägenheter. Bytomten utgjorde allmänning och de olika gårdarnas byggnader ligger sammanblandade utan några distinkta avgränsningar.

På kartan syns hur de flesta boningshus ligger samlade i mitten av bymiljön medan några ligger mer spridda både öster och väster om denna. Ladugårdarna är så få att de torde vara samägda av två eller flera familjer. Skiftet innebar att de nya ägo gränserna kom att skära tvärs igenom bebyggelse tomten, som på så sätt blev uppdelad i tre delar, d.v.s. motsvarande de hemman som hade kvarboenderätt.

Dagens ekonomiska karta visar att ägo gränserna i stort är identiska med förhållandet strax efter skiftet. Här framstår även klart den förändring av bebyggelsestrukturen som är ett resultat av utflyttningarna: Endast tre gårdar finns kvar på den ursprungliga byplatsen och de frilagda ytorna har inneburit att dessa enheter bildat större och klarare avgränsade bebyggelseformer. Genom att varje enskild gård fick en större tomtyta bereddes marken för nya ideal att tränga fram.

Med förebilder från herrgårdskulturen anlades stora trädgårdar framför eller runt bostadshuset med frukt- och andra lövträd, häckar och blomsterrabatter, vilket gav mangården en särskild dignitet i förhållande till fägården.

Gårdarna har medtagits i bevarandeförslaget som bebyggelsemiljö (nr 8).

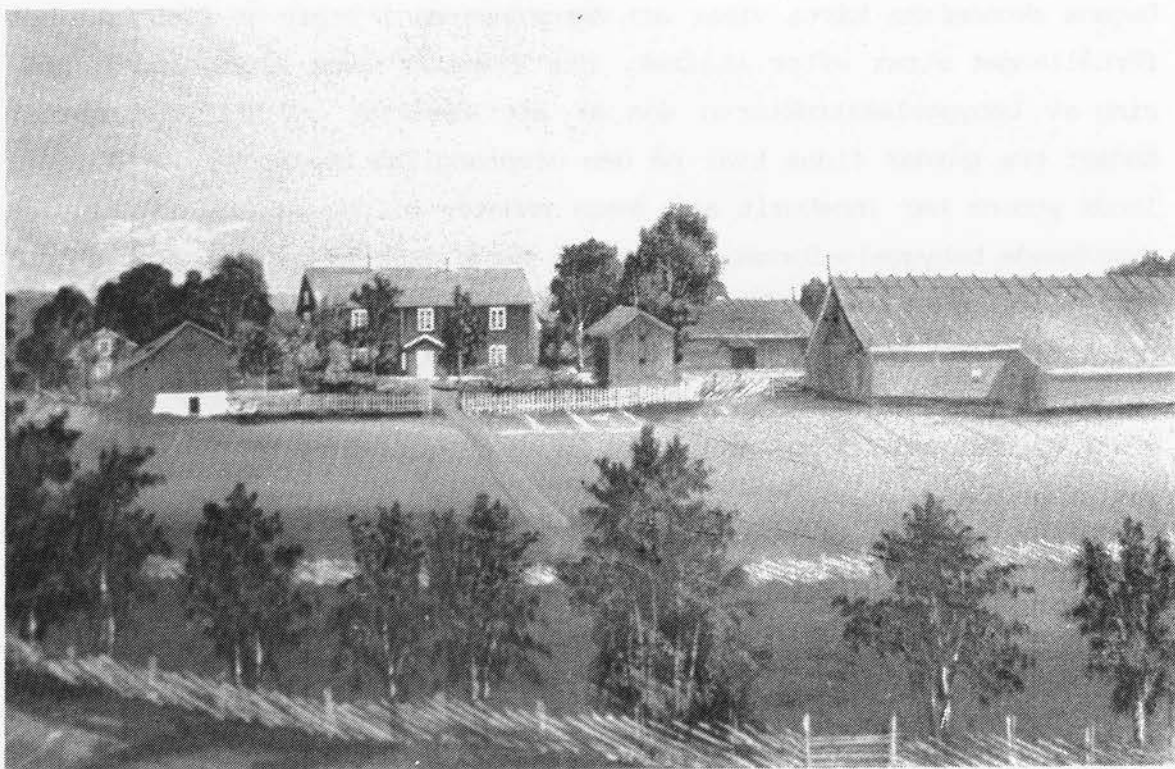

Efter laga skiftes karta (1842)

Efter ekonomiska kartan (1960)

Ytterligare ett drag, även det hämtat från de större och förnämre gårdsanläggningarna, var tendensen till en ökad symmetri och ett framhävande av bostadshuset som gårdens huvudbyggnad genom placeringen av uthusen (vanligen bod och magasin) som flygelbyggnader. Inom inventeringsområdet finns ett flertal exempel på detta och illustreras här nedan av Sällsäter 1:9, avporträtterad troligen omkring år 1887 (av okänd gårdamålare). Huvudbyggnaden dominerar mangården och flankeras av källare med bod till vänster och ett magasin till höger (det senare numera rivet). Mangården ligger inbäddad i lummig grönska och är tydligt avgränsad och inhägnad av ett vitmålat staket. Litet avsidet ligger den stora ladugårdsbyggnaden med halmtäckt tak. Strax ovanför syns en mindre ladugårdsbyggnad som numera är riven.

Sällsäter 1:9, efter målning troligen omkring 1887.

Tiden före 1800

Endast ett fåtal byggnader från tiden före 1800 har påträffats inom de inventerade socknarna och i de flesta fall har dessa på ett eller annat sätt förändrats genom senare ombyggnader.

De dominerande bostadstyperna i Dalsland under 1600- och 1700-talen har varit parstugan och enkelstugan. I bevarandeförslaget ingår ej någon enkelstuga som med säkerhet kan dateras till denna period men plantypen var allmänt förekommande även under 1800-talet, varför det finns anledning att återkomma till den längre fram.

Parstugan utgörs av två vanligtvis likstora rum med ett smalare, mellanliggande parti bestående av förstuga och kammare. Planen har troligen uppkommit genom att man till en enkelstuga sammanfogat ytterligare en stuga, vid sidan om förstuga - kammarpartiet.

En variant av parstuguplanen är den, där det tillbyggda rummet ("anderstugan"), bildar ett smalare parti än det på motstående sida (köket/ vardagsstugan). En parstuga med sådan osymmetrisk plan finns bevarad i Årbol, Dalskogs socken. Det är en f.d. gästgiveribyggnad, enligt uppgift byggd på 1700-talet men som förändrades vid en ombyggnad 1866, då en övervåning borttogs.

Överhuvud tycks parstuguplanen varit allmännast på de något större gårdarna. Dock föreskrevs i Wijnblads mönsterritningar 1766 parstugan som modell för manbyggnad på torp eller 1/8 hemman med undantaget att det mindre rummet här kunde vara inrett som bod istället för boningsrum.

Parstugans dominans under dessa århundraden kan förklaras med att det enligt lag skulle finnas en gäststuga på gården. Redan i 1734 års lag fastslogs dock att detta endast var obligatoriskt på de större gårdarna, vilket torde ha medfört ett uppsving för den mindre enkelstugan.

På herrgårdar och boställen vann den symmetriska, fem- eller sexdelade planlösningen tidigt insteg. En variant av denna är salsbyggnaden eller karolinerplanen, som föreskrevs för officersboställen på 1700-talet. Planen återfinns på det f.d. officersbostället Rinnen i Gunnarsnäs socken. Även denna byggnad, uppförd 1777, har tidigare varit två våningar men sänktes med en halvåning omkring 1850.

1800-talet

Den byggnadstyp som i högre grad än någon annan kommit att förknippas med Dalsland är givetvis den s.k. "dalslandsstugan" som började uppträda vid 1800-talets början. Dess förekomst överensstämmer tidsmässigt med landskapets högkonjunktur, ca 1800-1880.

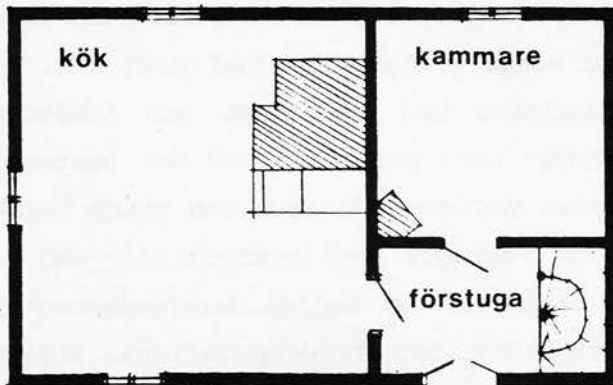
Dalslandsstugan innebär en enkelstuga i två hela våningar. Byggnadstypen återfinns även i andra delar av landet men har här fått en ovanligt stark och väl avgränsad utbredning. Troligt är att till en början de äldre låga enkelstugorna påbyggs med en andra våning men som nybyggnad har dalslandsstugan haft full höjd redan vid uppförandet.

Orsaken till den andra våningens tillkomst har flera orsaker. En förklaring torde vara att man även med den mindre enkelstugans grundplan fått möjlighet att efterlikna de tvåvåninga parstugorna och herrgårdsplanerna. Det var dessutom ett sätt att skaffa en större bostadsyta och samtidigt spara byggnadsmaterial, då ju takytan blev densamma.

Dalslandsstugan har varit utbredd i hela landskapet, såväl i skogsbygden som på Dal. De här inventerade socknarna torde utgöra ett centralområde. Trots att byggnadstypen i stort sett upphörde att byggas för omkring 100 år sedan är den fortfarande tämligen vanlig i bygden. Den efter nutida krav förhållandevis begränsade bostadsytan i varje plan har dock ofta medfört att tillbyggnader företagits på senare år vilket, därmed har förändrat karaktären. En "snedtäcka", d.v.s. en lägre tillbyggnad under snedtak, vanligtvis på ena gaveln, tycks dock vara ett äldre och traditionellt drag som återfinns såväl på dalslandsstugorna som på andra bostadshus. De är även vanliga på uthusbyggnader. Liksom den äldre bebyggelsen i allmänhet har också dalslandsstugorna tyvärr ofta förvanskats genom moderna fasadmateriel, fönster, dörrar etc., varför det idag endast finns ett begränsat antal välbevarade stugor av denna typ.

Karaktäristisk "dalslandsstuga" uppförd omkring 1820. Tak och skorsten av skiffer. Årbol 1:14 - 1:15

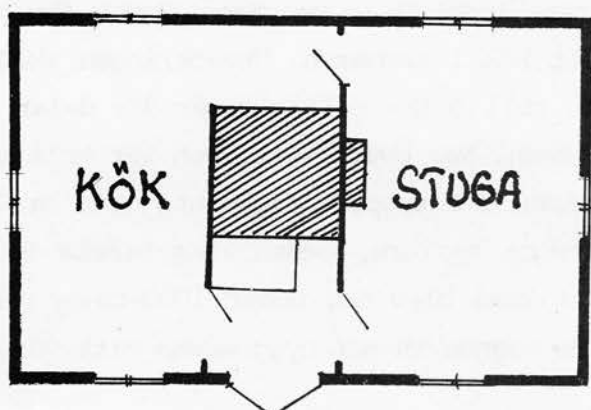
Enkelstuguplan.
Dalslandsstuga, uppförd 1851.

Den ursprungliga envåniga enkelstugan har jämsides med dalslandsstugan förekommit även under 1800-talet, fr.a. som torp eller undantagshus. Idag finns ytterst få sådana bevarade inom de inventerade socknarna. Enkelstuguplanen går troligen tillbaka till medeltid men har genomgått ett antal olika utvecklingsfaser under tidernas lopp. En av de väsentligare förändringarna är inrättandet av särskilt kök i kammaren. Utvecklingen skedde succesivt och har även gett upphov till olika mellanformer där delar av spiskomplexet ännu finns kvar i stugan. När överflyttningen var helt genomförd innebar detta ofta att stugan, som ursprungligen utgjorde ca 2/3 av byggnadens totala längd, blev något kortare, medan köks-farstu delen istället fick ökade proportioner. Likaså blev det under 1800-talet vanligt att muren flyttades från bakre väggen in mot byggnadens mitt varvid en passage uppstod på baksidan.

Manbyggnaden på "Gärdet", Tegen 1:43 representerar en bostadsstyp som var vanlig under perioden 1840-1870-tal.

Strax före 1800-talets mitt började en större form av bostadshus framträda. Planen kan variera, från en slags tvårumsstuga med stort kök, rum och förstuga till en rikare indelning med fyra rum och förstuga. I det senare fallet är byggnadstypen nära besläktad med det västsvenska dubbelhuset. Gemensamt för dessa varianter är dock den yttre karaktären. De är samtliga uppförda i två våningar med centralt placerad ingång och tre fönsteraxlar (alltså längre än den vanliga dalslandsstugan). Beroende på planlösningens utformning kan dock bredden variera. Eldstaden är placerad i husets mitt med passage mellan rummen även på baksidan. Byggnadstypen förekommer även i andra socknar men tycks vara mest frekvent i Dalskog, varför den i rapporten fått benämningen "dalskogstyp". I Gunnarsnäs har den påträffats mer sparsamt.

En intressant byggnadstyp, som tyder på norska influenser, är en mindre tvårumsstuga i en våning. Byggnaden förekommer som torp- eller undantagsstuga och har påträffats på ett par fastigheter i Dalskogs socken.

Efter 1800-talets mitt blev de dubbla planlösningarna allt vanligare såväl på mindre som större gårdar. En tendens i denna riktning har redan omnämnts i samband med den utvecklade formen av "dalslandsstugan," som i allmänhet tycks uppträda först omkring seklets mitt. Vid denna tid, men kanske i än högre grad omkring sekelskiftet och en bit in på 1900-talet, börjar en mer allmän typ av västsvenska dubbelhus bli mer spridd. Nu återgår man också till att bygga lägre 1 1/2 våningshus.

Även 1900-talets arkitekturstilar, material och teknik har ett kulturhistoriskt värde och bör behållas oförvanskade. I bevarandeförslaget finns exempel på sådana byggnader, fr.a. belägna inom Dalskogs och Dals-Rostocks samhällen.

Ekonomibyggnader

Vid tiden för laga skiftets genomförande, d.v.s. omkring 1830-50 talen, utgjordes bebyggelsen på en normalstor gård vanligtvis av mangårdsbyggnad, bod eller magasin, ladugårdslänga med loge, lador, fähus och stall, samt vedbod och källare. Ofta hörde också till gården ett fristående svinhus. På somliga fastigheter fanns en smedja. I äldre tid var antalet olika driftsbyggnader stort då bruket att uppföra en separat byggnad för varje funktion var allmänt utbredd. I den dalsländska byggnadstraditionen märks dock en tidig tendens till sammanbyggnad av de olika enheterna. Ett karaktäristiskt drag är ladugårdarna med den centrala parlogen och lägre tillbyggnader vid gavlarna, vanligen innehållande stall eller fähus. Dessa är då timrade, ofta med egna väggar mot ladugårdsgaveln, medan enklare förrådsbyggnader i allmänhet har stolpresning med tre väggar under snedtak. Ett traditionellt drag är också s.k. "skökor" på ladugårdens långsidor vilka uppstått på så vis att taket förlängts mot marken och utrymmet som erhållits därunder byggts in med bräder.

Äldre ladugård karaktäristisk för bygden. Parloge med tillbyggt fähus av timmer i borte änden och vedbod av bräder i den hitre. Stallet är inrymt i logebyggnaden. Årbol 1:57, Dalskogs socken.

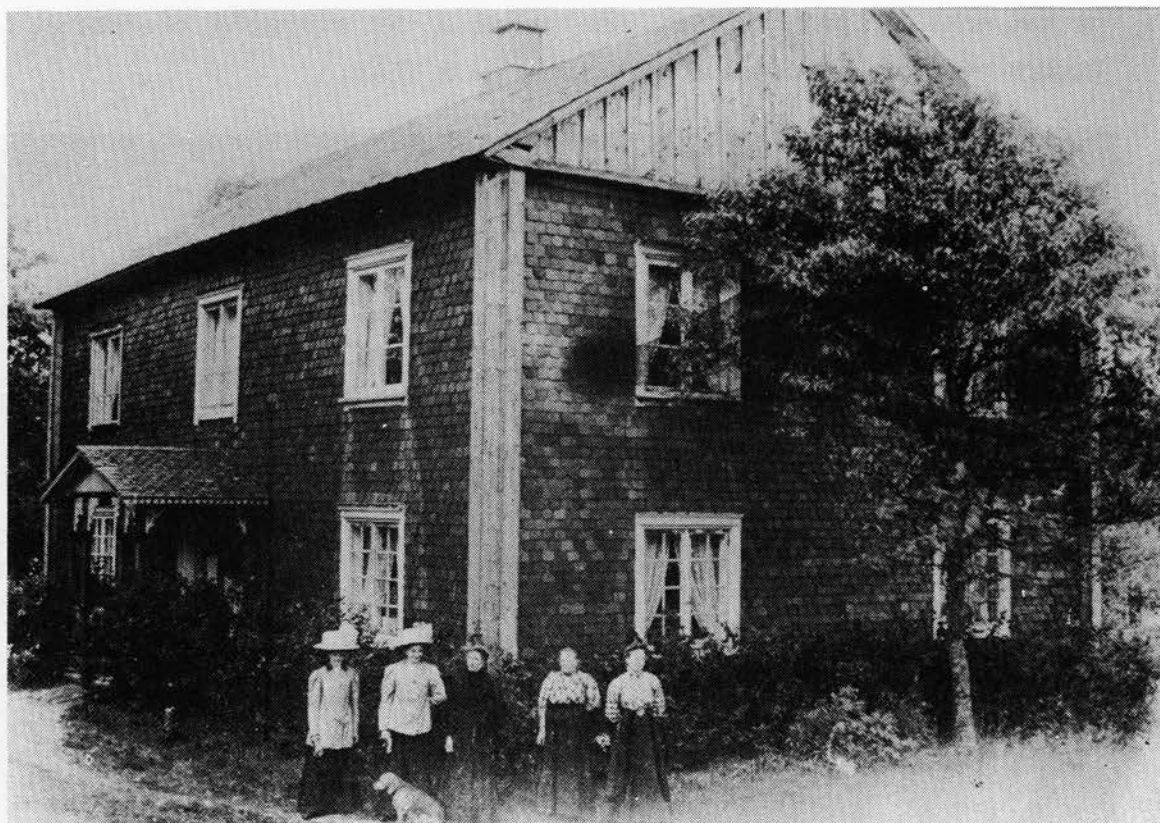

Ladugården på Hällan 1:242 "Slättängen", Gunnarsnäs socken. "Skökor" på långsidan. Vinkelbyggt stall, timrat 1938.

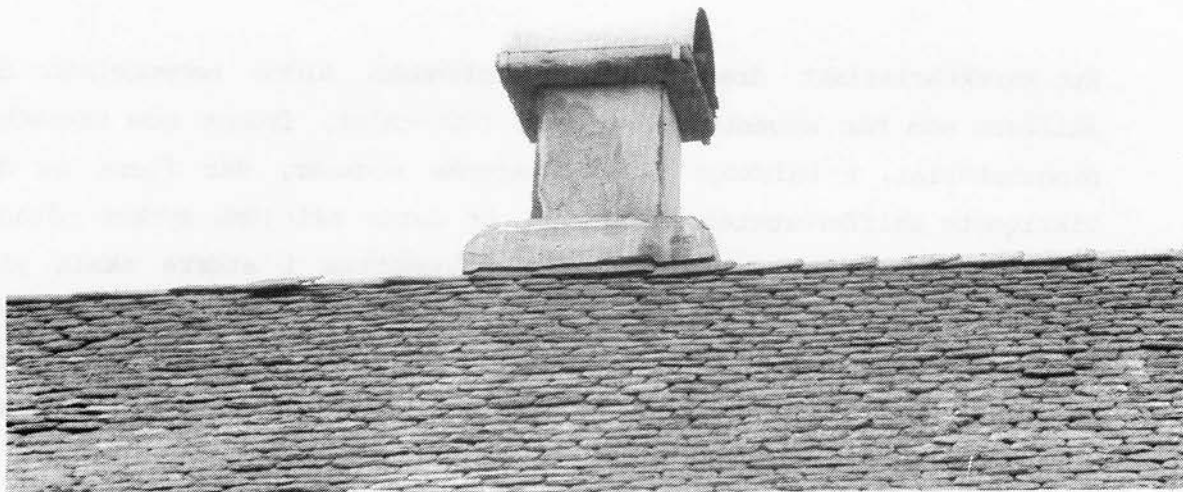
Skiffer som byggnadsmaterial

Ett karaktäristiskt drag i den dalsländska äldre bebyggelsen är skiffern som har använts under hela 1800-talet, främst som taktäckningsmaterial. I Dalskogs och Gunnarsnäs socknar, där flera av de viktigaste skifferbrotten återfinns, är detta alltjämt mycket påtagligt i bebyggelsen. Brytningen som igångsattes i större skala vid 1800-talets början, är bl.a. förknippad med den kraftigt ökade nybyggnadsverksamheten vid denna tid. På befintliga byggnader tycks man dock länge bevarat de äldre torv- eller halmtaken och det är först omkring århundradets mitt som skiffertaken dominerar.

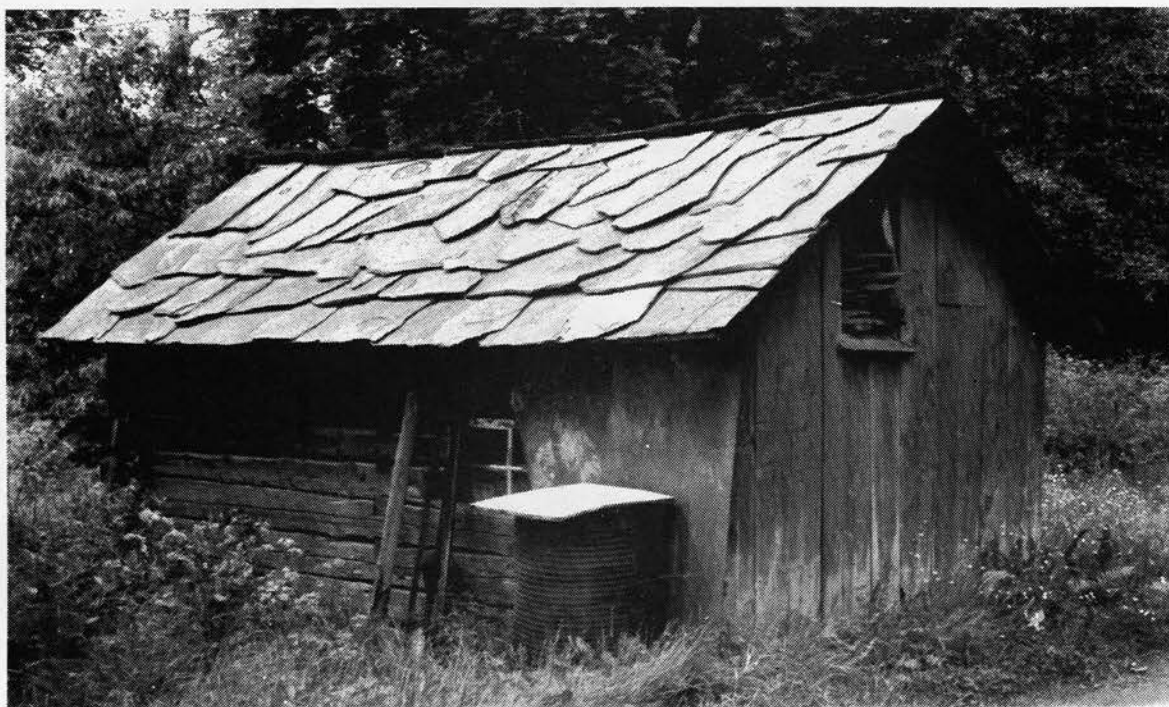
Materialet har använts på såväl stora som små byggnader, kyrkor, bostadshus och uthus. I enstaka fall är även väggarna skifferklädda. Inom socknarna finns idag två exempel på detta nämligen manbyggnaden på Flathult 1:1 och Ekholmens herrgård. Dessutom är även de båda klockstaplarna vid sockenkyrkorna helt skifferklädda. En av de främsta orsakerna till materialets framgång är dess brandsäkra egenskaper men det torde även varit uppskattat av estetiska skäl. Plattornas format kan variera vilket ibland har nyttjats för att ytterligare framhäva takets mönster.

Manbyggnaden på Flathult. Efter foto av Edgar Andersson på Flathult.

Äldre skorstenar är vanligtvis tillverkade av skiffer och materialet återkommer också som andra inslag i gårdsmiljön t.ex. i grindstolpar, trappsten eller hällar framför ingången. I dessa fall har dock en annan stentyp använts, som efter brytningsplatsen benämns lianeskiffer, eller dalskogsstenen. Den användes förr fr.a. till kvarnstenar. Egenskaperna skiljer sig något från takskifferns och färgen är betydligt ljusare. Materialet har även varit vanligt som taktäckning på små och mycket enkla uthusbyggnader. Det är då i det närmaste obearbetat och utgörs av stora, oregelbundna skivor eller flak.

Hönshus med tak av lianeskiffer. Sö.Bäckebo 1:111, Gunnarsnäs sn.

Staketstolpe och stenhäll vid köksingång. Sällsäter 1:9, Gunnarsnäs sn.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE – VAD ÄR DET?

Att lämna en klar och entydig definition av innebörden i begreppet "kulturhistoriskt värdefull bebyggelse" och att formulera entydiga urvalsprinciper är knappast möjligt.

Tidigare var det framför allt mycket gamla eller på annat sätt märkliga hus som betraktades som kulturhistoriskt värdefulla och skyddsvärda. I dag är intresset i lika hög grad inriktat på yngre bebyggelse och på helhetsmiljön.

Stora grupper av byggnader och bebyggelsemiljöer från 1800-talets slut och 1900-talets början, som i dag anses ha ett betydande kulturhistoriskt värde, ägnades för bara några årtionden sedan inget eller mycket litet intresse. I och med att nya idéer och stilideal gör sig gällande ändras synsättet på och värderingarna av tidigare epokers byggnadsskick. Redan nu har man börjat uppmärksamma den tidiga funktionalismens och 1940- och 1950-talens bebyggelse. Slutsatsen härav blir att det inte är möjligt att sätta någon bestämd tidsgräns utan som regel bör gälla att byggnaden bör ha en sådan ålder att ett kulturhistoriskt tidsperspektiv kan anläggas. Vår tids förändringar och snabba utveckling för att den tid som krävs för att man skall kunna anlägga ett sådant perspektiv blir allt kortare.

Det kulturhistoriska värdet kan antingen vara knutet till huset som sådant - huset har ett kulturhistoriskt egenvärde eller till husets betydelse i miljön - huset har miljövärde. För det mesta har ett kulturhistoriskt intressant hus både egenvärde och miljövärde.

MILJÖVÄRDE

Under senare år har "miljöbegreppet" börjat att betonas alltmer. Man söker idag bevara sammanhängande miljöer där byggnader och omgivande miljökomponenter utgör en oskiljbar helhet. En gårdsanläggning på landsbygden där inte bara bostadshuset utan även ekonomibygnader och omgivande miljö med ändre vägsträckning, hägnader och odlingslandskap är bevarat, måste tillmätas ett högre värde än ett ensamt hus från samma tid eller en gård där de gamla ekonomibygnaderna ersatts med moderna nybyggnader. Samma sak gäller den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen i städerna. En byggnad tillmätas ett större värde om den ingår i en mil-

jö, t.ex längs en gatusträckning. Bebyggelsemiljön kan avspegla bostads- och byggnadsskicket under en viss tidsperiod eller med flera välbevarade objekt från olika tidsperioder åskådliggöra stadens framväxt och historiska utveckling. En sammanhängande miljö kan således berätta om gångna tiders näringsliv, arbetsmiljö, byggnadsskick, sociala förhållanden och estetiska ideal.

Hus är delar av en helhet. Även mycket enkla hus kan ha stor betydelse i landskapsbilden och tillsammans utgöra miljöer med högt kulturhistoriskt värde.

Bebyggelsens utformning, fasadmaterial och färgsättning är viktigt för helhetsmiljön. I en enhetlig och traditionsbunden miljö kan förändringar av ett enda hus vara ett svårt ingrepp. Gatan, torget, vegetationen, kulturlandskapet upplevs av många. Man måste därför gå varsamt fram, så att man inte i onödan offrar miljövärden som är svåra att återställa och som generationer med långt mindre resurser än våra lyckats skapa.

I vår dagliga miljö blir vi lätt hemmablinda och uppfattar inte längre alla kvaliteter och värden förrän de av någon anledning förändras och försvinner.

KULTURHISTORISKT EGENVÄRDE

Sällsynthet

Välbevarad bebyggelse från tiden före 1800-talet är sällsynt och därför av högt kulturhistoriskt värde. Byggnader som det endast finns ett fåtal exemplar kvar av t.ex medeltida hus, kan klassas som värdefulla bara genom sin relativa sällsynthet - urvalet har i själva verket redan gjorts. Även yngre byggnader kan vara intressanta genom att de är unika i något avseende, exempelvis genom att de ovanligt tydligt visar en viss byggnadsstil.

Ursprunglighet

En byggnad som bevarat sin ursprungliga karaktär och illustrerar en historisk miljö på ett rättvisande sätt har ett kulturhistoriskt värde. Ett välbevarat hus har ett betydligt större värde än ett hus som byggts om eller kraftigt förändrats genom åren. Ett starkt ombyggt hus från 1700-talet, där endast delar av stommen eller murverket bevarats kan inte utan vidare sägas ha ett så stort kulturhistoriskt värde att en bevarandeinsats är motiverad. Särskilt inte om det finns andra likartade mer välbevarade byggnader från samma tid.

Representativt

Ju närmare vi kommer vår egen tid, ju mindre självklart blir urvalet. Antalet byggnader som är uppförda i en viss byggnadsstil är betydligt fler och därmed är det inte längre sällsyntheten som är bestämmande utan i stället representativiteten. Hus som är typiska för sin tid och dess förhållanden kan förmedla kunskaper om gångna tiders samhälle, näringsliv, arbetsmiljö, sociala förhållanden, arkitekturstilar eller estetiska ideal. För att även i framtiden ha kvar denna kunskap gäller det att välja ut särskilt representativa och karaktäristiska hus och anläggningar medan det ännu finns ett stort antal att välja bland.

Konstnärligt och arkitektoniskt värde

Byggnader med vackra proportioner och medveten materialbehandling och detaljutformning har ett arkitektoniskt och konstnärligt värde.

Konstnärlig utsmyckning i form av målnings-, sten- och lövsågeriarbeten har en avgörande betydelse för husets arkitektur och bör därför bevaras. Det är ofta detaljer som är utförda med stor hantverksskicklighet och som därigenom är dyra och svåra att återskapa idag.

Teknikhistoriskt värde

En byggnad kan ha ett speciellt historiskt intresse på grund av sin byggnadsteknik.

Kulturhistoriskt värdefull interiör

Interiörer och snickerier från skilda tidsepoker har olika utformning. En interiör som på ett autentiskt sätt visar en boendemiljö från äldre tid har ett stort kulturhistoriskt värde.

I många hus finns ännu inredningsdetaljer som är typiska för husets byggnadsstil som t.ex kakelugnar, spisar, vägg- och takpaneler, golvbeläggningar, dörrar och foderbräder. Dessa bör i största utsträckning bevaras. Äldre snickerier är i regel välgjorda och av hög teknisk kvalitet och bör även av dessa skäl återanvändas när man rustar upp ett äldre hus.

Yngre bostadshus, tidstypiskt och ursprungligt bevarat.

Låttsbyn 1:30, Gunnarsnäs sn.

KULTURMINNESVÅRD OCH NATURVÅRD I SAMVERKAN

Följande naturvårdsområden, presenterade i naturvårdsprogrammet (Natur i Älvsborgs län, 1976) sammanfaller med kulturhistoriskt värdefulla och i bevarandeförslaget utvärderade byggnader eller bebyggelsemiljöer.

Naturvårdsområde nr 25, 26, 27, 29

De norra partierna av Kroppefjäll och landskapet runt Kabbo-Teåkersjöarna bildar ett större sammanhängande naturvårdsområde. Inom detta område ligger 5 prioriterade fastigheter: Dansbo (obj. nr 5 A-B), Öjerud (obj. nr 26) och St. Halängen (obj. nr 10).

Naturvårdsområde nr 37

Söder om Ekholmens herrgård ligger sjön Kolungen omgiven av jordbruks- och hagmarker. I detta område ingår, förutom Ekholmen och Gunnarsnäs kyrka (obj. nr 31 A-B) även bebyggelsemiljön vid Hällan med 4 fastigheter (obj. nr 32 A-D).

Naturvårdsområde nr 22, 23

Utefter vägen Dals-Rostock - Dals-Långed, ligger gårdarna uppradade i bergssluttningen med den uppodlade dalgången i väster. I området ingår bebyggelsemiljöerna Hallersbyn (obj. nr 8 A-D) och Tångebyn (obj. nr 23 A-B).

Naturvårdsområde nr 21

Ranneberget som norrut utgör en fortsättning på Kroppefjälls markanta östsluttning, anges i naturvårdsplanen som ett av de mest intressanta naturvårdsområdena. Vid bergets sydspets, i sluttningen ner mot Raskeviken, i sjön Kolungen, ligger Hedens kvarn (obj. nr 11).

BEVARANDEFÖRSLAG

Det här presenterade urvalet har skett med utgångspunkt ifrån ett kulturhistoriskt synsätt vilket innebär att exempelvis tekniska eller ekonomiska aspekter på ett eventuellt framtida bevarande så långt som möjligt lämnats åt sidan. Med uttrycket "välbevarad" åsyftas m.a.o. att tidstypiska eller på annat sätt karaktäristiska drag är väl bibehållna. Dock har vid något tillfälle förekommit att en byggnad uteslutits p.g.a. ett alltför långt gånget förfall. I detta sammanhang skall påpekas att det är exteriören som är vägledande vid urvalet.

En målsättning har varit att uppmärksamma det typiska för bygden. Den äldre bebyggelsen inom inventeringsområdet domineras av små och medelstora jordbruk vilket också avspeglas i bevarandeförslaget. Här har de s.k. "dalslandsstugorna" ett speciellt intresse då de representerar en betydelsefull period i bygdens historiska utveckling.

I likhet med landet i övrigt är det dock främst bland bostadshusen som äldre välbevarad bebyggelse återfinns. Tekniska framsteg inom jordbruket har medfört en utbredd om- och nybyggnadsverksamhet vad gäller ladugårdar och andra driftsbyggnader, samtidigt som rationaliseringar och avfolkning av landsbygden inneburit att de i många fall lämnats öde och till slut försvunnit. Det senare gäller i stor utsträckning äldre kvarnar, smedjor, kölnor och liknande byggnader som varit självskrivna delar i bondesamhället men som idag nästan helt är borta då de sedan länge förlorat sin funktion och dessutom ofta kan vara svåra att använda för nya ändamål.

Urvalet omfattar även ett antal vanliga bostadsfastigheter av vilka flertalet ligger inom Rostocks samhälle. På senare år har i bevarandesammanhang allt större vikt börjat fästas vid den något yngre bebyggelsen. Varje tidsepok har sina särdrag och med nuvarande snabba förändringstakt visar det sig att även 1930-40 talsbebyggelsen är utsatt för genomgripande ombyggnader i ungefär samma utsträckning som äldre hus.

Trots ett tillfredsställande skydd genom befintlig lagstiftning har kyrkorna utvärderats i inventeringen, då de har stor betydelse för förståelsen av bygdens historia.

De utvärderade fastigheterna presenteras sockenvis i bokstavsordning och därefter nummerföljd, enligt fastighetsbeteckningen på ekonomiska kartan (ajourförd 84 03 08). För utvalda miljöerna har områdesgränser markerats vilka dock är att uppfatta som schematiska.

Bevarandeförslaget är främst avsett att användas i kommunens planläggningsarbete och byggnadsnämndens handläggning av byggnadslovsärenden. Miljöerna kan erhålla skydd i form av förordnanden i Byggnadslagen (§ 38, § 86 BL) eller i Naturvårdslagen (§ 19 NVL) eller genom särskilda riktlinjer i kommunöversikten. När det gäller de enskilda byggnaderna är det tyvärr inte tillräckligt att förhindra en rivning. Vid ombyggnad förändras ofta så mycket av byggnadens karaktär att det kulturhistoriska värdet försvinner. Vid handläggning av ärenden som berör prioriterade fastigheter i bevarandeförslaget bör samråd med läns museet ske.

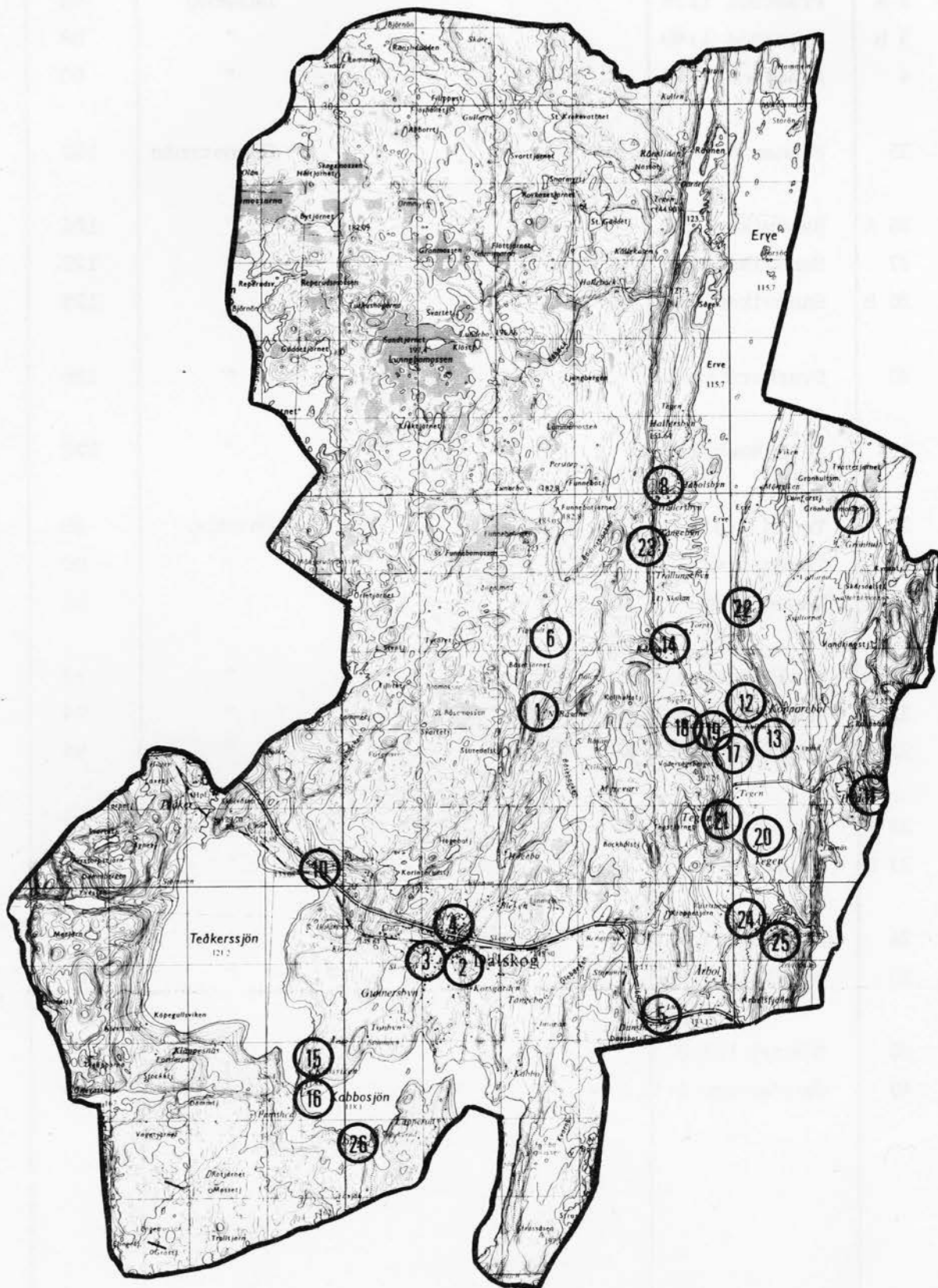
FÖRTECKNING ÖVER SAMTLIGA UTVÄRDERADE FASTIGHETER

Nr i utredn.	Fastighetsbeteckning	socken	sida
27	Backa 1:20 "Lunden"	Gunnarsnäs	104
1 A	Båsane N 1:9	Dalskog	53
1 B	Båsane N 1:27	"	54
1 C	Båsane N 1:28	"	54
41	Bäckebo N 2:41	Gunnarsnäs	132
42	Bäckebo N 2:66	"	133
28 A	Bäckebo S 1:9, 1:57	"	106
29	Bäckebo S 1:19	"	108
43	Bäckebo S 1:49	"	134
44	Bäckebo S 1:91	"	135
45	Bäckebo S 1:108	"	136
28 B	Bäckebo S 1:111 "Bäckenäset"	"	107
30	Bäckebo S 1:168	"	109
5 A	Dansbo 1:9	Dalskog	62
5 B	Dansbo 1:11	"	63
31 A	Ekholmen 1:1, sockenkyrka	Gunnarsnäs	111
31 B	Ekholmen 2:1,	"	112
6	Flathult 1:1 A	Dalskog	65
7	Grönhult 1:2	"	66
8 A	Hallersbyn 1:4	"	69
8 B	Hallersbyn 1:13	"	70
8 C	Hallersbyn 1:14	"	71
9	Hallersbyn 1:14, kvarn	"	73
10	Halängen 1:9 m.fl.	"	74

11	Hedens kvarn,	Heden 1:6, 1:7	Dalskog	75
8 D	Håbolsbyn 1:6		"	72
32 A	Hällan 1:31		Gunnarsnäs	115
46	Hällan 1:42		"	137
32 B	Hällan 1:46		"	116
47	Hällan 1:70		"	138
48	Hällan 1:89		"	138
49 A	Hällan 1:195		"	140
49 B	Hällan 1:196		"	140
49 C	Hällan 1:202		"	140
50	Hällan 1:224		"	142
32 C	Hällan 1:242	"Slättängen"	"	117
32 D	Hällan 1:243		"	118
51	Hällan 1:278	"Rostocks brunn"	"	143
33	Julsängen 1:1		Gunnarsnäs	120
5	-"-		"	61
12	Kopparebol 1:3		Dalskog	76
13	Kopparebol 1:11	"Kullen"	"	78
52	Kroppefjäll 2:1	"Kroppefjällshemmet"	Gunnarsnäs	144
2	Kyrkogården 1:1, sockenkyrka		Dalskog	57
14 A	Källhult 1:2		"	80
14 B	Källhult 1:7		"	80
15	Källsviken 1:2 A	"Solhem"	"	82
16	Källsviken 1:6		"	82
17	Kärr 1:4		"	85
18	Kärr 1:5		"	86
19	Kärr 1:11		"	87
34	Låttsbyn 1:30		Gunnarsnäs	121

3 A	Prästbol 1:38		Dalskog	58
3 B	Prästbol 1:40		"	58
4	Prästbol 1:44		"	60
35	Rinnen 1:3		Gunnarsnäs	122
36 A	Sandviken 1:2		"	124
37	Sandviken 1:5		"	125
36 B	Sandviken 1:9		"	125
38	Sverkersbyn 1:1		"	126
39	Sällsäter 1:9		"	128
20	Tegen 1:43	"Gärdet"	Dalskog	88
21 A	Tegen 1:47		"	90
21 B	Tegen 1:48		"	91
22 A	Trollungebyn 1:9	"Öffse"	"	93
22 B	Trollungebyn 1:10	"Öffse"	"	94
22 C	Trollungebyn 1:15	"Öffse"	"	95
23 A	Tångebyn 1:14		"	97
23 B	Tångebyn 1:16		"	98
24	Årbol 1:14, 1:15	"Smörbacken"	"	99
25	Årbol 1:57		"	100
26	Öjerud 1:1 B		"	102
40	Östevatten 1:17		Gunnarsnäs	129

DALSKOGS SOCKEN

UTVÄRDERADE FASTIGHETER

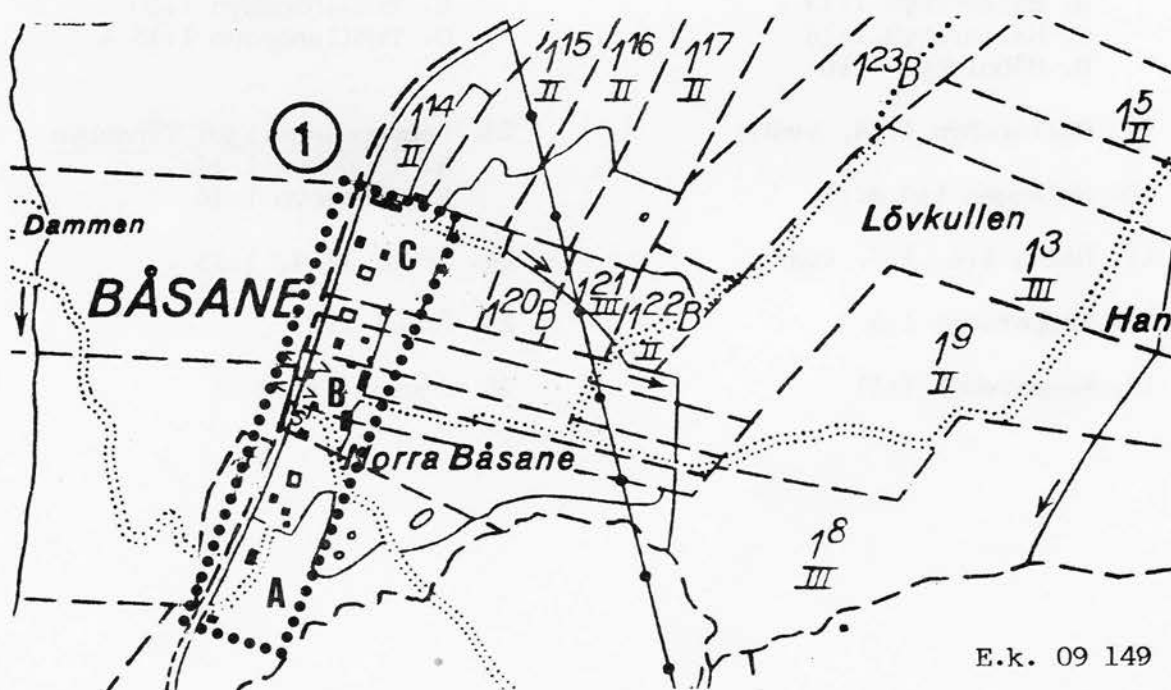
1. <u>Bebyggelsemiljö: Norra Båsane</u>
A. Båsane N. 1:9
B. Båsane N. 1:27
C. Båsane N. 1:28	14. <u>Bebyggelsemiljö: Källhult</u>
A. Källhult 1:2
B. Källhult 1:7
2. Dalskogs kyrka, Kyrkogården 1:1	15. Källsviken 1:2 A
3. <u>Bebyggelsemiljö: Dalskog</u>
A. Prästbol 1:38
B. Prästbol 1:40	16. Källsviken 1:6
4. Dalskog, Prästbol 1:44	17. Kärr 1:4
5. <u>Bebyggelsemiljö: Dansbo</u>
A. Dansbo 1:9
B. Dansbo 1:11, Julsängen 1:1	18. Kärr 1:5
6. Flathult 1:1 A	19. Kärr 1:11
7. Grönhult 1:2	20. Tegen 1:43
8. <u>Bebyggelsemiljö: Hallersbyn</u>
A. Hallersbyn 1:4
B. Hallersbyn 1:13
C. Hallersbyn 1:14
D. Håbolsbyn 1:6	21. <u>Bebyggelsemiljö: Tegen</u>
A. Tegen 1:47
B. Tegen 1:48
9. Hallersbyn 1:14, kvarn	22. <u>Bebyggelsemiljö: Trollungebyn-Öffse</u>
A. Trollungebyn 1:9
B. Trollungebyn 1:10
C. Trollungebyn 1:15 A
10. Halängen 1:9 m.fl.	23. <u>Bebyggelsemiljö: Tångebyn</u>
A. Tångebyn 1:14
B. Tångebyn 1:16
11. Heden 1:6, 1:7, kvarn	24. Årbol 1:14, 1:15
12. Kopparebol 1:3	25. Årbol 1:57
13. Kopparebol 1:11	26. Öjerud 1:1 B

1. BEBYGGELSEMILJÖ - NORRA BÅSANE

Norra Båsane är en liten skogsby belägen i det glest bebyggda bergsområdet norr om Dalskogs samhälle. Fastigheterna har ursprungligen utgjord en gård från vilken efter hand de övriga avstyckats.

Bebyggelsen, som anpassats efter topografin, har i det närmaste antagit en radbykaraktär med gårdarna placerade efter varandra utefter vägens östra sida. Till varje fastighet hör ett relativt stort antal byggnader. Ladugårdslängorna, som tidigare låg i åkerkanten strax nedanför sluttningen, är dock borttagna från sin ursprungliga plats då jordbruket sedan ett antal år tillbaka har upphört. En ladugård har flyttats upp närmare vägen.

Trots exteriöra förändringar har byn som helhet på grund av sin ålderdomliga karaktär och enhetliga bebyggelse ett kulturhistoriskt och miljömässigt värde.

1 A. Norra Båsane 1:9

Bostadshus (1800-50), ladugård (1800-tal), magasin (slut. 1800-tal), källare (1800-tal), vedbod (1960), redskapsbod, garage.

Boningshus indelat i kök och rum samt ett lågt vindsutrymme. Planlösningen är densamma som i den bredare "dalslandsstugan" vilken framträdde vid 1800-talets mitt. Byggnaden är timrad och har tak och skorsten av skiffer. Verandan och en köksutbyggnad har tillkommit senare. Fönster av 1800-talstyp.

Till fastigheten hör flera äldre ekonomibyggnader. Den timrade parlogen med tillhörande stall och fähus är en för denna trakt traditionell byggnadstyp som det idag finns ytterst få bevarade exempel av i socknen. Byggnaden är dock tyvärr i tämligen dåligt tekniskt skick. Bland övriga gårdsbyggnader märks ett timrat magasin samt en jordkällare. Gårdsmiljön besitter ett miljömässigt och kulturhistoriskt värde.

1 B. Norra Båsans 1:27

Bostadshus (1849), f.d bostadshus (urspr. 1700-tal), tvättstuga (1910-tal), svinhus (1910-tal), källare (1800-tal), vedbod (1967), lekstuga.

Manbyggnad av "dalskogstyp" i 2 hela våningar med välbevarad karaktär förutom en tillbyggnad på baksidan som fått en för byggnaden främmande utformning. Den öppna snickeriverandan från ca 1900 är dock ett drag som återkommer i så gott som samtliga bostadshus av denna typ. En låg enkelstuga, tidigare bostadshus, uppges vara uppfört på 1700-talet och har nu inretts som museum. Byggnaden har dock fått vissa exteriöra nytillskott, däribland ett modernt plåttak, vilket om möjligt bör ersättas med ett kulturhistoriskt lämpligare material. Till gården hör också tvättstuga, svinhus och jordkällare av äldre datum vilka är viktiga inslag i miljön. Gårdsbebyggelsen har, trots vissa förändringar, ett miljömässigt värde.

1 C. Norra Båsans 1:28

Bostadshus (1849), lillstuga, ladugård (slut. 1800-tal), magasin, vedbod.

Manbyggnad i 2 våningar med skorsten och tak av skiffer. En öppen, enkel veranda har tillkommit på 1960-talet. På baksidan en mindre köksförstutillbyggnad av traditionell typ med snedtak. Till gården hör en timrad lillstuga, ladugård delvis av timmer samt andra uthusbyggnader i stolpresning, samtliga brädfodrade och rödfärgade.

Manbyggnaden är, trots smärre förändringar, välbevarad till sin karaktär och är därigenom kulturhistoriskt värdefull. Även gårdsbebyggelsen har betydelse för den totala miljön.

2. Dalskogs kyrka, Kyrkogården 1:1

Kyrka (1747), Klockstapel (ca 1756), kyrkstallar (1900-tal), bårhus.

Kyrkan är uppförd 1747, timrad och klädd med en vit oljefärgad träpanel. Taket är täckt med skiffer, sannolikt från något av de närbelägna brotten. Välbevarad interiör med takmålningar från byggnadstiden utförda av Hans Georg Schüffner.

Byggnaden restaurerades på 1940-talet. Till kyrkan, som saknar torn, hör en fristående klockstapel helt klädd med skiffer (en liknande finns vid Gunnarsnäs kyrka). Kyrkogården inhägnas med staket och strax utanför ligger en stallänga uppförd i resvirke samt ett bårhus.

3. BEBYGGELSEMILJÖ I DALSKOG

Strax sydväst om Dalskogs kyrka ligger ett bostadsområde med egnahemsbebyggelse från 1900-talet. Områdets enhetliga karaktär är i viss mån bibehållen men flertalet byggnader har under senare år genomgått större eller mindre exteriöra förändringar. På två fastigheter, vilka gränsar till varandra, har boningshusen bevarat sitt ursprungliga utseende och har bedömts besitta ett kulturhistoriskt egenvärde.

3 A. Prästebol 1:38

Bostadshus (1930), redskapsbod.

Välbevarad bostadsfastighet, karaktäristisk för 1920-30-talens egnahemsbebyggelse. Bostadshuset är uppfört i 1 1/2 plan och klätt med liggande och stående fasspántad panel, taket är täckt med grå cementpannor, frontespis med brutet tak, svagt konkavt i det nedre takfallet, små lunettfönster i halv våningen, glasveranda.

Byggnaden besitter ett kulturhistoriskt värde genom sitt välbevarade tidstypiska utseende och har även betydelse för bostadsområdets karaktär.

3 B. Prästebol 1:40

Bostadshus (1933), redskapsbod.

Välbevarad fastighet, karakteristisk för egnahemsbebyggelsen under 1930-talet. Bostadshus i 1 1/2 plan, liggande och stående fasspántpanel i ljus oljefärg, taket täckt med grå cementpannor. Frontespis och glasveranda med sadeltak.

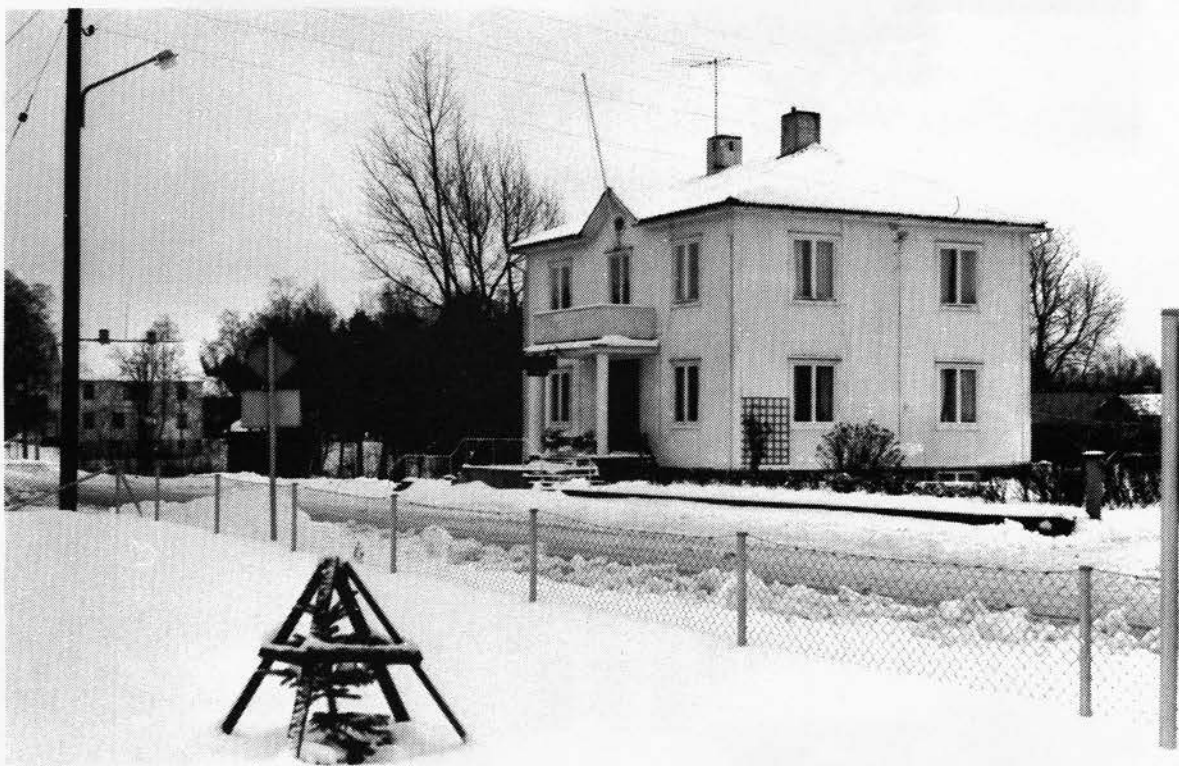
Byggnaden besitter ett kulturhistoriskt värde genom sitt tidstypiska utseende och ursprungliga byggnadsdetaljer och är även miljömässigt värdefull för områdets egnahemskaraktär.

4. Prästebol 1:44

Affärs-/bostadshus (1933), annex/garage (1933).

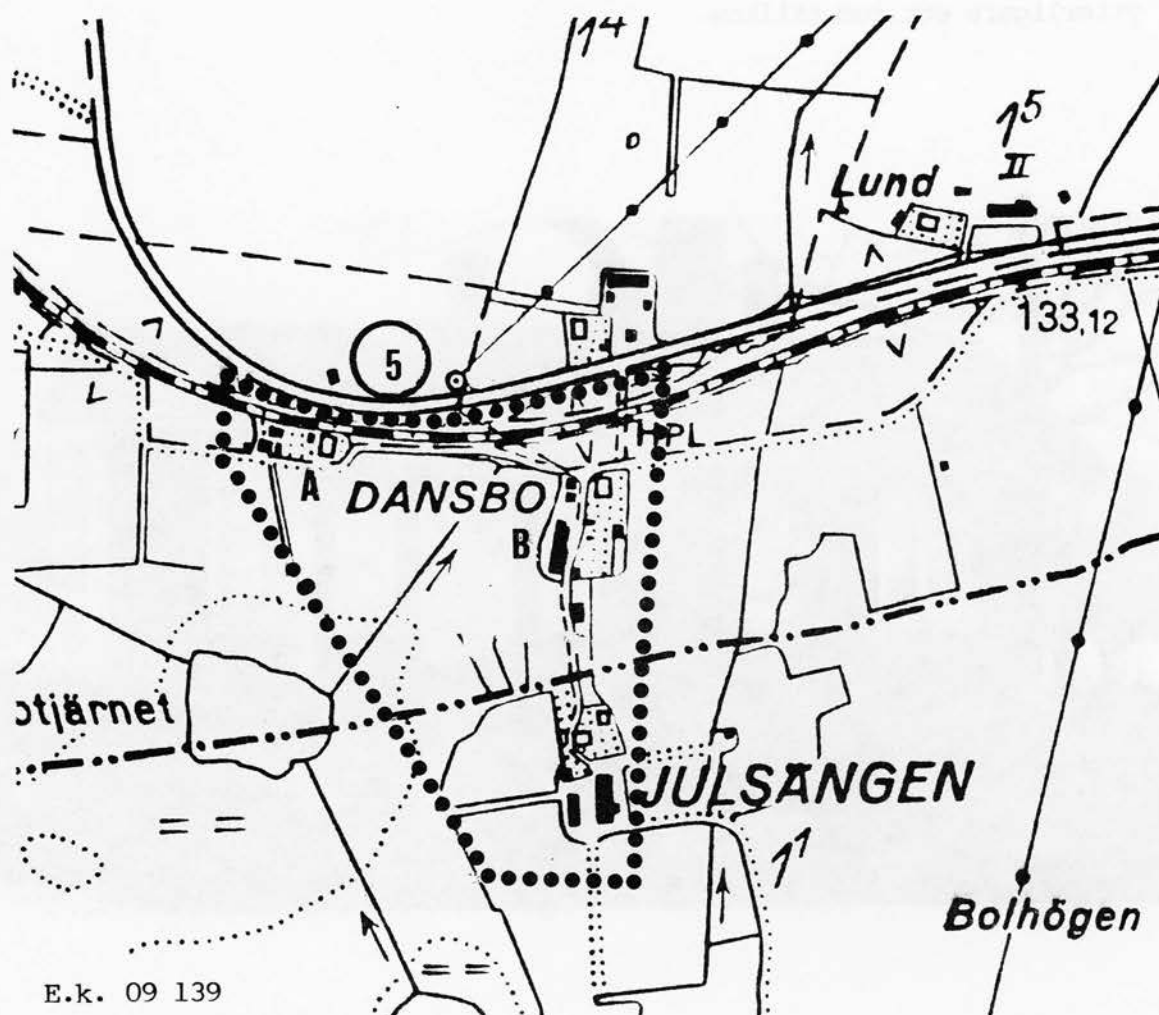
Byggnaden som uppfördes som pensionat är ett av de få välbevarade exemplen inom området på den tidiga 1930-tals arkitekturen. Stommen är en regelverkskonstruktion, väggarna klädda med vit oljefärgad stående fasspånpanel. Taket täckt av tvåkupigt lertegel. Fasaden har en enkel och stram utformning. På grund av sitt oförvanskade yttre har byggnaden ett kulturhistoriskt värde.

5. BEBYGGSEMILJÖ DANSBO

Dansbo var på 1600-talet skattetorp men har även tidigare varit bebott. Från 1849 och fram till 1917 drevs här en gästgiverirörelse. På 1870-talet drogs järnvägslinjen Mellerud - Bäckeфорs fram och hållplats och banvaktstuga inrättades i Dansbo. I bebyggelsemiljön har även medtagits den intilliggande fastigheten Julsängen 1:1 som, trots vissa förändringar, bedömts vara av viss betydelse för helhetsmiljön.

Fastigheterna ligger inom det i naturvårdsplanen utvärderade området "Kappestigen".

5 A. Dansbo 1:9

F.d. banvaktstuga (1870-tal, 1922), lada med loge, redskapsbod, höns-
hus, vedbod.

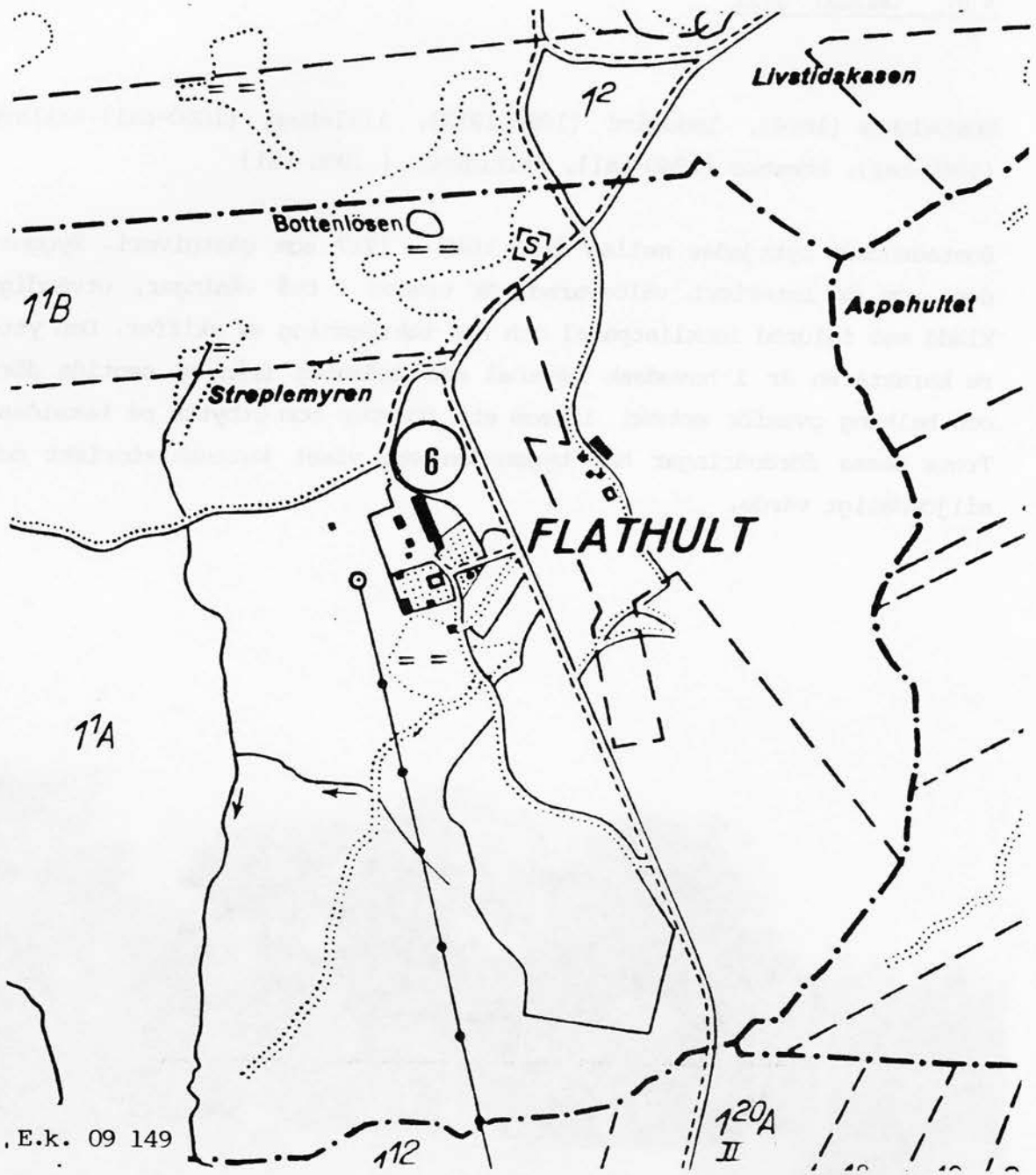
Stugan uppfördes i samband med att järnvägssträckan Mellerud - Bäcke-
fors drogs här förbi i slutet av 1870-talet. På hela linjen, fram till
Kornsjö vid norska gränsen, fanns inalles 18 banvaktarställen och stu-
gorna blev uppförda efter samma mall. På byggnadens främre långsida
fanns en utbyggnad under tak som fick tjänstgöra som väntsal. Utrymmet
kom senare att ingå i bostadsytan då många av de små stugorna byggdes
om och moderniserades omkring år 1922. Ursprungligen innehöll byggnad-
en endast två små rum men förlängdes vid ombyggnaden åt söder, så att
ytterligare ett rum tillkom.

Bostadshus (1844), ladugård (1890,1913), lillstuga (1860-tal),källare (1840-tal), höns hus (1940-tal), fritidshus (1980-tal).

Bostadshuset nyttjades mellan åren 1849 - 1917 som gästgiveri. Byggnaden, som är interiört välbevarad, är timrad i två våningar, utvändigt klädd med faluröd locklistpanel och har taktäckning av skiffer. Den yttre karaktären är i huvudsak bevarad med undantag från en sentida dörr och balkong ovanför entrén liksom ett fönster som utbytts på baksidan. Trots dessa förändringar har byggnaden ett visst kulturhistoriskt och miljömässigt värde.

Bostadshus (1848-49), ladugård (1925/ 1970-80), bihus/lekstuga (ca 1881), magasin (1800-tal), hönshus (1928), hemlighus (före 1840), smedja (ca 1870/ 1960), vagnbod, tvättstuga, snickarbod, verkstadsbyggnad (ca 1980).

Flathult, som är beläget i det stora skogsområdet norr om Dalskogs samhälle, omnämns i jordeböckerna på 1600-talet som ett skattetorp. Skogsbrukets ökade ekonomiska betydelse torde ha lagt grunden till gårdens expansion omkring 1800-talets mitt.

Den stora manbyggnaden i 2 våningar uppfördes 1848-49. Fasader och yttertak kläddes med skiffer, förmodligen med Ekholmens herrgård som förebild. Också den 6-delade planlösningen tyder på att idealen hämtas från högreståndsmiljö. Mot den skiffergrå färgen kontrasterar det vitmålade träet i foder, knutlådor och gavelrösten. De tidigare mångspröjsade fönstren har bytts mot nytillverkade men av samma 6-delade typ som de som bevarats i övervåningen. En ny veranda framför entrén är under utförande. Till gården har hört ett stort antal uthus av vilka de flesta ännu finns kvar om än med större eller mindre förändringar. Bland de mer välbevarade kan nämnas ett timrat dass(hemlighus) med skiffertak, enligt uppgift byggt före 1840, och en timrad smedja från ca 1870-75 vars skiffertak dock har ersatts med svart korrugerad plåt.

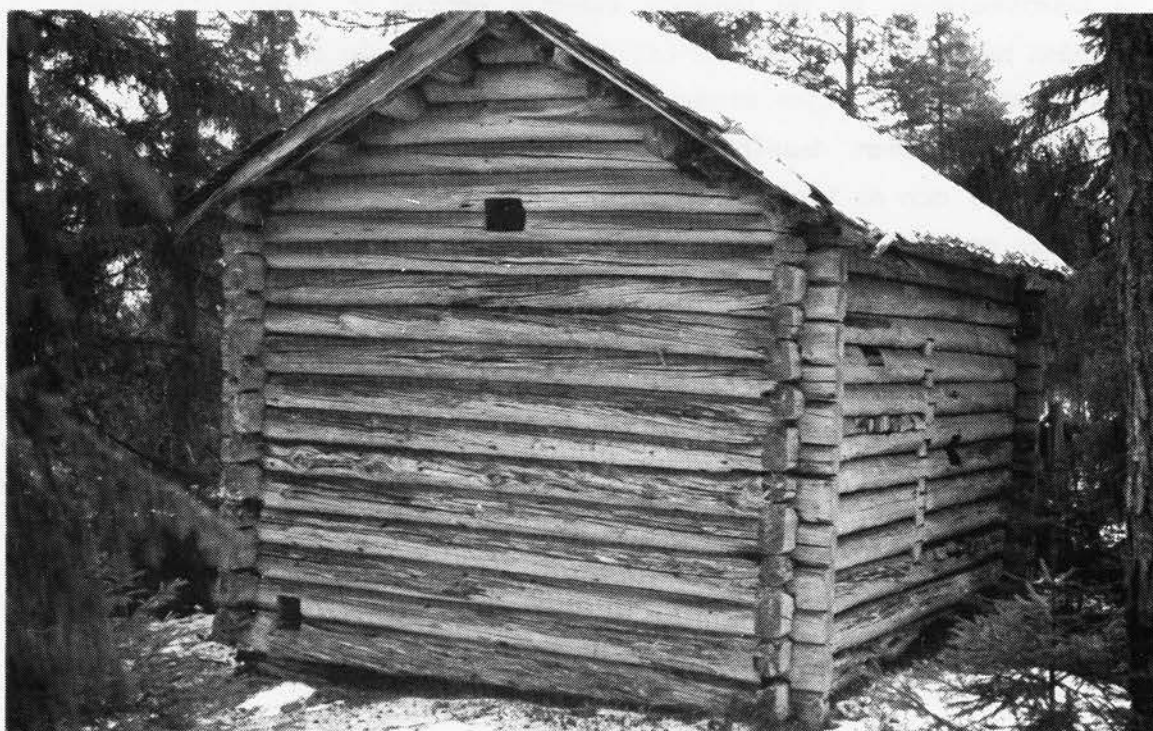
En något säregen byggnad är det bihus som uppges vara byggt 1881 efter skånsk modell och som rymde 72 samhällen. Byggnaden som är försedd med vit fjällpanel och papptäckt tälttak har i senare tid använts som lekstuga. Manbyggnaden har ett stort kulturhistoriskt värde. Det är mycket angeläget att den skifferklädda fasaden bevaras och underhålls. (Om skiffer som byggnadsmaterial se sid. 37). Även flera av gårdsbyggnaderna, liksom gårdsmiljön i sin helhet, har ett visst kulturhistoriskt värde.

7. Grönhult 1:2

Kölna (för linberedning, 1780).

I det gamla bondesamhällets rikhaltiga byggnadsbestånd var kölnan och andra typer av torkhus vanliga. På grund av eldfaran placerades sådana byggnader ett gott stycke från den övriga bebyggelsen.

Kölnan i Grönhult var ursprungligen avsedd för linberedning. Den ligger i ett glest skogsparti ett litet stycke ifrån den nya vägsträckningen som dragits väster om gårdarna. Byggnaden som ännu befinner sig i tämligen gott skick är uppförd i timmer och taket är täckt med enkupigt tegel.

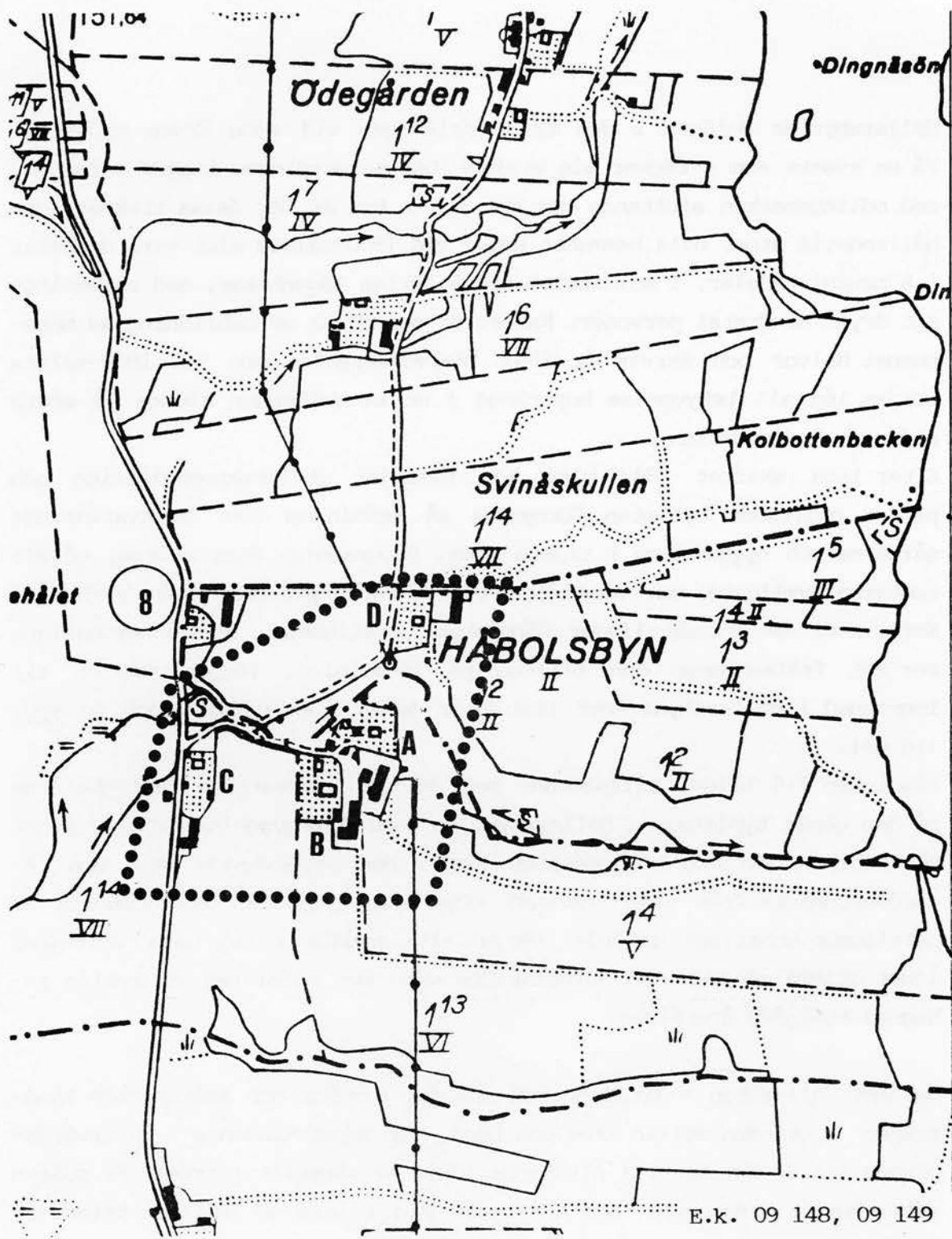
8. BEBYGGELSEMILJÖ HALLERSBYN - HÅBOLSBYN

Hallersbyn är belägen i den breda dalgången vid sjön Erves sydspets. På en avsats som sträcker sig utefter bergsslutningen ligger gårdarna, med odlingsmarken sluttande ner mot sjön. Byn är för dessa trakter förhållandevis stor, hela hemmanet anges vid 1800-talets slut vara uppdelat i 8 brukningsdelar, 1 soldatstom och 6 övriga lägenheter, med sammanlagt ett drygt hundratal personer. Namnet är sannolikt en ombildning av mansnamnet Halvor och skrevs år 1541 "Halvorsbyen". Ännu vid 1800-talets början låg all bebyggelse hopträngd i en oregelbunden klunga på södra sidan av Bodinsbäcken.

Efter laga skiftet 1842 blev sju familjer utflyttningspliktiga och på den utglesade bytomten förnyades så småningom även de kvarvarande gårdarna och byggdes om i tidens anda. Byggnaderna blev större, gårdstomterna rymligare men samtidigt tydligare avgränsade från varandra. Strax norr om bäcken ligger Håbolsbyn. Fastigheten som ursprungligen var ett frälsehemman och tillkom på 1600-talet, ligger som en kil insprängd i Hallersbyns ägor och delar dessa i en nordlig och en sydlig del.

Håbolsbyn 1:6 bildar tillsammans med de tre kvarvarande fastigheterna på den gamla byplatsen i Hallersbyn, en samlad bebyggelsemiljö av stort kulturhistoriskt och miljömässigt värde, med välbevarade man- och fägårdsgårdsgårdar från tiden närmast efter laga skiftet. Bostadshuset är påfallande enhetligt utförda. De är alla byggda i två hela våningar, ljusst oljemålade och med huvudfasaden vänd mot söder där en rymlig inhägnad trädgård återfinns.

Området Hallersbyn - Trollungebyn med det lummiga och småkuperade landskapet i gränsen mellan skog och bygd, har uppmärksammats i naturvårdsplanen (nr 22-23, Natur i Älvsborgs län). Av särskilt intresse är spåren efter högsta kustlinjen som avtecknar sig i form av hak och terrasser utmed bergssidan strax väster om bebyggelsen.

8 A. Hallersbyn 1:4

Bostadshus (1840-60), magasin (1800-50), smedja (ca 1900), ladugård (1901), vagnslider och redskapsbod.

Bostadshuset utgörs av en reslig timmerbyggnad i två hela våningar och vind. Planlösningen kan ses som en rikare variant av enkelstugan och byggnadstypen blev mycket vanlig i denna trakt omkring 1800-talets mitt. Exteriören är ursprunglig med de gamla tätspröjsade fönstren bevarade runt om i hela byggnaden och yttertak och skorsten av skiffer samt en kraftig vitmenad grund. Fasadens träpanel är oljefärgad i ljust grönt. En senare tillkommen glasveranda av traditionell typ pryder huvudfasaden. Den inhägnade trädgården har en ålderdomlig prägel och har stor betydelse för gårdsmiljön. Till gården hör ett flertal ekonomibyggnader däribland ett timrat magasin i två våningar, sannolikt från 1800-talets början eller tidigare. Byggnaden har dock genomgått en del exteriöra förändringar genom ett flertal tillbyggnader och skiffertaket har utbytts mot plåt.

Förutom hela gårdsgruppens miljömässiga betydelse, besitter mangårdsbyggnaden ett kulturhistoriskt egenvärde. Även magasinsbyggnaden har, trots de exteriöra förändringarna, ett visst kulturhistoriskt intresse.

8 B. Hallersbyn 1:13

Bostadshus (1840-65), magasin/snickarbod, ladugård (1870-tal), lillstuga (omb. 1982), smedja (1800-tal), garage.

Boningshuset är enligt uppgift hitflyttat omkring 1840. Enligt en annan källa skall dock rätta byggnadsåret vara 1863. Byggnaden är timrad i två våningar med vind. Ett ålderdomligt drag är utknutarna som skjuter fram i fasaden. Huvudfasadens ingång pryds av en glasveranda med välbevarad, traditionell utformning, troligen tillkommen i början av 1900-talet.

En nyare köksdörr på gavelväggen samt den moderna tegelskorstenen, som ersatt en av de två ursprungliga skifferskorstenarna, är främmande inslag i den annars välbevarade exteriören. Byggnaden har trots förändringarna, ett klart kulturhistoriskt värde. Stor betydelse för gårdsmiljön har den gamla trädgården på framsidan av huset.

Av kulturhistoriskt intresse är också en timrad smedja nere vid bäcken. Det moderna röda korrugerade plåttaket som ersatt ett äldre skiffertak, är dock till nackdel för byggnadens utseende och kulturhistoriska värde.

8 C. Hallersbyn 1:14

Bostadshus (ca 1860), lillstuga med källare (ca 1860), sädesmagasin (ca 1860), ladugård (1922), snickarbod (1930), vedbod, hönshus.

Välbevarad jordbruksfastighet, karaktäristisk för 1800-talets mitt och tiden strax efter laga skifte. Bostadshuset påminner starkt om manbyggnaden på Hallersbyn 1:4. P.g.a den välbevarade exteriören med ursprungliga fönster och dörrar, skiffertak m.m, har byggnaden ett stort kulturhistoriskt värde. Eknombyggnaderna är i god kondition och samtliga har, med undantag av hönshuset, välhållna skiffertak.

8 D. Hålsbyn 1:6

Bostadshus (1860), ladugård (1904), magasin och vedbod (1860), redskapsbod (1890) svinhus m.m (1860), sommarfähus (ca 1900).

Håbolsbyn bildades på 1650-talet som frälsehemman och ägdes fram till århundradets slut av Stakeätten på Ekholmen. I slutet av 1700-talet låg gården under Upperuds bruk. På 1890-talet var hemmanet uppdelat i tre olika brukningsdelar, samt två lägenheter.

Bostadshuset på Håbolsbyn 1:6 har exteriört stora likheter med bostadshusen på de utvärderade fastigheterna i Hallersbyn, vilket förstärker bebyggelsemiljöns enhetliga prägel. Med sitt välbevarade utseende besitter byggnaden ett stort kulturhistoriskt värde. Även gårdsbyggnaderna är miljömässigt värdefulla.

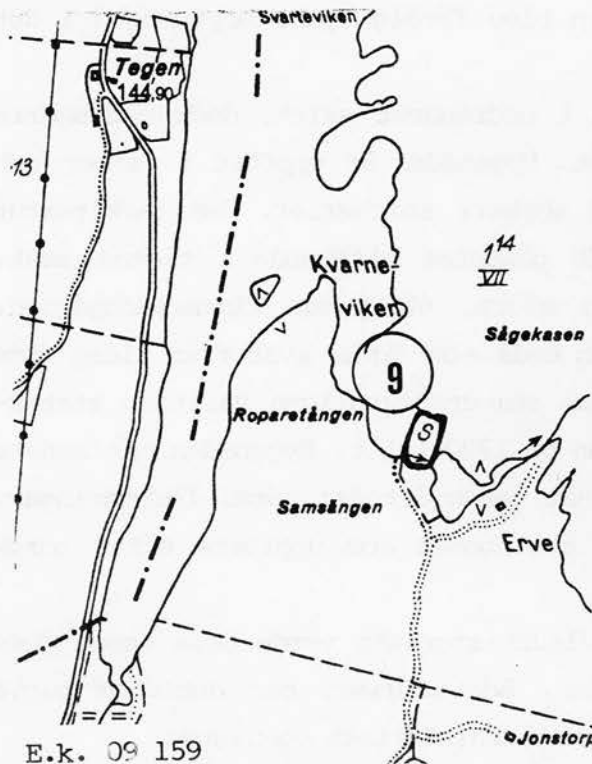
9. Hallersbyn 1:14

Hallersbyns kvarn (1700-tal).

Kvarnbyggnaden är av okänd ålder men har troligen anor från mitten av 1700-talet. Vid kvarnen fanns förr ett torp som kallades "Kvarna" vilket 1877 inköptes av Johannes Fors, vars son senare övertog rörelsen.

Kvarnen ägs idag av hembygdsföreningen som lagt ned ett stort arbete för att bevara den, bl.a har delar av inredningen kompletterats. En del restaureringsarbeten utfördes år 1964 i AMS regi. Tre fasader åtgärdades då liksom kvarnens maskineri, som bl.a fick ett nytt kvarnhjul.

Det tidigare spåntaket har nu ersatts med ett svart plåttak som dock bör bytas ut mot enkupigt tegel, vilket ursprungligen var avsikten. Kvarnen besitter ett stort kulturhistoriskt värde.

10. Halängen 1:9 m.fl. - Stora Halängen

Bostadshus (1870-tal), ladugård (1870-tal), arrendatorsbostad (1720, omb. 1900-tal), inspektorsbostad (1870-tal), stolpbod (1870-tal), tvättstuga (1930-tal), garage/redskapsbod (1935), höns hus (1940-tal), svinhus, kylrum, vagnbod, växthus, garage.

På 1870-talet drogs Dalslands Järnväg fram genom socknen. Wessel hette en av de två normmännen som ledde arbetet och denne blev ägare till Halängen. Här skapade han en herrgårdsliknande anläggning med ett ståtligt bostadshus, en stor timrad ladugård och en rad andra byggnader. Gården är vackert belägen i en skogsbacke i den öppna dalgången med utsikt ner mot Teåkerssjön.

Ett skifferbrott som hör till gården var vid denna tid i full gång men ungefär samtidigt med att järnvägen blev färdig tycks brytningen i det närmaste ha upphört.

Bostadshuset är idag huvudsakligen i oförändrat skick, dock med smärre olämpliga detaljer vid entrépartiet. Byggnaden är uppförd i timmer och har en vitmålad spåntad panel med mörkare snickerier. Dess arkitektur visar prov på ett fantasifullt och påkostat utförande i tidens smak. Bland gårdshusen märks främst den stora, välbyggda timmerladugården. Den äldsta byggnaden på gården, den enda som finns kvar från tiden före järnvägsbyggandet, är ett bostadshus som ursprungligen varit en statarlänga och uppges vara uppfört redan på 1720-talet. Byggnaden har senare använts som arrendatorsbostad och har genomgått ett antal förändringar. Ett kuriöst inslag är den timrade stolpboden som uppförts efter norsk modell.

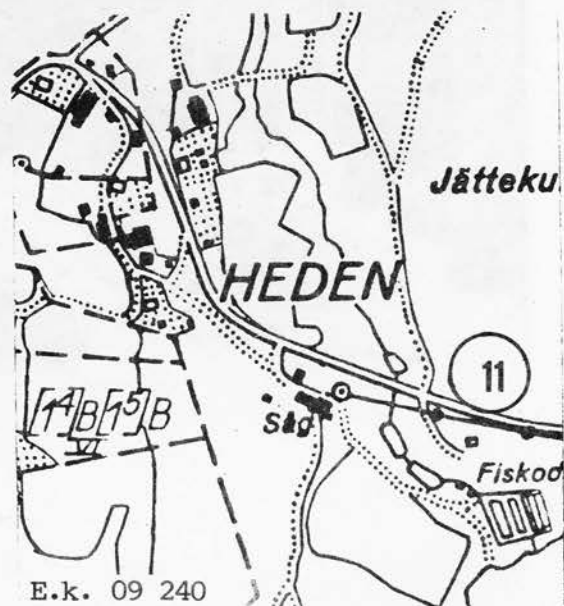
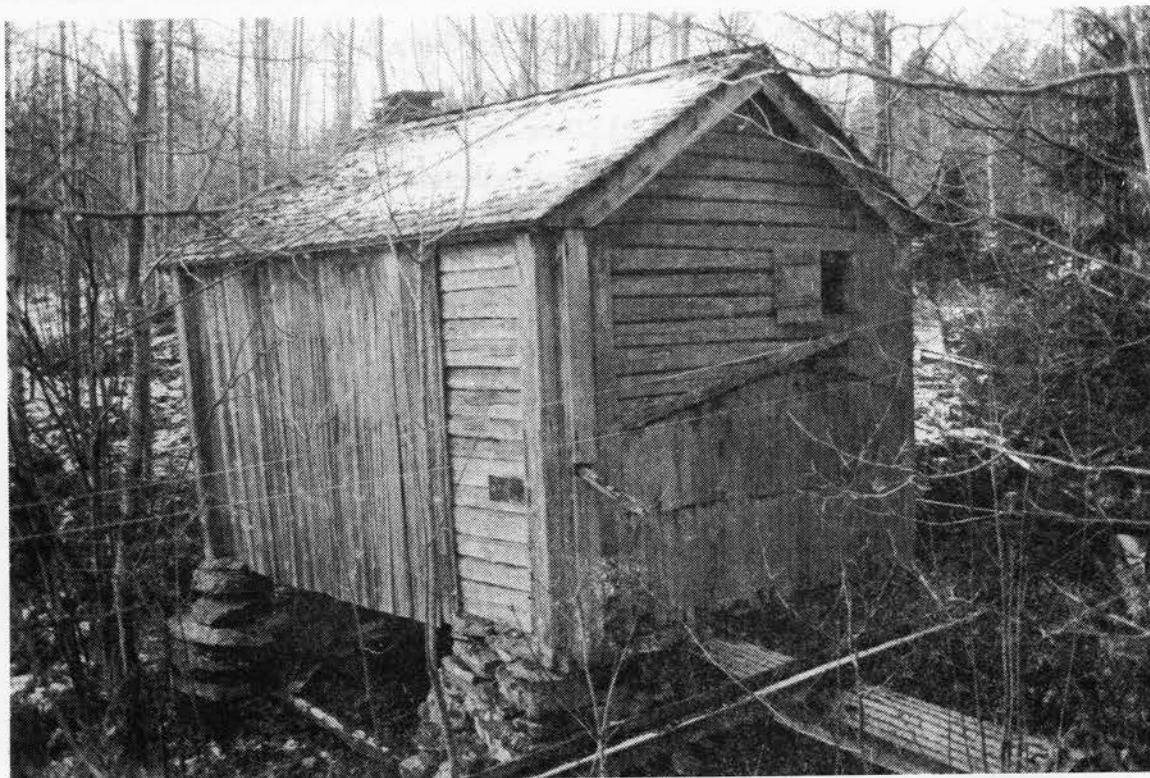
Som helhet har gården ett stort kulturhistoriskt värde bl.a genom dess anknytning till järnvägsbyggarepoken. Bostadshuset har dessutom p.g.a sina arkitektoniska kvaliteter ett kulturhistoriskt egenvärde.

Halängen ingår i ett större område vid Teåker - Kabbosjöarna som utvärderats i naturvårdsplanen för Älvsborgs län.

11. Heden 1:6, :7

Kvarnbyggnad.

Välbevarad mindre kvarnbyggnad på ursprunglig plats. Timrad, taket täckt med skiffer. Kvarnen som ligger i utkanten av Hedens by i sluttningen ner mot sjön Kolungen, ingår i naturvårdsområdet "Ranneberget" (nr 21 i naturvårdsplan för Älvsborgs län).

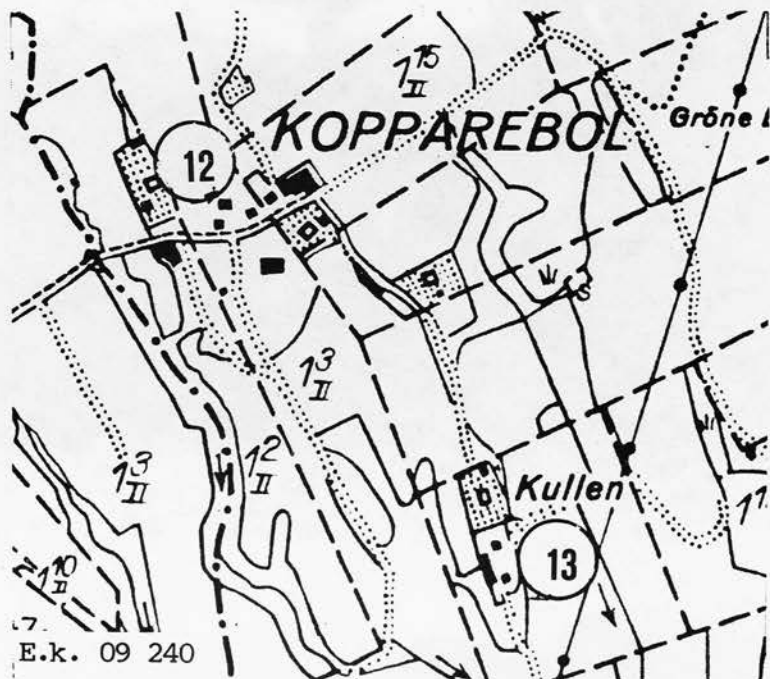
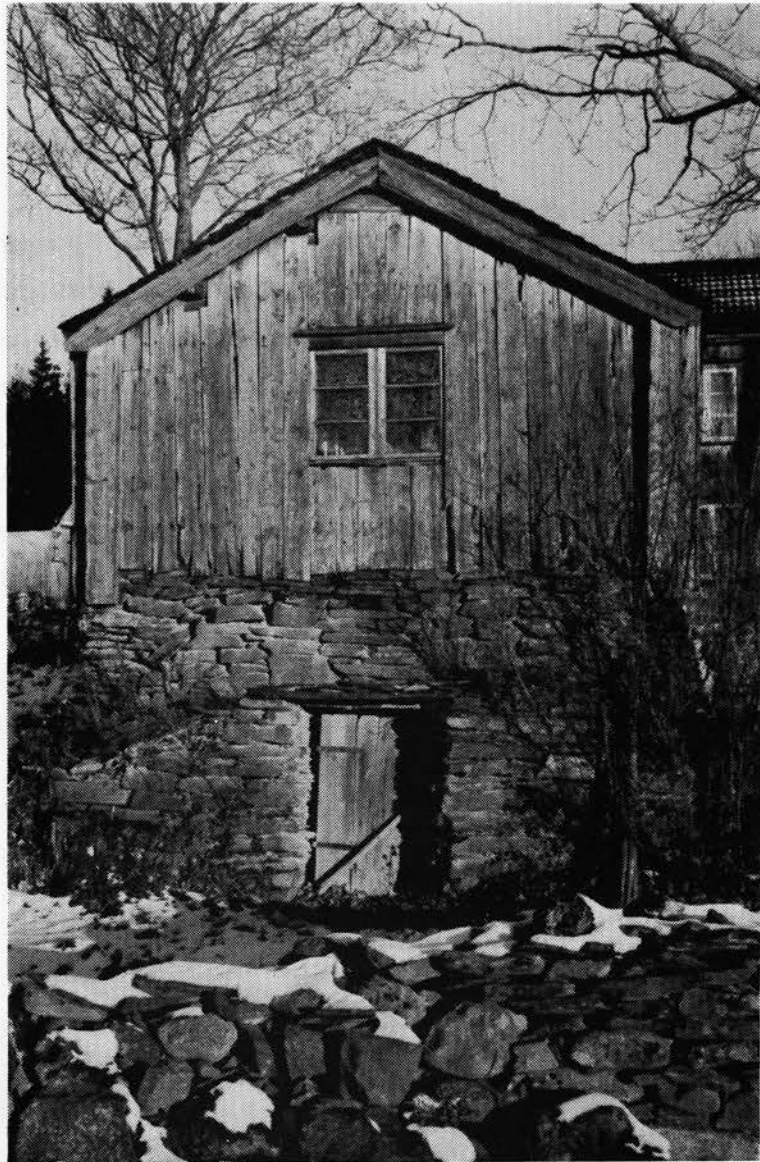
12. Kopparebol 1:3

Bostadshus (1840), lillstuga med källare (ca 1840), magasin (ca 1840), vedbod (1930), hemligshus (ca 1930).

Hemmanet skrevs år 1500 "Kopparebodha". Hur namnet uppstått är oklart, men en förklaring skulle vara att en person som "koppade", (en slags naturläkare) en gång bodde här. På 1800-talet bestod hemmanet av 7 olika brukningsdelar. Ägorna skiftades 1779 och 1847 (storskifte respektive laga skifte) och 1880 fanns här 40 personer.

Byggnaderna på Kopparebol 1:3 tillhör de mer genuint bevarade i socknen. Tyvärr är dock ladugården riven. Bostadshuset, lillstugan och magasinet har alla ett kulturhistoriskt egenvärde. De bildar tillsammans med stenhägnaderna en värdefull gårdsmiljö.

E.k. 09 240

13. Kopparebol 1:11 - Kullen

Bostadshus (1870), ladugård (1870), redskapsbod med vedbod (1850-1900), svinhus (1880-1900), källarvind (1850-1900).

Jordbruksfastighet med välbevarad gårdsbild. Byggnaderna har till stor del bibehållit ett ursprungligt utseende. Bostadshuset är en timrad "dalslandsstuga" som, med undantag av en modernare ytterdörr, har en välbevarad karaktär med rödfärgad brädfodring, äldre fönster och skiffertak. Svinhuset har tak av stora oregelbundna skivor i s.k. Lianeskiffer, förr vanligt som taktäckning på de mest oansenliga gårdshusen. Byggnaden har dessutom rester av väggbeklädnad i samma material, vilket ej har påträffats på någon annan byggnad i de här inventerade socknarna.

Fastighetens kulturhistoriska värde motiveras av byggnadernas ursprungliga karaktär och den sammanlagda gårdsmiljön, som är representativ för traktens byggnadsskick vid denna tid.

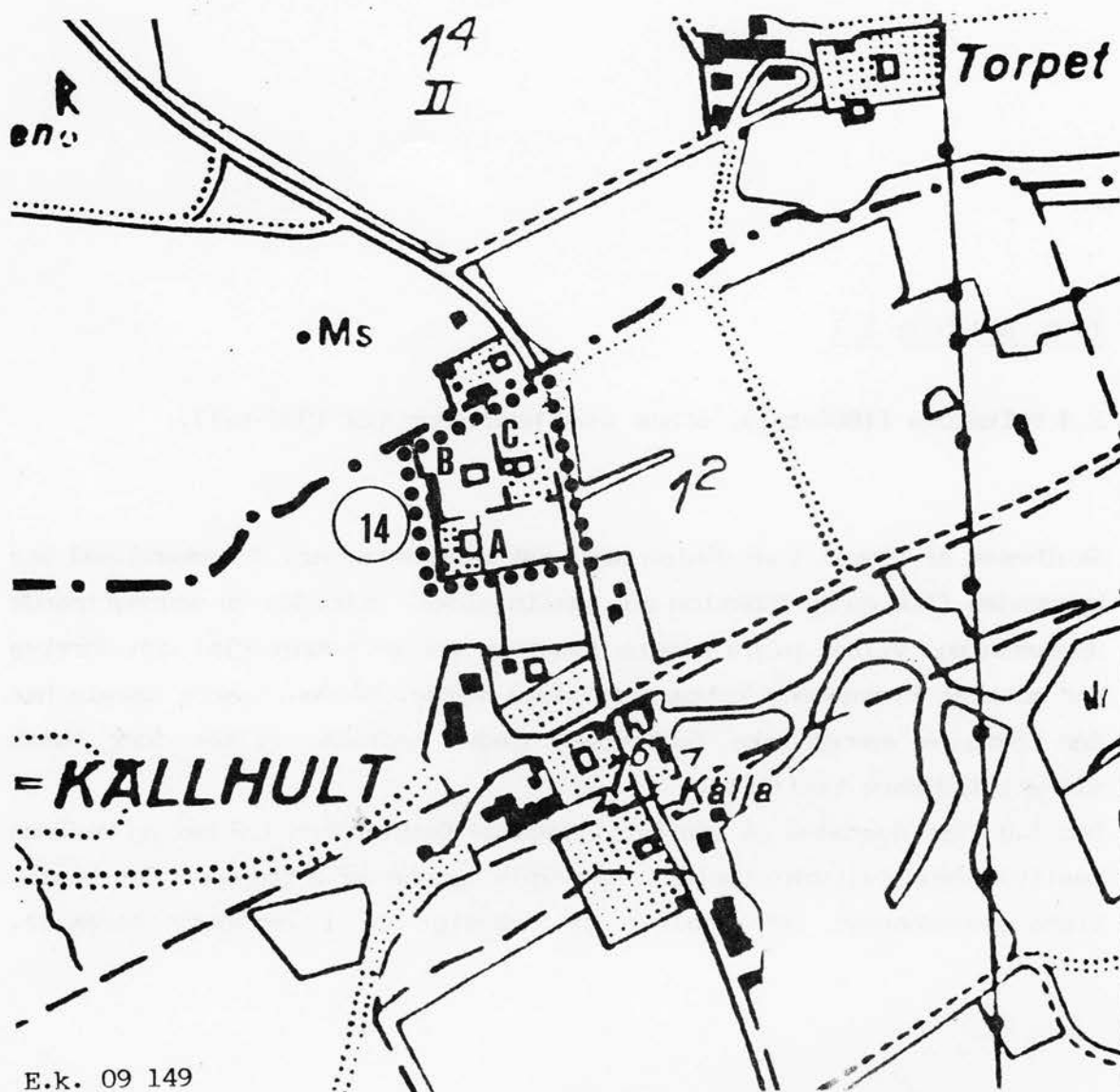

14. BEBYGGELSEMILJÖ I KÄLLHULTS BY

År 1847 hade Johan Larsson i Källhult donerat mark till en skola i socknen men först i början av 1860-talet togs egendomen i besittning. Det skulle dröja ytterligare en tid innan ett skolhus byggdes, vilket skedde 1873 där den välkända dalslandsskildraren Otto Lignell blev den första skolläraren.

Skolmiljön omfattar småskolebyggnad, folkskolebyggnaden samt en lärarbostad. Av dessa är småskolebyggnaden bäst bevarad exteriört. Även folkskolehuset har i stora drag kvar sin karaktär men det gamla skiffer-taket har vid renovering ersatts med brunfärgade betongpannor.

Den f.d lärarbostaden är av yngre datum, ca 1930, och är senare renoverad. Tillsammans utgör samtliga byggnader en historisk och miljömässig enhet som är av stor betydelse för hela byns karaktär.

E.k. 09 149

14 A. Källhult 1:2

F.d småskola (1860-tal).

Timrad i en våning med vind. Faluröd locklistpanel. Glasverandan i ljus oljefärg är troligen tillkommen omkring sekelskiftet. Skiffertak. På grund av sitt oförvanskade yttre har byggnaden ett stort kulturhistoriskt egenvärde.

14 B. Källhult 1:7

F.d Folkskola (1860-tal), uthus samt hemlighus (ca 1930-tal).

Skolhuset är timrat i en våning med utskjutande knutar. I samband med att byggnaden fick en ny funktion som samlingslokal utfördes en genomgripande upprustning, vilket p.g.a mindre lämpligt val av takmaterial och dörrtyp har minskat byggnadens kulturhistoriska värde. På den västra gaveln har den tidigare symmetriska fönstersättningen ändrats, vilket dock skett vid ett tidigare tillfälle.

Den f.d lärarbostaden på den intilliggande fastigheten 1:8 har ej bedömts besitta något kulturhistoriskt egenvärde men är av intresse i det historiska sammanhanget och smälter miljömässigt in i områdets karaktär.

15. Källsviken 1:2 A "Solhem"

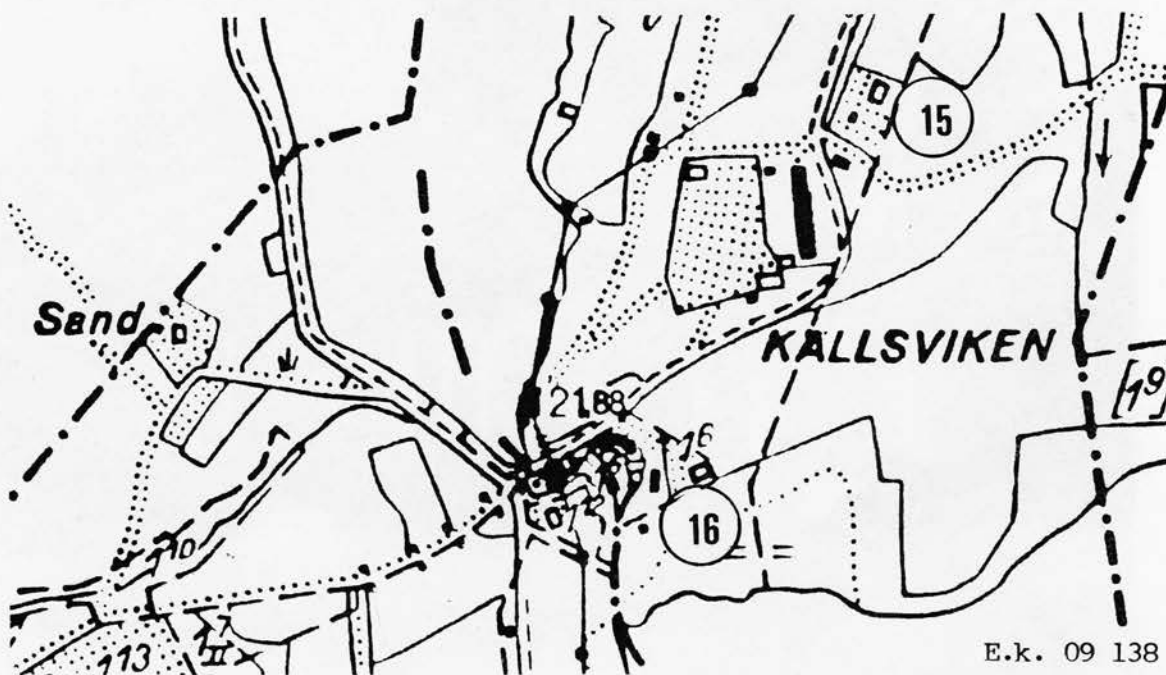
Bostadshus (1917), vedbod.

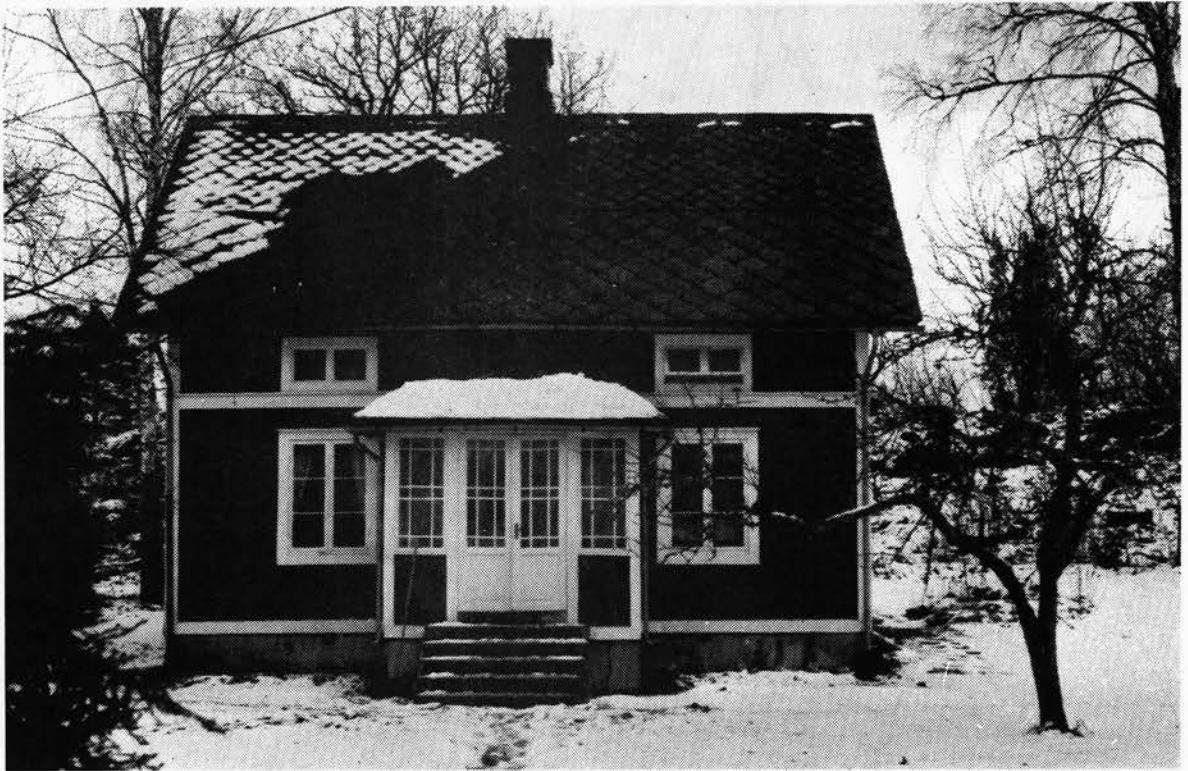
Källsviken är en större jordbruksfastighet med omkring 15-talet gårdsbyggnader. Bostadshuset är uppfört som arbetarbostad och ligger något avskilt ifrån den övriga bebyggelsen. Byggnaden har genom sitt oförvanskade yttre ett kulturhistoriskt värde.

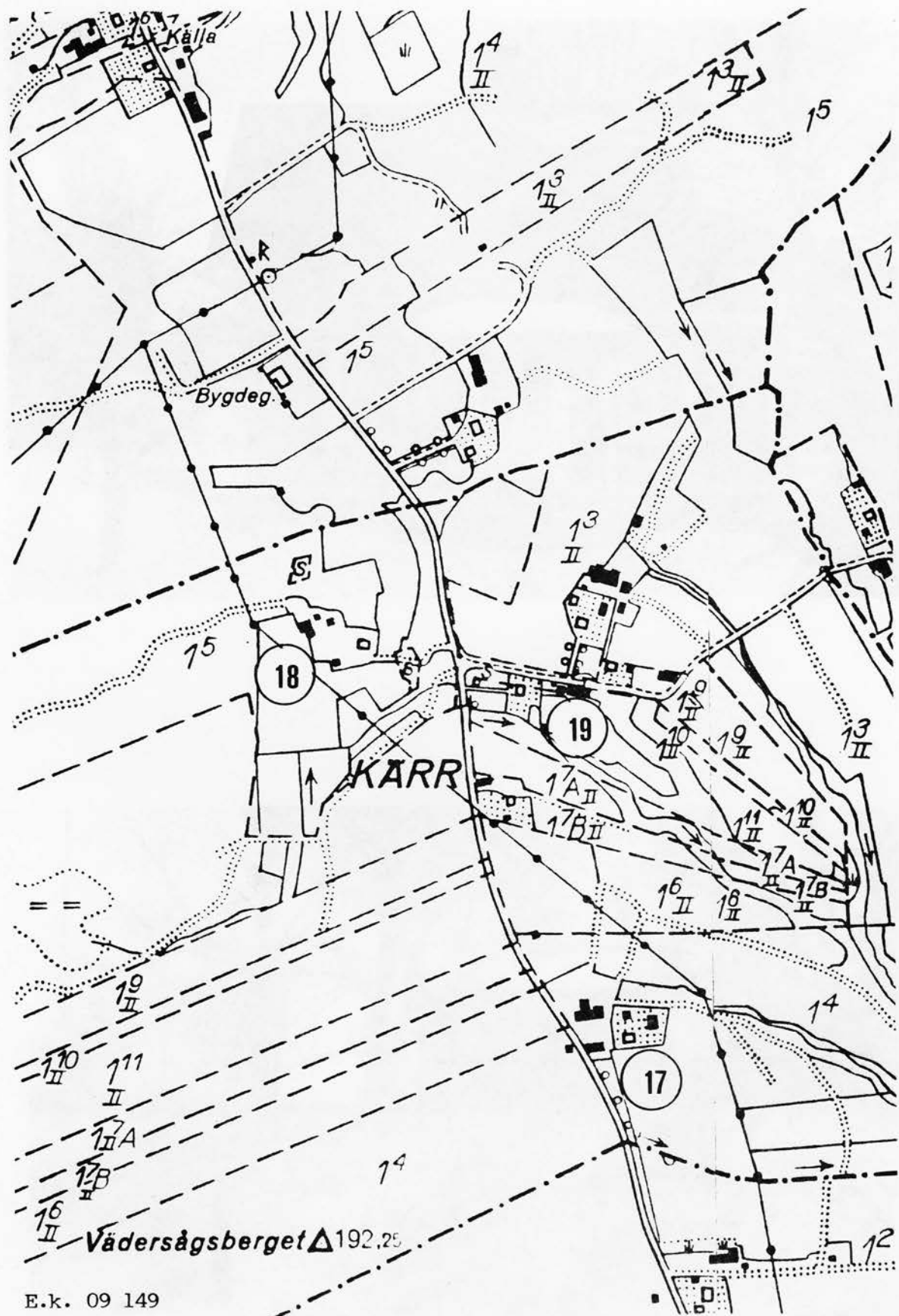
16. Källsviken 1:6

Bostadshus (1850-1900), vedbod (1970-tal), sommarfähus? (1850-1900).

Fastigheten som tillhört Källsviken 1:2, har tidigare varit kvarnställe. Kvarnen och stallarna är rivna medan den gamla mjölnarbostaden är ännu i gott skick och nyttjas som fritidshus. Fastigheten har ett öppet läge på ett svagt krön. Byggnaden representerar en i trakten vanlig byggnadstyp på de mindre gårdarna vid tiden 1850-1900.

E.k. 09 149

17. Kärr 1:4

Bostadshus(1870), bostadshus(1870/1960-tal), magasin(1870/1970-tal), ladugård(1870), lada(1870), ladugård(1948), vedskjul(1959), garage(1965).

Bostadshus uppförd i 1 1/2 våning av timmer. Väggarna är klädda med en slät ofärgad träpanel. Taket är skiffertäckt. Byggnaden, som tidigare utgjorde gårdens huvudbyggnad, har den i trakten relativt sällan förekommande salsbyggnadens planlösning och har genom sitt oförändrade yttre ett kulturhistoriskt värde. Den är centralt placerad i en symmetrisk gårdsanläggning och flankeras närmast av ett moderniserat mindre bostadshus och ett magasin. En äldre och en yngre ladugård närmare vägen bildar yttre flygelpar.

18. Kärr 1:5

Bostadshus (ca 1890-1900), ladugård (1940), vedbod - redskapsbod (1920), jordkällare (1800 tal).

Jordbruksfastighet som ej brukats på ett antal år. Ett magasin från 1870-talet samt ett äldre svinhus är rivna. Fägården ligger skild från bostadshuset, vilket är uppfört på tomtplatsens högsta punkt. Byggnaden är indelad i kök, rum och kammare och är exteriört bevarad med äldre dörrar, fönster, snickeriveranda, tak och skorstenen av skiffer, vilket gör den kulturhistoriskt värdefull.

19. Kärr 1:11

Bostadshus (1918), ladugård (1918), magasin (1900-tal), bryggghus? (omkr. 1900-1930).

Välbevarat exempel på en yngre typ av jordbruksfastighet. Bostadshuset, med korsformig planlösning, är exteriört i så gott som oförändrat skick. Huvudfasaden är försedd med en centralt placerad glasveranda. Ovanför denna markerar en frontespis ytterligare byggnadens mittlinje. Fönstersättningen är symmetrisk. Taket täcks av ett vackert lagt skiffertak. Byggnaden har på grund av sitt välbevarade och tids-
typiska utseende ett kulturhistoriskt värde.

20. Tegen 1:43 "Gärdet"

Bostadshus (1860-tal), lillstuga (1840-tal) ladugård (1850-tal, 1931), magasin (1938), källare (1800-tal).

Väl bibehållen gårdsgrupp med byggnader huvudsakligen från 1800-talets mitt. Boningshuset är timrat i 2 våningar med centralt placerad huvudingång. Dörrar och öppen snickeriveranda vitmålade. Byggnaden representerar en övergång från enkelstugan till dubbelradhusets planlösning och är indelad i kök och 3 rum med förstuga.

Det mindre boningshuset, lillstugan, är av ålderdomlig typ, timrad i en våning och innehållande endast kammare och kök. Exteriört är byggnaden så gott som oförändrad sedan byggnadstiden.

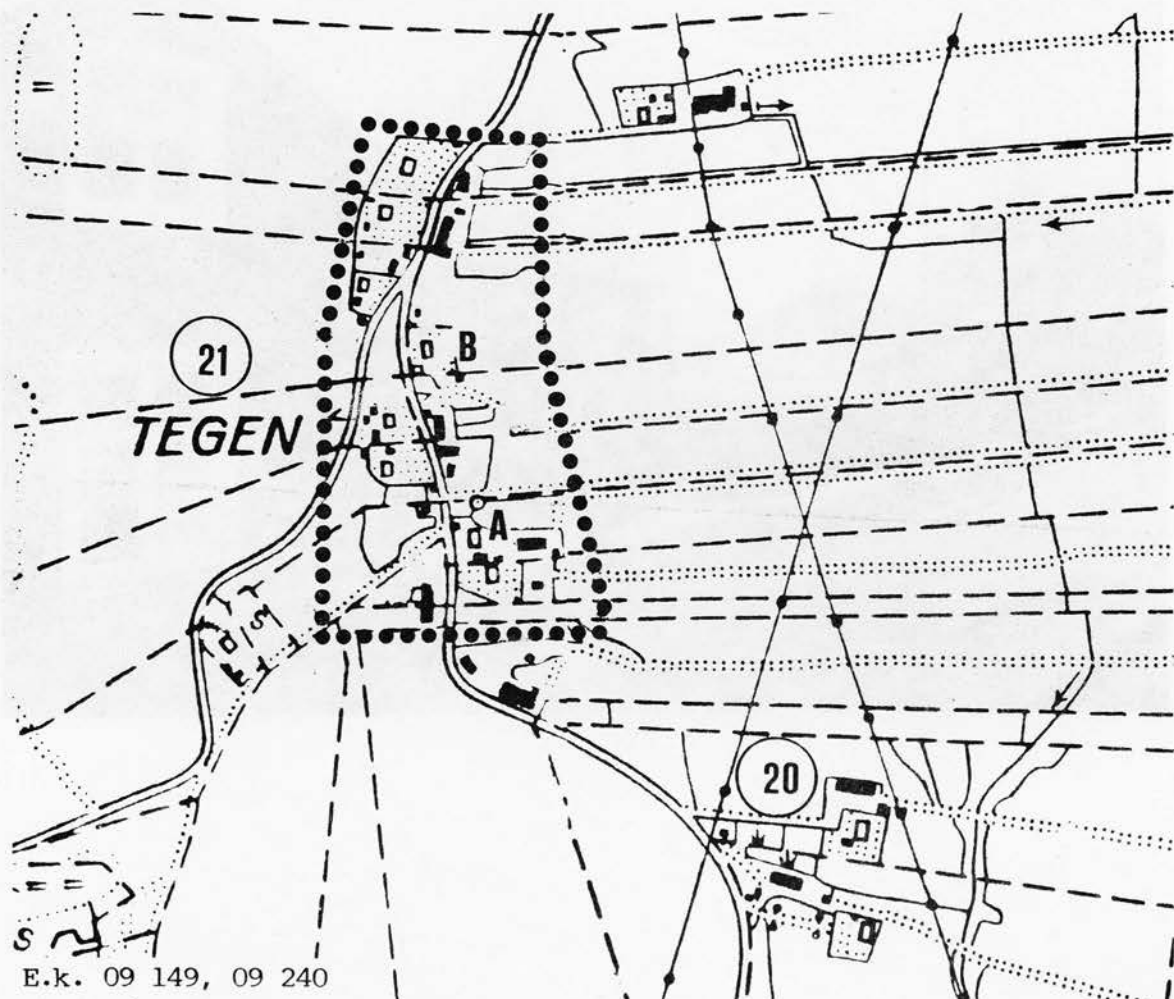
Båda bostadshusen uppfyller väl kravet på ursprunglighet och har därför ett stort kulturhistoriskt värde. Ladugården är av gammalt datum men är exteriört förändrad. Eknomibyggnaderna är dock värdefulla för gårdsmiljön i sin helhet.

21. BEBYGGELSEMILJÖ - TEGENS BY

Bebyggelsen i Tegen är belägen strax nedanför den branta bergssluttningen, på västra sidan av den öppna dalgången mellan sjöarna Erve och Näsölen. Det gamla f.d kronskattehemmanet, som 1551 skrevs Teyenn, utgör idag en av de få större koncentrerade bybildningar som förekommer i socknen.

År 1891 bestod byn av 15 brukningsdelar samt ett antal torp och lägenheter. Bebyggelsen har även efter laga skiftets omreglering och utflyttning av gårdar, bibehållit en väl sammanhållen byklunga, vilken kan sägas utgöra en kulturhistoriskt värdefull bebyggelsemiljö. Av dessa fastigheter har två stycken bedömts besitta ett kulturhistoriskt egenvärde. De övriga ingår i miljön som viktiga inslag men med större eller mindre exteriöra förändringar.

21 A. Tegen 1: 47

Bostadshus (ca 1800, 1850), lillstuga (ca 1800), sädesmagasin (ca 1800).

Bostadshuset är en timrad 2-våningsbyggnad. Troligen är den andra våningen senare påbyggd. Faluröd locklistpanel med glasveranda i avvikande ljus kulör. Skiffertak. Samtliga fönster har nyligen bytts mot moderna 2-lufts fönster.

Det mindre bostadshuset, numera nyttjat som uthus, är en 2-rumsstuga av ålderdomlig typ men tyvärr i tekniskt dåligt skick. Gårdsmiljön är genom sin ålderdomliga prägel trots vissa exteriöra förändringar, kulturhistoriskt och miljömässigt värdefull.

Bostadshus (1800-50).

Byggnaden som ej längre nyttjas som bostad är avstyckad från en intilliggande jordbruksfastighet där den tjänat som manbyggnad, undantagsstuga eller lillstuga. Gårdens övriga äldre byggnader är samtliga rivna och en helt modern gårdsanläggning har återuppbyggts.

Det bevarade bostadshuset är en mindre, envåning timrad stuga av 2-rumstyp med bibehållna exteriöra byggnadsdetaljer som t.ex dubbel-dörr med diagonalt mönstrad panel samt överljusfönster, tak och skorsten av skiffer m.m. Byggnaden ligger strax invid landsvägen som passerar genom byn.

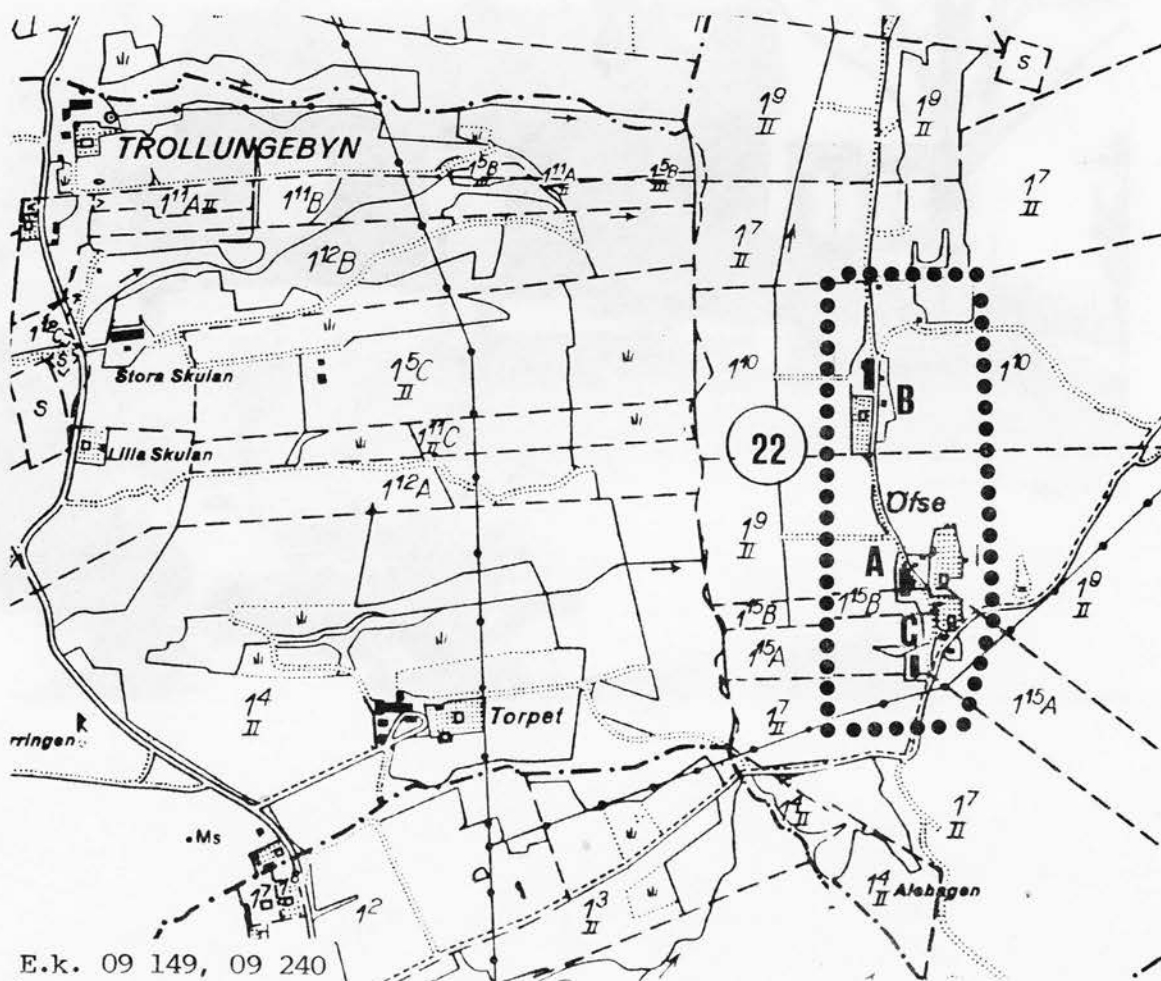

22. BEBYGGELSEMILJÖ - Trollungebyn "ÖFFSE"

Öffse benämns några gårdar under Trollungebyn som ligger på motsatta (östra) sidan av den öppna dalgången. Bebyggelsen har ett vackert läge i bergsslutningen, strax ovanför odlingsmarken.

Platsen blev bebyggd först vid 1600-talets början då den finns registrerad som tomt. Namnet Öffse förmodas vara identiskt med det norska och västsvenska dialektordet "ufs"/ "öfs" med betydelsearna takutsprång eller brant klippvägg.

Av de tre gårdar som ingår i bebyggelsemiljön är 1:10 och 1:15 bäst bevarade, medan 1:9, trots vissa exteriöra förändringar, ingår som miljömässigt värdefull. Bostadshusen representerar för trakten typiska 1800-tals former. En av gårdarna drivs fortfarande som jordbruk medan de övriga två idag används som fritidshus.

22 A. Trollungebyn 1:9 - Öffse

Bostadshus (1850), magasin/garage (ca 1850), ladugård (1870), snickarbod och källare (ca 1850), redskapsskjul, vedbod, smedja, höns hus.

Manbyggnaden är en s.k "dalslandsstuga" med senare tillkommen förstuvist. Den halvmoderna ytterdörren liksom det svarta korrugerade plåttaket avviker från byggnadens övriga karaktär. Trots dessa förändringar utgör byggnaden ett viktigt inslag i bebyggelsemiljön.

22 B. Trollungebyn 1:10 - Öfffse

Bostadshus (1861 tillb. 1937), ladugård (1944), magasin (1894), vedbod, pumphus.

Bostadshuset är exempel på den större och utvidgade plantyp som avlöst den ursprungliga "dalslandsstugans" enkelstugeplan. Ingången är placerad mitt på huvudfasaden och försedd med en glasveranda av relativt sen typ, troligen 1930-tal. Köksfarstun med det karakteristiska snedtaket, har byggts ut efter hela gaveln och har försetts med en modernare dörr. Tidstypiska detaljer från byggnadstiden är dock det skifferlagda taket, skorsten av skifferhällar, den symmetriska fönstersättningen med ursprunglig fönstertyp. Ett halvrunt vindsfönster pryder gavelspetsen. Även det timrade magasinen är i stort sett oförändrat, med rödfärgad panel, ursprungliga fönster och skiffertak. Byggnaden vilar på en stenkällare. I äldre tid hörde även nuvarande Trollungebyn 1:15 till fastigheten men blev avstyckad år 1872.

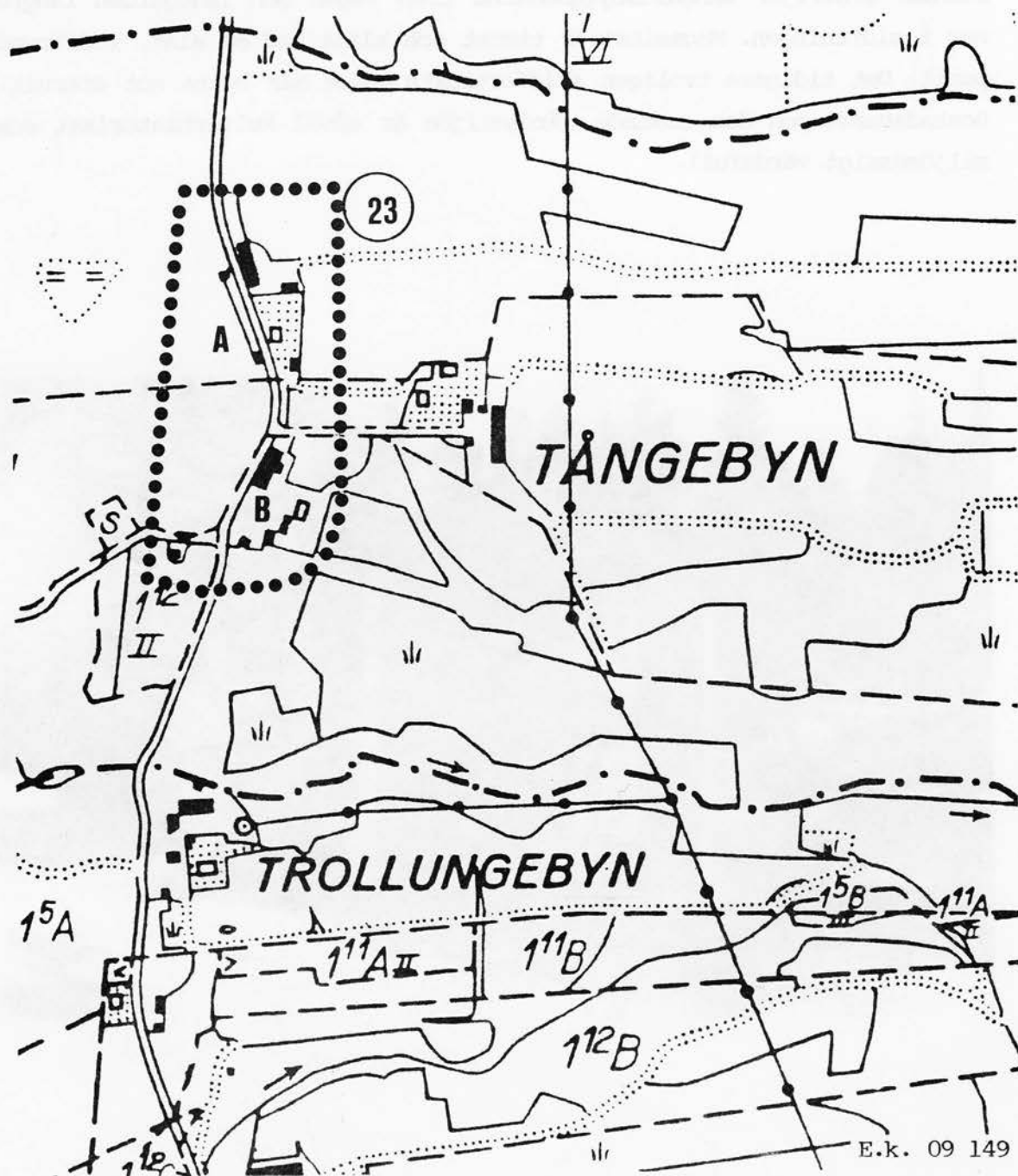
Bostadshus (ca 1850), magasin (ca 1850), ladugård (1940), snickarbod och källare (1910), höns- och svinhus m.m (1920).

Gården som en gång var sammanslagen med Trollungebyn 1:10, avsöndrades från denna fastighet 1872. Bostadshuset är en välbevarad timrad enkelstuga i 2 våningar ("dalslandsstuga") med taktäckning av skiffer. Den inbyggda förstukvisten är dock senare tillkommen. En omsorgsfullt lagd stenvmur avskiljer mangårdsbyggnaderna från vägen och ladugården längre ner i sluttningen. Magasinet är timrat och klätt med en slät, rödfärgad panel. Det tidigare troligen skiffertäckta taket har bytts mot eternit. Bostadshuset och den samlade gårdsmiljön är såväl kulturhistoriskt som miljömässigt värdefull.

23. BEBYGGELSEMILJÖ TÅNGEBYN

Tångebyn utgörs av tre bebyggda fastigheter varav två bildar en mindre bebyggelsemiljö av kulturhistoriskt intresse. Laga skifte genomfördes 1843-44 men torde inte inneburi några större förändringar i bebyggelsen. Byggnaderna ligger på rad utefter vägen i gränsen mellan skogen och den öppna odlingsmarken. Tångebyn ingår i naturvårdsområde nr 22, 23 i naturvårdsplan för Älvsborgs län.

Bostadshus (1870), f.d handelsbod (1902), ladugård (1870), magasin (1870), garage (1960), vedbod.

Bostadshuset, som uppfördes omkring 1870, är en utveckling av enkelstugan mot det s.k. dubbelradshusets plantyp. Då denna varit förhållandevis vanlig i socknen har den här fått benämningen "dalsskogstyp". Byggnaden har dock vissa sentida förändringar såsom nya 2-lufts fönster och en nyupptagen dörr på norra gaveln. Den f.d handelsboden strax intill är troligen uppförd som bostadshus, enligt uppgift så sent som 1902. Vissa detaljer tyder dock på att byggnaden kan vara av äldre datum. Den inbyggda glasade förstukvisten har sannolikt tillkommit först på 1920-talet. Skiffertaket är dekorativt med stora rutskiffer. Byggnaden är i stort behov av upprustning men besitter ändå ett visst kulturhistoriskt värde.

Bostadshus (omkr. 1760), ladugård (1869), källare (1835), sädesmagasin (1800-tal), vedbod m.m (1800-tal), vagnslider (1940).

Gården har en samlad och i stort sett väl bibehållen gårdsbebyggelse av ålderdomlig karaktär. Bostadshuset är en timrad parstuga i två våningar med vind - en hustyp som idag förekommer sparsamt i socknen. Mycket tyder på att byggnaden ursprungligen utgjorts av en enkelstuga vilken senare tillbyggs i söder med ytterligare en enkelstuga men med spegelvänd planlösning. Bottenvåningen, som är inredd i kök och kammar samt en stor sal på gaveln, har genomgått vissa förändringar i senare tid. Övervåningen är ursprunglig, indelad i två stora gavelrum och två nattkammrar. Här finns bl.a värdefulla handmålade väggdekorationer i viss utsträckning bevarade. Trots vissa exteriöra förändringar har byggnaden ett kulturhistoriskt värde såväl som byggnadstyp som genom de bevarade interiöra byggnadsdetaljerna. Till gården hör en stor och välbyggd källare av sten. Den kraftiga dubbla trädörrens ovansida är svagt välvd och i fasaden finns årtalet 1835 inhugget.

Ladugården, är ursprungligen uppförd 1869, men har senare tillbyggs och moderniserats. Denna hotar numera att förfalla, då jordbruket sedan länge har upphört. Olyckligt för gårdens och byggnadernas ålderdomliga karaktär är också de moderna taktäckningsmaterial som fått ersätta de ursprungliga skiffertaken. Gården har dock som helhet såväl ett kulturhistoriskt som miljömässigt värde.

24. Årbol 1:14, 1:15 - Smörbacken

Bostadshus (1820-tal), ladugård (ca 1900), lada (1900-tal).

Gården ligger kvar på ursprunglig plats från tiden före laga skiftet (1846-48). Enligt uppgift skall Smörbacken (även kallad Smörhålan), Nordstugan och Ögårn har uppförts ungefär samtidigt, och av samma person, någon gång i början av 1820-talet. Gården är idag övergiven och flera ekonomibyggnader är borta. Boningshuset har ett kulturhistoriskt intresse, då det är en av de till karaktären mest genuina "dalslandsstugorna" i området. Byggnaden är dock vad gäller underhållet tämligen starkt eftersatt och är i skyndsamt behov av upprustning.

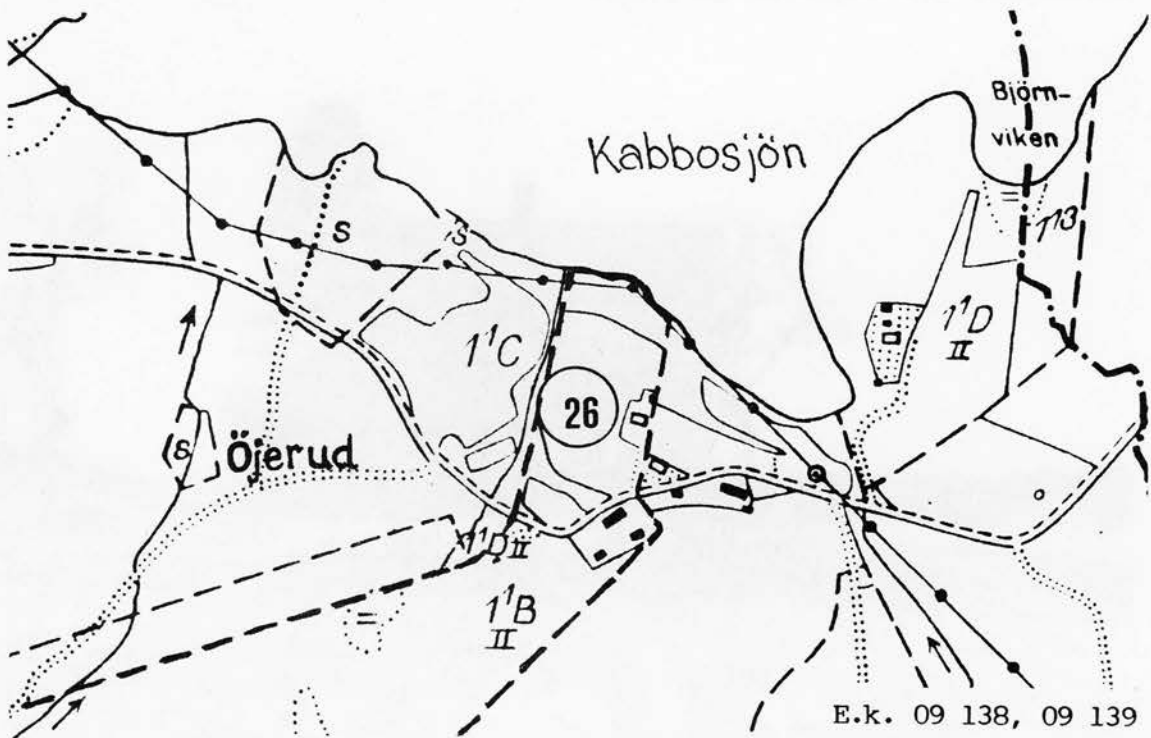
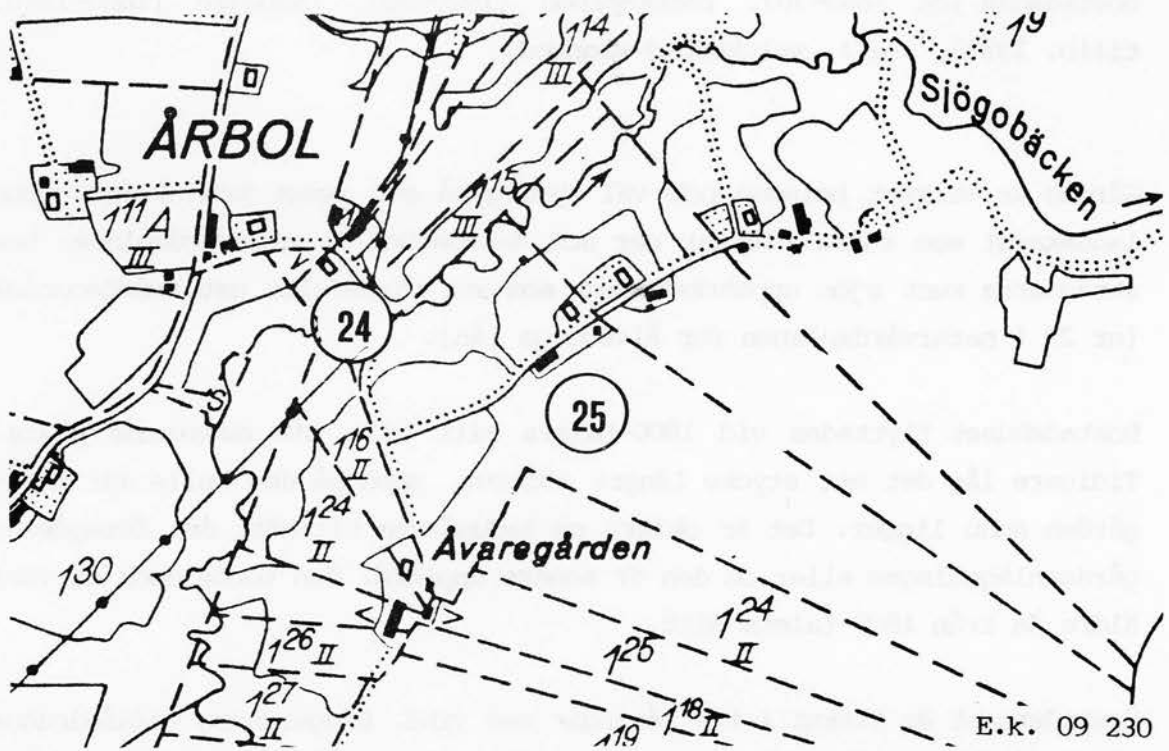
25. Årbol 1:57

Bostadshus (ca 1850), ladugård (ca 1850), svinhus och hemlighus (ca 1850), magasin och källare (1940-tal), smedja (1920-1940-tal).

Gården har troligen uppförts på denna plats efter laga skiftet 1846-48. Boningshuset har ett välbevarat och tidstypiskt utseende från 1800-talets mitt eller senare hälft med glasveranda, troligen tillkommen på 1920-talet. Taket är skiffertäckt.

Ladugården är en av de bättre bevarade i sitt slag, karaktäristisk för bygden med sin parloge med fähus och stall på ömse sidor. Taket är täckt av s.k "norsk- tegel", ett platt, enkelt taktegel som anses härstamma från Norge.

26. Öjerud 1:1 B

Bostadshus (ca 1850-70), redskapsbod (1920-30), ladugård (1800-1850, tillb. 1920), stall, snickarbod-vagnbod.

Gården är vackert belägen och väl synlig på ett svagt krön i det öppna landskapet som sakta sluttar ner mot Kabbosjön. I naturvårdsplanen har stränderna runt sjön uppmärksamats som ett värdefullt naturvårdsområde (nr 29 i naturvårdsplanen för Älvsborgs län).

Bostadshuset flyttades vid 1800-talets mitt till sin nuvarande plats. Tidigare låg det ett stycke längre söderut, uppe på den kulle där ladugården ännu ligger. Det är oklart om ladugården tillhört den föregående gårdsanläggningen eller om den är senare uppförd. Den torde dock ej vara äldre än från 1800-talets mitt.

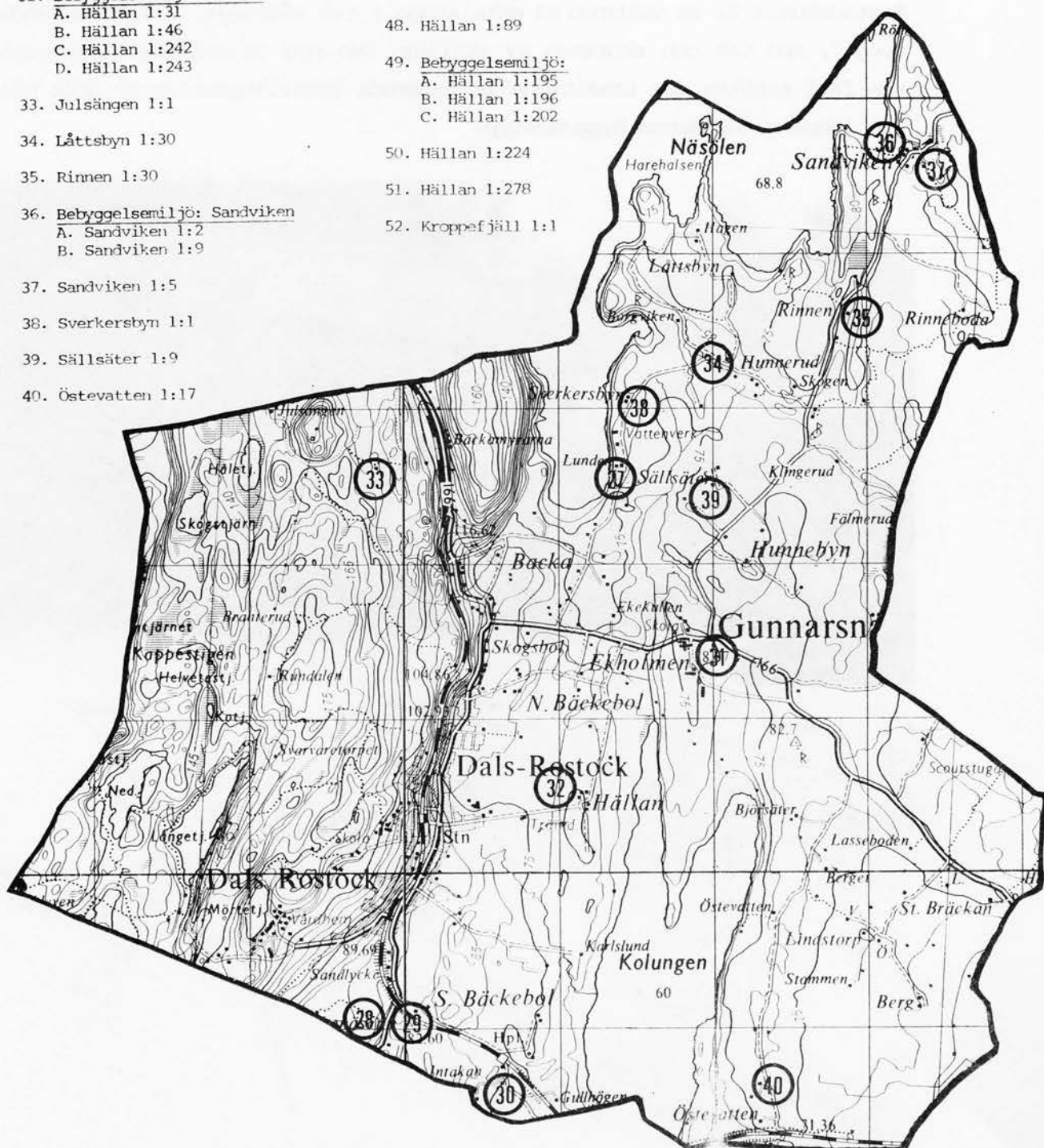
Bostadshuset är timrat i två våningar med vind. Långsidorna brädfodrades först på 1950-talet och fasaden har aldrig varit målad. Ytterdörren som är centralt placerad i huvudfasaden är nytillverkad men kopierad efter originalet. Byggnaden som även är interiört oförändrad har ett kulturhistoriskt och miljömässigt värde.

GUNNARSNÄS SOCKEN

UTVÄRDERADE FASTIGHETER

27. Backa 1:20	<u>Dals Rostocks samhälle</u>
28. <u>Bebyggelsemiljö: Södra Bäckebo</u>
A. Bäckebo S. 1:9
B. Bäckebo S. 1:111 (1:57)	41. Bäckebo N. 2:41
29. Bäckebo S. 1:19	42. Bäckebo N. 2:60
30. Bäckebo S. 1:168	43. Bäckebo S. 1:49
31. <u>Bebyggelsemiljö: Ekholmen -</u>
A. Ekholmen 1:1 (2:9, 2:11)
B. Ekholmen 2:1	44. Bäckebo S. 1:91
32. <u>Bebyggelsemiljö: Hällan</u>
A. Hällan 1:31
B. Hällan 1:46
C. Hällan 1:242
D. Hällan 1:243	45. Bäckebo S. 1:108
33. Julsängen 1:1	46. Hällan 1:42
34. Låtsbyn 1:30	47. Hällan 1:70
35. Rinnen 1:30	48. Hällan 1:89
36. <u>Bebyggelsemiljö: Sandviken</u>
A. Sandviken 1:2
B. Sandviken 1:9	49. <u>Bebyggelsemiljö:</u>
A. Hällan 1:195
B. Hällan 1:196
C. Hällan 1:202
37. Sandviken 1:5	50. Hällan 1:224
38. Sverkersbyn 1:1	51. Hällan 1:278
39. Sällsäter 1:9	52. Kroppefjäll 1:1
40. Östevatten 1:17	

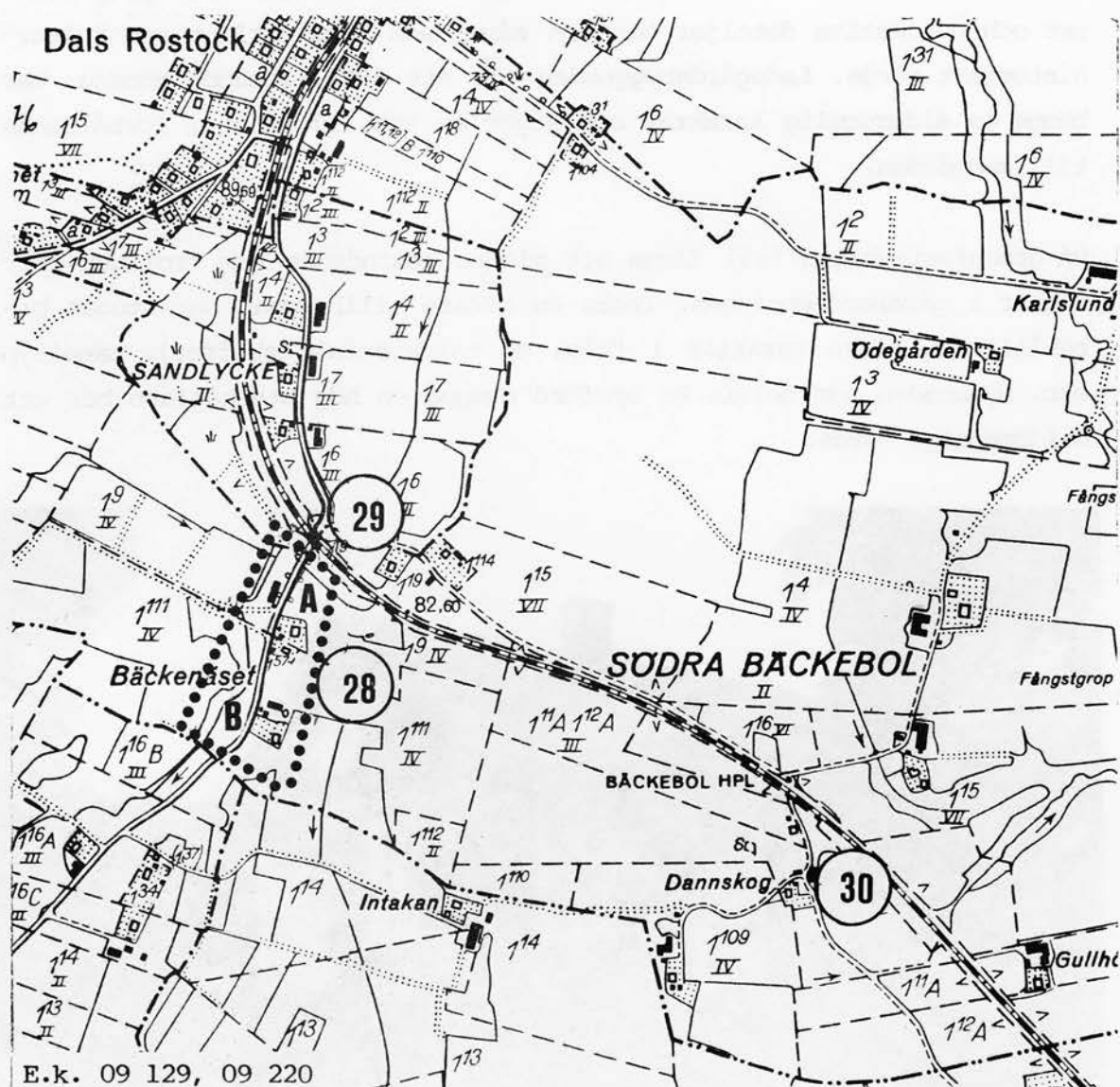
27. Backa 1:20 - Lunden

Bostadshus (1820), f.d magasin/bostadshus (omb. 1945), ladugård (1900-1950), gris-hönshus (1850-1900), källare (1800-tal), uthus (omb. 1984), garage.

Mindre jordbruksfastighet med välbevarad och för trakten karaktäristisk gårdsmiljö. Bostadshuset är enligt uppgift byggt omkring 1820, då även gården som sådan torde ha anlagts. Sannolikt har gårdsbyggnaderna flyttats från byn i samband med laga skiftet som blev fastställt två år dessförinnan. Enligt en karta upprättad 1792 var tomten då ännu obebyggd. Bostadshuset är en välbevarad enkelstuga i två våningar, s.k "dalslandsstuga", med tak och skorsten av skiffer. Den nya oljemålade lockpanelen som fått ersätta den traditionella faluröda locklistpanelen är dock mindre lämplig för denna byggnadstyp.

Gårdarna är belägna strax söder om Dals-Rostock. Inägomarken enskiftades år 1818. Laga skifte har däremot ej genomförts i byn. Till ägorna hörde bland annat skifferbrott och ångsåg. I bebyggelsemiljön ingår en yngre och en äldre jordbruksfastighet (Södra Bäckebo 1:9 och 1:111), vilka bägge bedömts besitta ett kulturhistoriskt egenvärde medan en angränsande fastighet (Södra Bäckebo 1:57) ingår som miljömässigt värdefull. Det är troligt att byggnaderna på denna fastighet ursprungligen tillhört fastigheten 1:9.

28 A. Södra Bäckebol 1:9, 1:57 - Bäckenäset

Bostadshus (ca 1850-70), magasin (1850-1900), ladugård (1878), höns hus (1850-1900), garage (1900-tal).

Timrat bostadshus i en våning och vind. Välbevarad såväl interiört som exteriört. Plantypen är den från och med 1700-talets slut, i synnerhet i västsverige, utbredda stugutypen med långkök och sidokammare invid förstugan. Byggnaden har en traditionell fasadbehandling och färgsättning, ursprungliga fönster och ett välbevarat skiffertak. Skorstenen är dock av modernare typ. På gaveln finns en mindre köksförstutillbyggnad. Den centralt placerade huvudentrén är vitmålad och utformad i en stramt klassicerande stil. Med sina enkla men smakfulla proportioner och dekorativa detaljer har den såväl ett konstnärligt som kulturhistoriskt värde. Ladugårdsbyggnaden och ett intilliggande höns hus har bägge en ålderdomlig karaktär och utgör en avskild enhet i förhållande till mangården.

På grannfastigheten 1:57 finns ett mindre bostadshus som troligen förr ingått i gårdsanläggningen. Trots en senare tillbyggnad har stugan bibehållit en äldre karaktär i fråga om takmaterial (skiffer), paneltyp etc. Byggnaden som delvis är uppförd ovanpå en hög stenkällare har ett miljömässigt värde.

Bostadshus(1922), magasin(1935), lada(1957), höns hus 1800-tal).

Yngre jordbruksfastighet med välbevarat bostadshus. Tidstypiska drag är exempelvis den korta, breda byggnadsformen, frontespis samt tidsenligt utformad glasveranda. Bland övriga gårdsbyggnader märks ett timrat höns hus med taket täckt med stora oregelbundna skivor av ljusgrå lianeskiffer, vilket förr var vanligt i trakten på de minsta uthusbyggnaderna (se sid. 38)

29. Södra Bäckebol 1:19

Boningshus (1912), ladugård (1913), hemlighus (1912).

Välbevarad yngre jordbruksfastighet. Bostadshuset är ett dubbelhus med tidstypisk exteriör. Vitmålad pärlspåntpanel, ursprungliga krysspöfönster med vita bågar och gröna foder. Diagonalspröjsade fönster i de små vindsfönstren och i dörrarnas glasade överdel. Ett lokalt karaktärsdrag är det skifferlagda taket. Skorstenen är dock modern och förstutillbyggnaden på baksidan har fått ett nytt tak av korrugerad plåt.

Typiskt för trakten är även de klart åtskilda man- och fägårdsbyggnaderna, vilka här har placerats på var sida om en liten bergkulle. Ladugården har ett i stort sett ursprungligt utseende från byggnadstiden förutom det senare lagda yttertak av betongpannor, under vilket dock resterna efter ett äldre halmtak ännu finns kvar.

30. Södra Bäckebol 1:168

Boningshus (1820-1850), ladugård (1850-1900), vagnbod (1900-tal), vedbod-hemlighus (1900-tal).

Mindre jordbruksfastighet med bevarad gårdsmiljö med byggnaderna belägna omkring en mindre väggkorsning. Bostadshuset är av dalslandsstugetyp. Förstuvisten är modern men har en enkel och anpassad utformning. Ett litet, nyinsatt fönster vid sidan om denna inverkar negativt på fasadens karaktär men byggnaden är som helhet välbevarad med t.ex. traditionell rödmålad fasad, äldre fönstertyp, välbevarad äldre dörr med överljus samt tak och skorsten av skiffer.

Bebyggelsemiljön som omfattar Ekholmens herrgård, Gunnarsnäs kyrka samt byggnaderna strax norr om denna, utgör socknens historiska centrum. Bebyggelsen ligger på en höjd i det öppna, svagt kuperade landskapet som söderut sänker sig ner mot sjön Kolungen.

Gården Ekholmen, som under medeltiden var ett kyrkohemman, hette ursprungligen Gundernes Stommen eller Gunnarsnäsbyn och har givit namn åt socknen. År 1547 indrogs egendomen till staten av Gustav Vasa och blev senare sätesgård för Stakeätten. Ekholmen tillhör idag Fryxell-Langenskiöldska stiftelsen och brukas av arrendatorer. Den ståtliga, helt skifferklädda herrgårdsbyggnaden härstammar från 1700-talets slut.

Sockenkyrkan var en gång gårdskyrka till Ekholmen och har liksom gården medeltida ursprung. Flera omfattande om- och tillbyggnader har dock skett sedan dess.

Norr om kyrkan låg tidigare Stakelund. Även denna gård var en gång ett säteri i Stakeättens ägo men införlivades redan under tidigt 1800-tal med Ekholmen. Gårdens egentliga namn var Kyrkebyn. På de nu avstyckade fastigheterna finns idag bl.a två före detta skolbyggnader vilka dock i senare tid genomgått exteriöra förändringar. Fastigheterna omfattas av kyrkans skyddsområde.

Det omgivande öppna landskapet är i hög grad präglat av Ekholmens och de angränsande gårdarnas stora sammanhängande odlingsytor och har i naturvårdsplanen för Älvsborgs län angetts som ett värdefullt landskapsavsnitt.

E.k. 09 230

Kyrkobyggnad (1200-tal/1600-tal/1800-tal), klockstapel (1811), kapell.

Medeltida kyrka med ursprung från 1200-talets början, uppförd av gråsten. Ombyggd ca 1600. På 1800-talet tillkom vapenhus och sakristia. Väggarna är utvändigt vitputsade och taket täckt av skiffer. De tornlösa kyrkobyggnaderna med fristående klockstapel är ett byggnadsskick som sträcker sig långt tillbaks till den äldsta kristna tiden. Klockstapeln som är uppförd i stolpkonstruktion är helt skifferklädd.

Bland kyrkans inventarier märks en medeltida dopfunt i sandsten och 1700-talsbilder förfärdigade av den kände målaren Hans Schüffner.

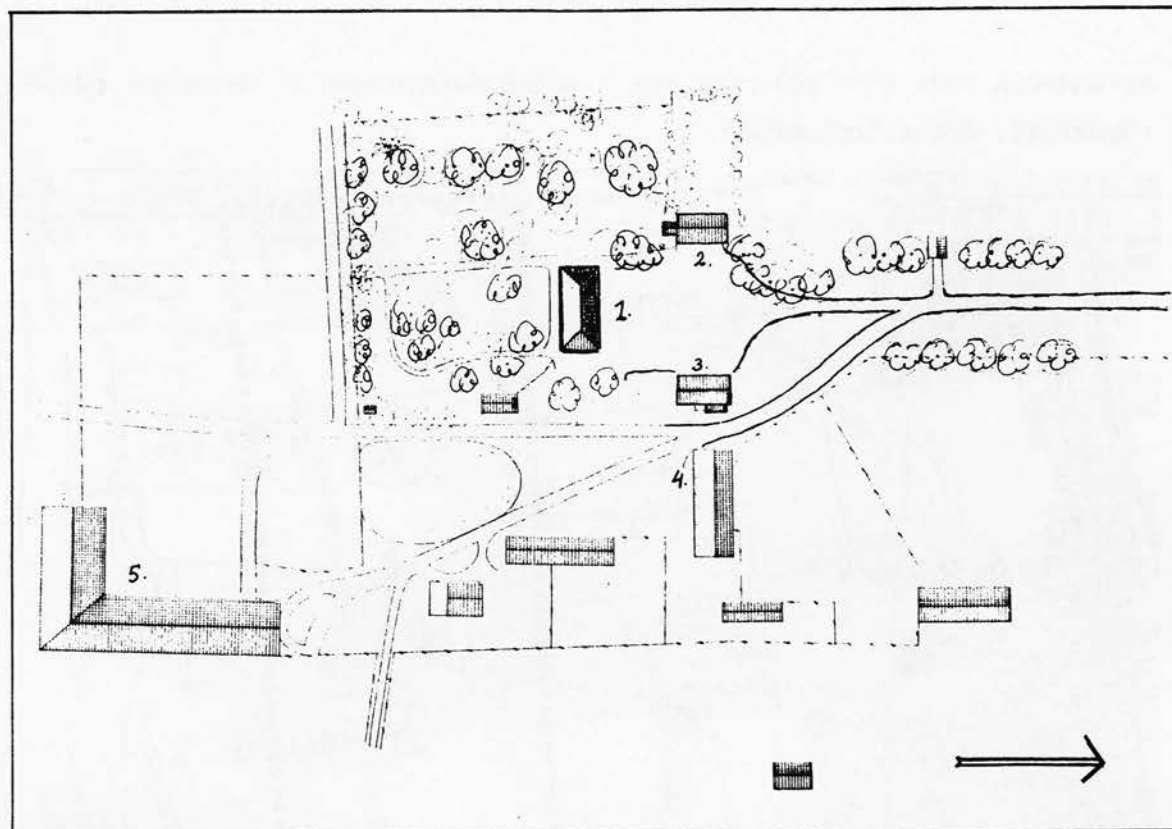
Bostadshus (1799), flygelbyggnad/bostadshus (1800-tal), flygelbyggnad/f.d. bostadshus (1785), f.d. stall (1800-tal), ladugård-loge (1897/ca 1980), vist-husbod, hönshus, garage.

Herrgårdsbyggnaden är uppförd 1799. Huvudfasaden vänder sig norrut, mot kyrkan och landsvägen, varifrån en allé leder fram mot byggnaden som flankeras av två mindre flygelbyggnader. Den ena av dessa uppfördes redan 1785 och är gårdens äldsta bevarade byggnad. Den ingick i en tidigare kringbyggd gård. När en ny anläggning uppfördes formades den emellertid efter modernare ideal, öppnare men samtidigt med en starkare symmetri vilket kom att framhäva huvudbyggnaden. Ekonomibygnaderna ingår dock ej i denna gruppering utan är, enligt den dalsländska och västsvenska traditionen, belägna för sig ett stycke ifrån mangården.

Herrgården har ett stort kulturhistoriskt värde, inte minst p.g.a. sin helt skifferklädda fasad. Denna beklädnad torde ha tillkommit någon gång mellan 1800 - 1850 och materialet har sannolikt hämtats från det närbelägna skifferbrottet i Hällan som redan i slutet av 1700-talet var känt för sin tillverkning av takskeer. Också det valmade taket är täckt med samma material. Hela fasaden är nyligen omlagd.

Byggnaden är uppförd av timmer i två hela våningar. Exteriören präglas av symmetri och klassiska drag. En kraftig portal omger den centralt placerade entrén. I samband med en renovering 1949 moderniserades botten-våningen. I andra våningen finns däremot välbevarade interiörer med vägg- och takmålningar från 1830-talet.

Herrgården är sedan 1978 byggnadsminne. Skyddsföreskrifterna omfattar såväl byggnadens interiör som exteriör samt omgivande markområde.

Ekholmens gård, situationsplan. 1 Herrgårdsbyggnad. 2-3 Flygelbyggnader.
4 F.d.stall. 5 Ladugård.

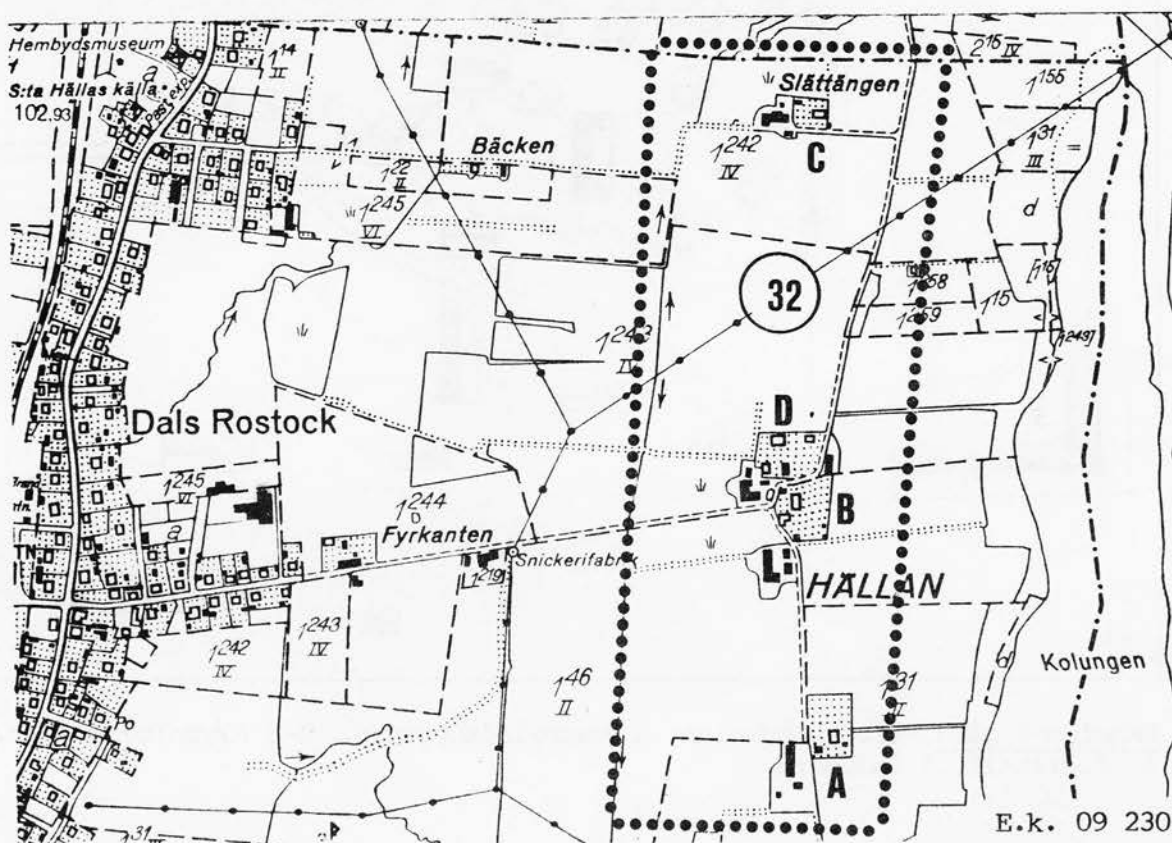
32. BEBYGGELSEMILJÖ HÄLLAN

Hällans ägor upptar slätten mellan sjön Kolungens nordspets och Kroppefjälls tvära förkastningsbrant.

Namnet Hällan är förknippat med St:a Hälla, en äldre benämning för den källa kring vilken Rostocks Brunn och badanstalt anlagts. Runt denna anläggning, som hade sin blomstringsperiod omkring sekelskiftet 1900, har samhället Dals-Rostock vuxit fram på Hällans och Bäckeboles ägor.

Bebyggelsebilden är ett resultat av 1800-talets utflyttningar i samband med laga skiftet med gårdarna spridda i det öppna jordbrukslandskapet. På den gamla byplatsen finns dock ännu två fastigheter kvar vilka med sitt relativt stora antal gårdsbyggnader ännu återger väsentliga drag av den ursprungliga byformationen. De övriga två fastigheterna som ingår i bebyggelsemiljön är troligen båda utflyttade i samband med skiftet. Samtliga gårdar är belägna på en svag åsrygg med den gamla bytomten på högsta punkten. Det antas att byn i ett tidigare skede legat ett stycke norr om den nuvarande platsen. Landskapet är dock som helhet tämligen flackt med de öppna odlingsytorna som sträcker sig fram till och bortom Ekholmen och Gunnarsnäs kyrka.

Stränderna runt sjön Kolungen har i naturvårdsplanen utvärderats som ett värdefullt naturvårdsområde.

Bostadshus (ca 1890), magasin med bostadsrum (1800-tal), källare (1800-tal), ladugård (1950-60 tal), uthus.

Gården ligger ett stycke söder om den gamla byplatsen och är troligen hitflyttad efter laga skiftet som fastställdes 1835. Bostadshuset har en ursprunglig karaktär såväl interiört som exteriört. Planen är femdelad med kammare och spis på var sida om en rymlig förstuga och bakom dessa en stor sal samt kök. Skifferklätt sadeltak med två skifferskorstenar av den i trakten vanliga typen. Snickeriveranda målad i vitt och brunt med trappa och golv av stora skifferhällar. Till gården hör en timrad bod och stenkällare, bägge under skiffertak. Byggnaderna är omgivna av en vacker anlagd trädgård. Gårdsanläggningen uppvisar som helhet en symmetri som är karaktäristisk för 1800-talets senare del och följer den för västsverige likaledes karaktäristiska traditionen med tydligt åtskild mangård-fägård.

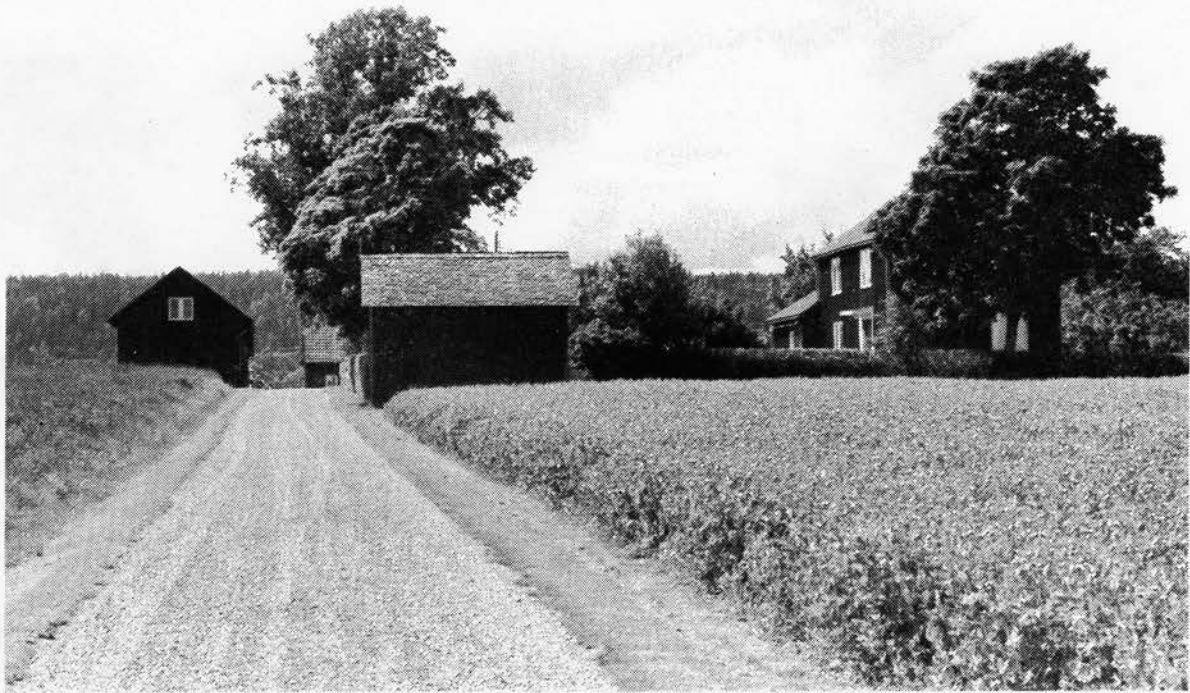
Bostadshus (1826, renov.1959), f.d. undantagsstuga (1800-tal,renoverad), magasin (ca 1850), ladugård (1962), magasin (1980), vagnbod, svinhus, redskapsbod, pumphus.

Gården bildar tillsammans med 1:243 den gamla bykärnan i Hällan och har ett dominerande läge i förhållande till den omgivande bebyggelse. Bostadshuset, från 1826, är en praktfull parstuga i två våningar som dock vid en sentida renovering genomgått en hel del förändringar. Byggnaden är uppförd på högsta punkten med lillstuga och magasin placerade i vinkel som flygelbyggnader. Det ovanligt stora magasinet kan sannolikt förknippas med det kraftiga ekonomiska uppsvinget ,i synnerhet i slättområdena, under 1800-talets förra hälft. Magasinet är välbevarat så när som på de modernare betongplintarna. Övriga byggnader som hör till gården är uppförda i sen tid eller starkt ombyggda.

Bostadshus (1840-50), visthusbod (1840-50), ladugård (1840-50, tillb. 1938), lillstuga (1920-tal), förrådsbyggnad (1920-tal), redskapsbod/ spannmålsmagasin (1946, 1960-tal).

Väl samlad och bibehållen gårdsmiljö från tiden efter laga skiftet. Ladugården är en av de bättre bevarade av äldre typ, med s.k. skökor på bägge långsidorna. Ett timrat fähus från 1938 är byggt i vinkel med den ursprungliga ladugårdslängan. Bostadshuset, som är en "dalslandsstuga", avskiljs från fägården med en låg häck och är omgiven av en enkel trädgårdsplantering. Byggnadens karaktär har tyvärr starkt förvanskats genom en stor tillbyggnad vid ena gaveln samt moderna fönster och ytterdörr. Fastigheten har dock som helhet, p.g.a. de väl bibehållna ekonomibyggnaderna och den sammanhållna gårdsmiljön, ett kulturhistoriskt värde och ingår även som en miljömässigt värdefull del i den utvärderade bebyggelsemiljön.

Bostadshus (1862), bostadshus (1908), lillstuga-källare (1860-tal), magasin (1860-tal), stall-loge (1860-tal), vagnbod-svinhus (1850-1900), höns-hus (1850-1900).

Gården utgör, tillsammans med Hällan 1:46, den gamla byplatsen. Ladugården har nyligen rivits. Bostadshuset, med lillstuga och magasin som flygelbyggnader, bildar en väl avskild mangård vars öppna sida mot vägen avgränsas med staket. Gårdsanläggningen är i sin nuvarande form sannolikt skapad vid 1800-talets mitt då den nuvarande manbyggnaden uppfördes. Det tidigare bostadshuset var en dalslandsstuga som flyttades till Stakelund, intill Gunnarsnäs kyrka, där den ännu står kvar.

Bostadshuset har det sena 1800-talets korta och breda byggnadsform med dubbelradhusets planlösning och är uppförd i 1 1/2 våning. Dörren är inramad av en stram portal med drag från senempire och i halvvåningen sitter halvrunda, s.k. lunettefönster. Den norra fasaden är dock starkt förvanskad. Den timrade magasinsbyggnaden är välbevarad medan den andra flygelbyggnaden, lillstugan, har genomgått en del exteriöra förändringar. Gården har dock som helhet ett kulturhistoriskt och miljömässigt värde.

Bymiljö. Hällan 1:46 och 1:243

Översikt Hällan 1:46 och 1:243, från norr.

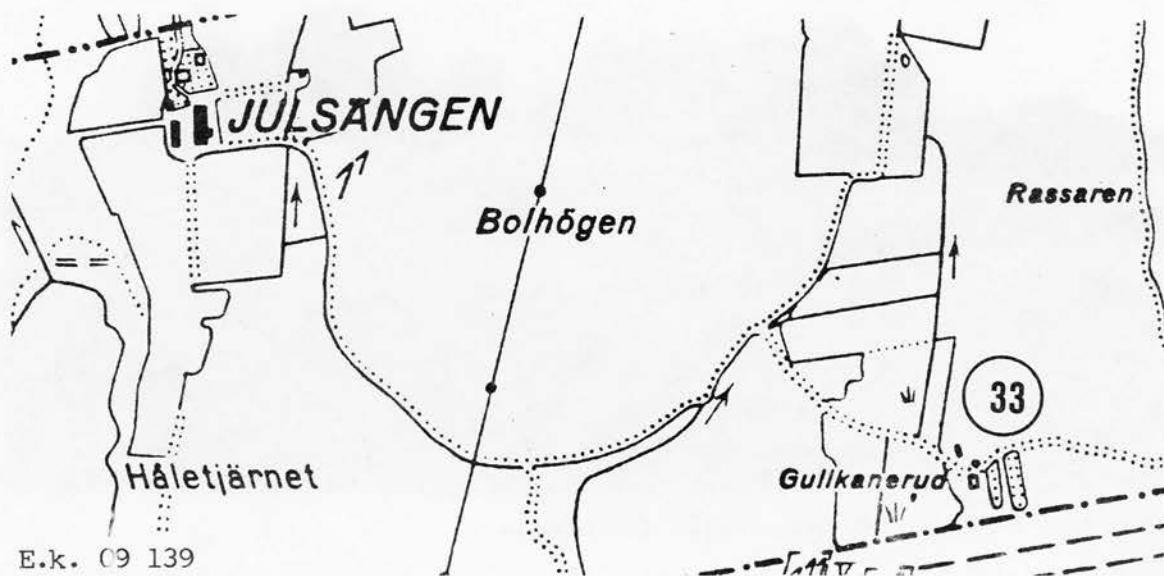
33. Julsängen 1:1 - Gullkanerud

Bostadshus (ca 1850), loge/vagnbod (ca 1850), källare (ca 1850), för-
rådsbyggnad (1960-tal).

Torpställe från 1800-talets mitt. Bostadshuset är en envåning timrad enkelstuga, vilket varit den gängse hustypen för torp och undantagsstugor. Byggnaden har en slät rödfärgad panel och skiffertak. Dörren samt en enkel förstukvist är av sent datum. Delar av den timrade ladugården finns ännu kvar samt en separat jordkällare.

Torpbebyggelsen var under 1800-talet mycket utbredd. Av de få torp som idag finns kvar inom Dalskogs och Gunnarsnäs socknar är detta ett av de till karaktären bäst bevarade. Fastigheten är belägen inom Kroppefjäll och ingår i naturvårdsområdet "Kappestigen" (Natur i Älvsborgs län, objekt nr 27).

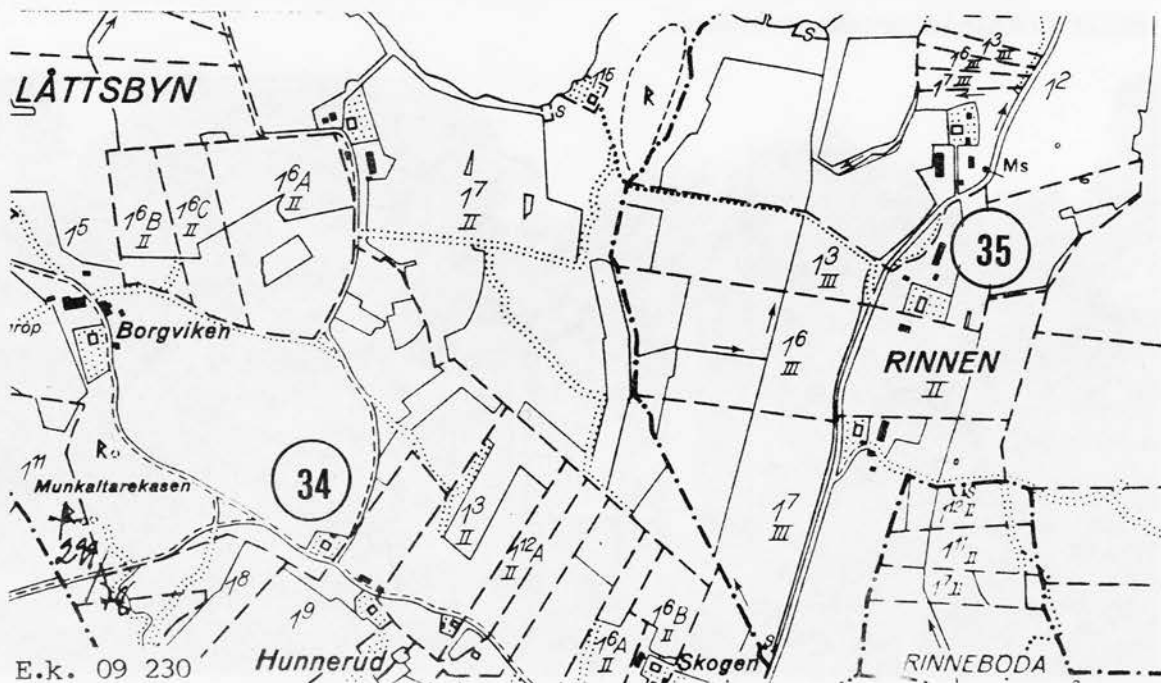

E.k. 09 139

34. Låttsbyn 1:30

Bostadshus (1920-tal), uthus (1950-60), jordkällare(1800-tal).

Välbevarad yngre bostadsfastighet. Bostadshuset är tidstypiskt utformat, vinkelbyggt med en glasveranda inne i vinkeln. Gul oljefärgad locklistpanel, brutet tak täckt med grå cementpannor. På tomten finns ett enklare uthus. Byggnaden har genom sitt välbevarade yttre ett kulturhistoriskt värde.

35. Rinnen 1:3

Bostadshus (1777, omb.1860), magasin (1850), ladugård (1909), hönshus (1850-1900).

Rinnen är ett f.d. frälsehemman från 1500-talets förra hälft och ägdes fram till 1700-talet av ätten Stake. Under 1600-talet lär gården åter ha varit obebyggd men brukades som avelsgård under Ekholmen. Gården är närmast att betrakta som ett gammalt officersboställe men har tidvis även bebotts av civila. Det nuvarande bostadshuset på Rinnen uppges vara byggt år 1777. Byggnadens planlösning är den s.k. karoliner-planen som var vanlig i herrgårdsmiljöer och som från 1730 föreskrevs på militära boställen. Rumsindelningen är sexdelad med en stor sal i mitten. Byggnaden lär ursprungligen haft två våningar men sänktes med en halv våning någon gång vid 1800-talets mitt i samband med att fastigheten delades. Både interiör och exteriör är mycket välbevarad. Fasaden är rödmålad med vita snickerier, tak och skorstenar av skiffer. Invändigt finns flera äldre kakelugnar bevarade. Vid den nu pågående upprustningen avses att bibehålla de kulturhistoriska kvaliteterna.

Gårdsbyggnaderna ligger på en smal terrass med boningshuset på högsta punkten. Till mangården hör även ett timrat magasin, uppfört omkring 1850. En tidigare flygelbyggnad är dock numera riven. Fägårdsbyggnaderna är placerade något avsides och utgörs av en äldre ladugård samt ett hönshus, bägge dock moderniserade.

Förutom manbyggnadens kulturhistoriska egenvärde besitter gården som sådan, i egenskap av sin tidigare funktion som officersboställe, ett särskilt lokalhistoriskt intresse.

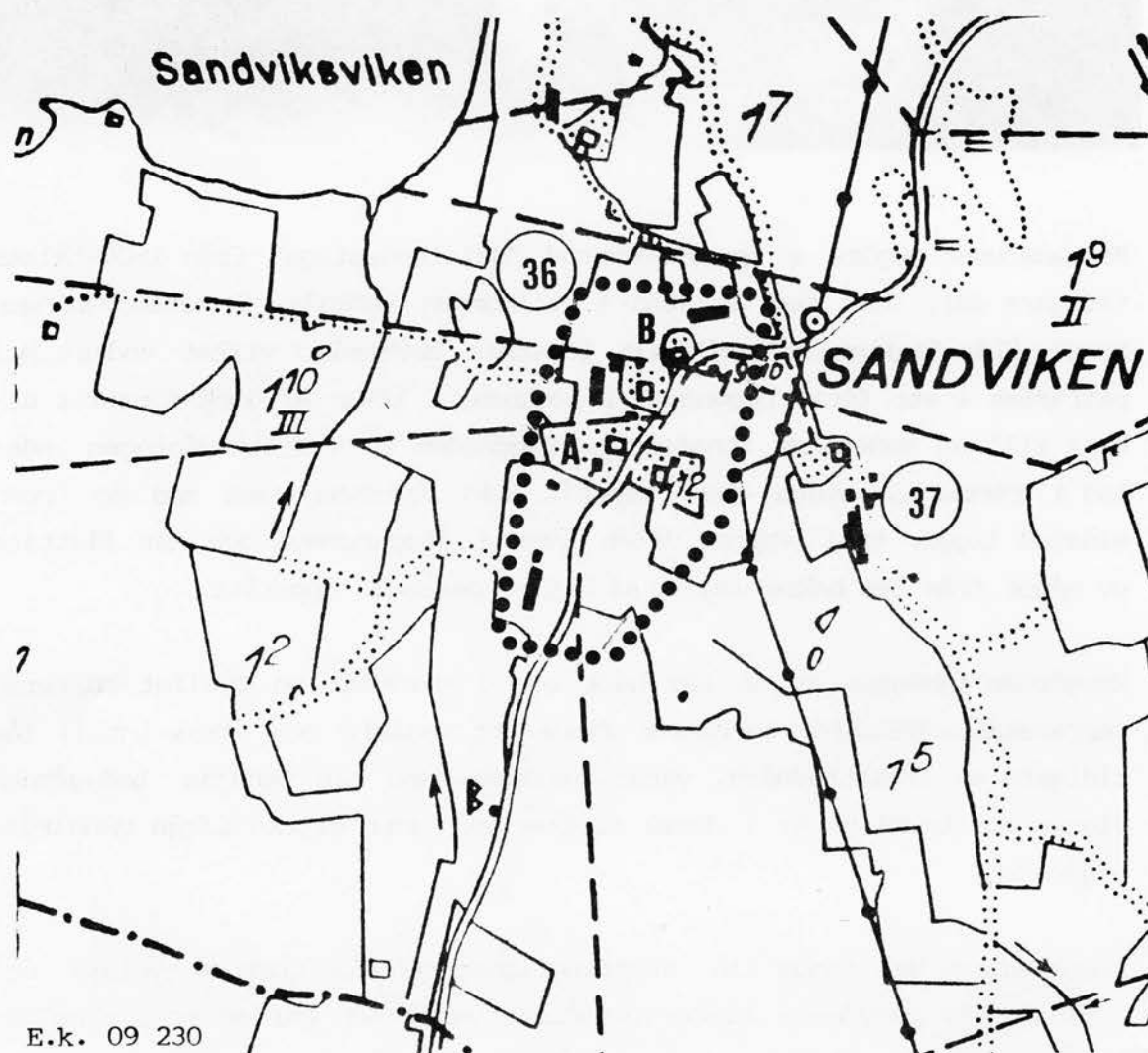

36. BEBYGGELSEMILJÖ SANDVIKEN

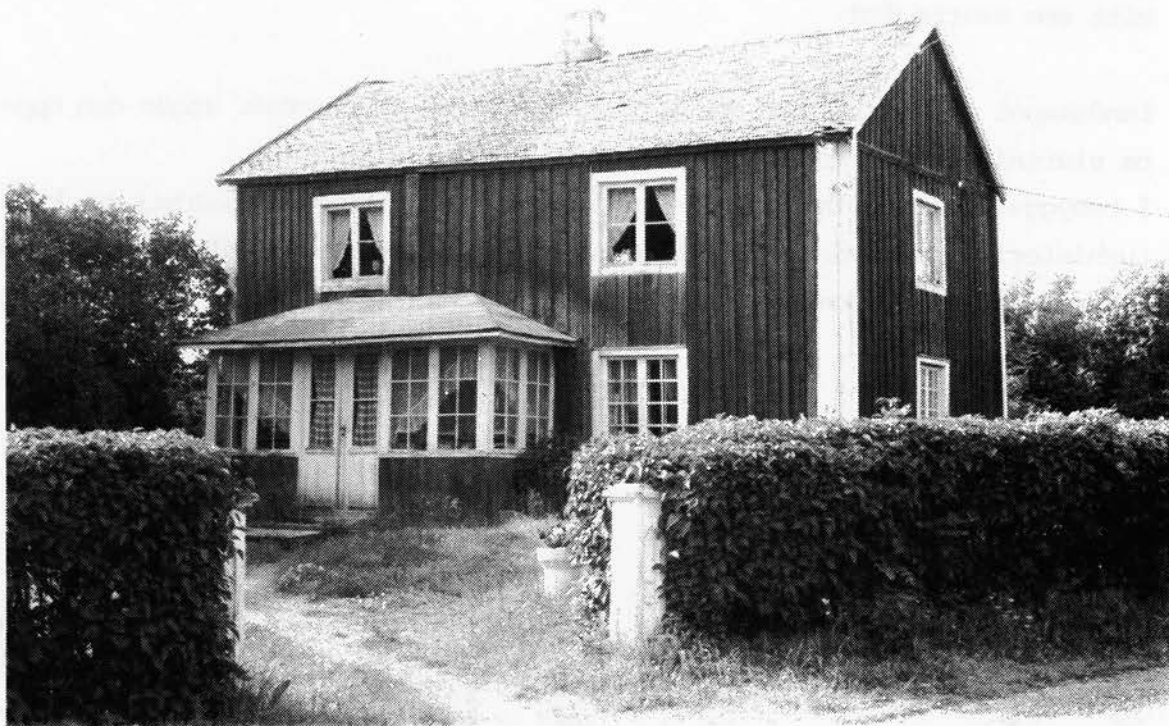
Sandviken ligger invid sockengränsen mot Skållerud och Holm. Från Holms socken blev gårdarna överflyttade till Gunnarsnäs år 1841. Sandviken lär i forna dagar varit en utjord till Låttabyen men upptas sedan 1500-talets mitt som skattegård.

Landskapet är skogigt men med öppnare partier. I synnerhet utgör den öppna sluttningen ner mot sjön Näsölen en vacker utblick.

I bebyggelsemiljön ingår fyra fastigheter varav två har bedömts ha kulturhistoriskt egenvärde. Tillsammans bildar gårdarna en väl koncentrerad bykärna med ålderdomliga drag och har härigenom ett klart miljömässigt värde.

Bostadshus (ca 1820), ladugård (ca 1900), magasin (1910).

Bostadshuset utgörs av en välbevarad "dalslandsstuga" från 1800-talets tidigare del, dock med en senare tillkommen veranda. I bottenvåningen är de ålderdomliga småspröjsade fönstren bevarade, vilket endast har påträffas i ett fåtal byggnader i socknen. I köket är dock fönstret utbytt till en modernare fönstertyp. Byggnaden är i bottenvåningen indelad i förstuga, stuga samt separat kök. Spiskomplexet med en öppen eldstad ligger till större delen kvar i stugurummet och har flyttats ut något från den bakre väggen så att en passage uppstått.

Mangården inhägnas av en låg häck och i nordväst en tydligt markerad terrasskant. Nedanför terrassen finns ett magasin och strax intill låg tidigare en fruktträdgård, varav resterna ännu kan skönjas. Ladugården ligger som brukligt är i dessa trakter ett gott stycke ifrån mangårdsbyggnaden.

Bostadshuset har genom sin ursprunglighet och för trakten typiska utformning ett betydande kulturhistoriskt värde och gården är som helhet av stor betydelse för bymiljöns karaktär.

36 B. Sandviken 1:9

Bostadshus (1820-50), ladugård (ca 1860), f.d. spannmålsmagasin (1800-tal, omb. ca 1980), källare (1800-tal).

Bostadshuset är en enkelstuga i två våningar med tillbyggd glasveranda. Bortsett från ett olämpligt färgval är byggnaden i relativt ursprungligt skick och genom sin centrala placering värdefull för bymiljön.

37. Sandviken 1:5

Bostadshus (1925), ladugård (ca 1925), magasin, uthus.

Yngre jordbruksfastighet, belägen i skogsbrynet ett stycke ifrån själva byklungan. Bostadshuset har ett tidsenligt utseende med de ursprungliga byggnadsdetaljerna bevarade. Taket är täckt med grå cementpannor och väggarna är klädda med stående hyvlad panel som varit ljus oljemålad. Vid en eventuell om målning bör samma kulör och färgtyp användas.

38. Sverkersbyn 1:1

Bostadshus (ca 1850, omb. 1920-tal), lillstuga (1800-tal), källare (1800-tal), magasin (1800-tal), stall (1800-tal), ladugård (1900-25), vagnslider (1900-tal), paviljong? /bod(1755).

Gården var under medeltid ett kyrkotorp men blev indraget till Kronan och var från 1600-talet frälsehemman. I ägarelängden märks ett flertal personer med militär anknytning.

Bostadshuset är ursprungligen en 1800-talsbyggnad men har ombyggt under 1900-talet. Fasaden har en ljus oljemålad fasspantpanel med gröna fönsterbågar och -foder, vilka dock i samband med en pågående renovering skall ändras till en brun kulör. En del av fasaden, mot gårdssidan, har i senare tid starkt förvanskats. Trots detta är byggnaden i huvudsak välbevarad och har ett visst kulturhistoriskt värde.

Strax invid vägen står en liten timrad byggnad vars ursprungliga funktion ej är känd. Grundplanen är kvadratisk, väggarna klädda med rödfärgad panel och taket pyramidformat och täckt med skiffer. På toppen sitter en vindflöjel med årtalet 1755. Byggnaden, som i senare tid troligen nyttjats som förråd, har i byn fått heta "tornhuset" då det berättas att den förr inrymde en stor klocka, som skulle använts för att kalla samman alla arbetare på den stora gården, d.v.s en slags vällingklocka. I Askim, inte långt ifrån Dalslandsgränsen, finns en prästgårdspaviljong från samma tid och med nära nog identiskt utseende. Liknande byggnader har påträffats såväl i norra som södra länsdelen också de med anknytning till kyrkan.

Sverkersbyn 1:1, bostadshus

Sverkersbyn 1:1 bod

39. Sällsäter 1:9

Bostadshus (1825–30), magasin (1870), ladugård (ca 1900), tvättstuga (ca 1915).

Fastigheten, som har ett öppet sluttningsläge i det mjukt kuperade landskapet öster om sjön Näsölen, utgör ett tydligt exempel på den västsvenska gårdstypen med sin klara avgränsning av mangård-fägård.

Byggnaderna har i huvudsak bibehållit en äldre karaktär. Bostadshuset är en parstugubyggnad i två hela våningar, utvändigt klädd med faluröd locklistpanel samt till viss del en modernare lockpanel. I övervåningen har de äldre fönstren bibehållits medan de i bottenvåningen blivit utbytta någon gång på 1930-talet. Taket är täckt med skiffer och stora flata skifferhällar har lagts såväl utanför huvudentré som köksingång. Byggnaden vilar på en kraftig, synlig eksyll och därunder en stengrund. Mangården som utgörs av bostadshus, magasin och tvättstuga, omgivna av en stor trädgård med planterade fruktträd och prydnadsbuskar, skiljs från fägården genom ett lågt, vitmålat staket med stolpar av skiffer. Fastigheten har, främst genom den tidstypiska och för bygden karaktäristiska gårdsbilden, ett kulturhistoriskt och miljömässigt värde. Bostadshuset har även, trots vissa förändringar, ett visst kulturhistoriskt egenvärde.

40. Östevatten 1:17

Bostadshus (1820-50), lillstuga (ca 1850), smedja (1850-1900), uthus, nytt bostadshus, ladugård.

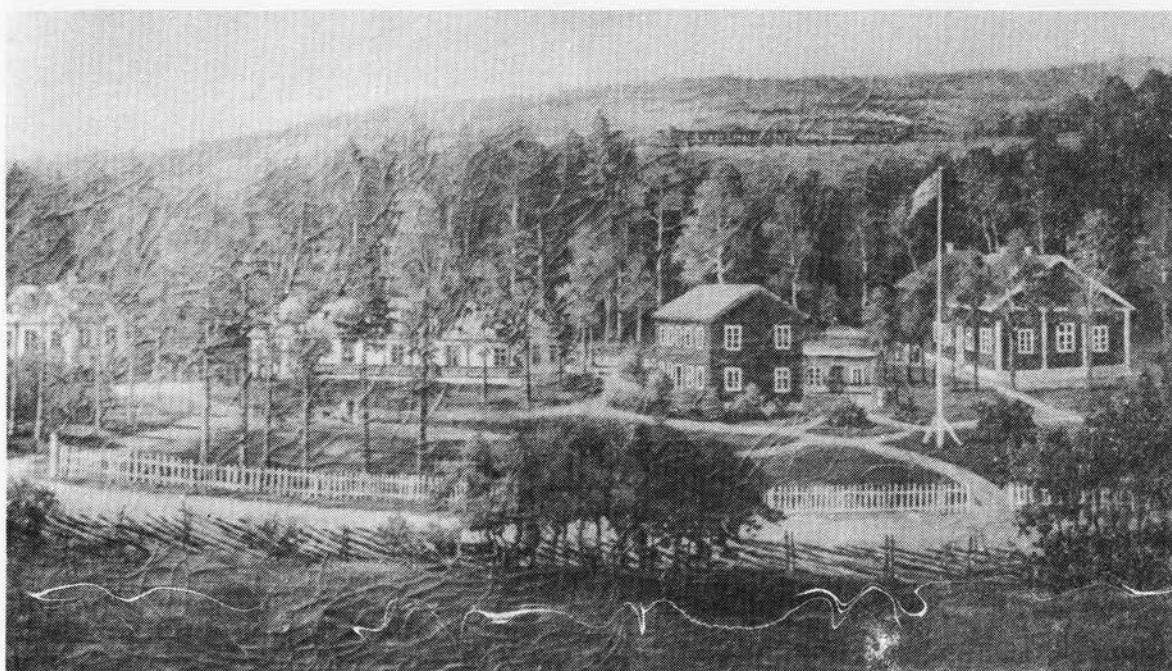
Äldre manbyggnad av dalslandsstugetyp, vid gaveln tillbyggd med en drängstuga. Synliga utknutar i fasaden, skiffertak. Byggnaden har, med undantag av en nyare ytterdörr, bevarat en ålderdomlig prägel, men är i behov av upprustning. Genom sin ursprunglighet är byggnaden kulturhistoriskt värdefull.

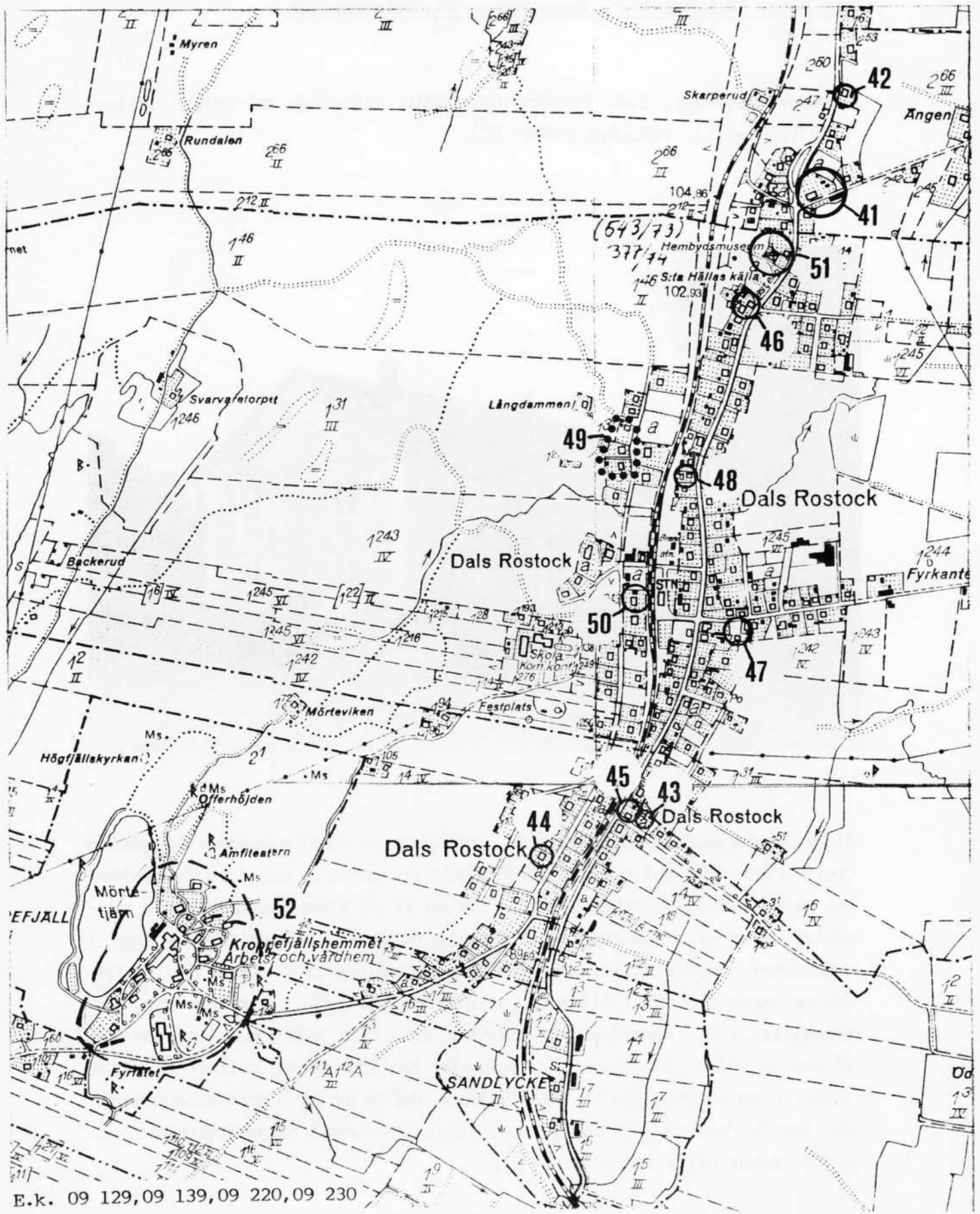
Vid foten av Kroppefjäll har Dals-rostock vuxit fram som stationssamhälle, huvudsakligen under 1900-talet. Bebyggelsen som sträcker sig utefter och ett stycke upp på bergsslutningen är anlagd på Hällans och Bäckeboles marker. Platsen har dock gamla anor som kurort. Anläggningen tros ha startats någon gång på 1760-talet och verksamheten var igång fram till 1948. I brunnsparken finns den gamla restaurangbyggnaden ännu bevarad och ägs numera av Kroppefjälls hembygd-förening.

Mot slutet av förra seklet, då brunnslivet i Rostock blomstrade, började även bebyggelsen utanför själva anläggningen expandera. År 1879 togs den nyanlagda järnvägslinjen mellan Mellerud och Bäckefors i bruk. Vid sekelskiftet var dock bebyggelsen ännu tämligen gles och var främst koncentrerad till området omkring brunnsanläggningen. Det var först på 1920-30-talen som byggandet kom igång på allvar och en modernare samhällsstruktur började ta form. Vid denna tid anlades också Kroppefjällshemmet, ett sanatorium för tuberkulospatienter, vilket på sätt och vis utgjorde en fortsättning på den gamla kurortstraditionen. Under senare år har samhället expanderat och en stor del av bebyggelsen idag utgörs av modern villabebyggelse.

Förutom brunnsområdet och sanatorieanläggningen finns ytterligare 12 fastigheter inom samhället Dals-Rostock med i bevarandeförslaget.

Brunnsparken i Rostock, efter målning omkr. 1880

E.k. 09 129,09 139,09 220,09 230

Bostadshus (1852), f.d. färgeri (ca 1900), lillstuga ca 1900), källarvind (1800-tal), ladugård (1870- 80).

Äldre jordbruksfastighet belägen i närheten av brunnsområdet. På gården drevs under 1800-tal och tidigt 1900-tal en garveri- och färgerirörelse. Det stora timrade boningshuset, som är en av de äldsta byggnaderna i samhället, har en välbevarad traditionell karaktär, med skiffertak lagt i rutmönster, skifferskorstenar m.m. Den gulmålade träpanelen är i huvudsak original men var i äldre tid rödfärgad. Verandan tillkom omkring sekelskiftet 1900. Övervåningen användes fram till 1930-talet som garveri då den inreddes till bostad. Byggnaden har ett stort kulturhistoriskt värde. Även gårdsmiljön är värdefull och utgörs av en lummig trädgård med ett flertal bevarade uthusbyggnader, bl.a. den gamla färgeribyggnaden och andra rester efter denna hantering.

Bostadshus (1920-tal), uthus.

Egnahemsfastighet med välbevarat bostadshus. Byggnaden som är vinkelbyggt har en enkel jugendkaraktär med glasveranda, fönster mm i tids- typiskt utförande. Byggnaden är idag ett av de få bostadshusen i samhället från denna period som bevarat sitt ursprungliga utseende.

43. Södra Böckebol 1:49, Dals-Rostock

Bostadshus (1858), bostadshus (ca 1980), lekstuga.

Det äldre bostadshuset är en timrad enkelstuga med traditionellt utformad exteriör. En vitmålad öppen träveranda har troligen tillkommit på 1930- eller 1940-talet. Tak och skorsten av skiffer. Av denna byggnadstyp, som tidigare var mycket allmän på torp och som undantagsstugor, finns idag endast ett fåtal bevarade inom inventeringsområdet.

Byggnaden som är en av de äldsta i Dals-Rostock har idag fått funktionen av fritidshus eller lillstuga på en modern fastighet där huvudbyggnaden utgörs av ett nybyggt bostadshus av villatyp.

Bostadshus (1947)

Välbevarad "funkis"-villa i två våningar. Tidstypiskt utförande med halv-rund utbyggnad och en slät vitputsad fasad. Byggnaden ligger i ett villa-område beläget ett stycke upp i bergssluttningen med vacker utsikt ner över samhället.

45. Södra Bäckebol 1:108, Karlslundsvägen 2, Dals-Rostock

Bostadshus (1900–1910), uthus.

Byggnaden uppfördes som bostadshus åt rektor Henriksson, i trakten känd bl.a. för sin bygdeforskning. På tomten fanns tidigare ett skolhus som dock har rivits.

Bostadshuset har rödfärgad träpanel med vita snickerier samt en vitmålad öppen veranda mot gatan. 6-delade mittpostfönster, fönsterfoder med profilerade konsoller. Taket är täckt med skiffer. Byggnaden har genom sin välbevarade traditionella karaktär ett kulturhistoriskt värde.

46. Hällan 1:42, Brunnsvägen 45, Dals-Rostock

Bostadshus (ca 1900), f.d. affär/samlingslokal (1800-talets slut).

Bostadshus i två våningar samt vind, brädfodrad och ljust oljemålad. Bottenvåningen som nyttjas som pastorsexpedition, är utformad som sou-terrängvåning p.g.a. den kraftigt sluttande terrängen. Byggnadsåret är okänt men byggnaden har sekelskifteskaraktär med höga smala fönster och ett tunnt utskjutande tak. Byggnadens ursprunglighet har till en del gått förlorad genom en utanpå gaveln placerad skorstensmur i tegel av sent datum. En upprustning har nyligen genomförts vilket även har medfört vissa exteriöra förändringar.

På fastigheten finns en f.d. affärsbyggnad som i senare tid ombyggts till samlingslokal. Byggnaden är uppförd i timmer med rödfärgad panel, vita snickerier och höga rundbågiga fönster på gavelväggen.

De båda byggnaderna har, trots de nämnda exteriöra förändringarna, ett visst kulturhistoriskt värde då de återspeglar något av de tidiga stationssamhällets bebyggelse och karaktär. Fastigheten gränsar i norr till brunnsområdet.

47. Hällan 1:70, Hällavägen 5, Dals-Rostock

Samlingslokal (1930).

Byggnaden, som ligger mitt i samhället, är uppfört som samlingslokal för nykterhetslogen och har nyligen rustats upp med privata medel. Byggnaden är exteriört välbevarad och minner om en tid då folkrörelserna spelade en central roll i samhällslivet.

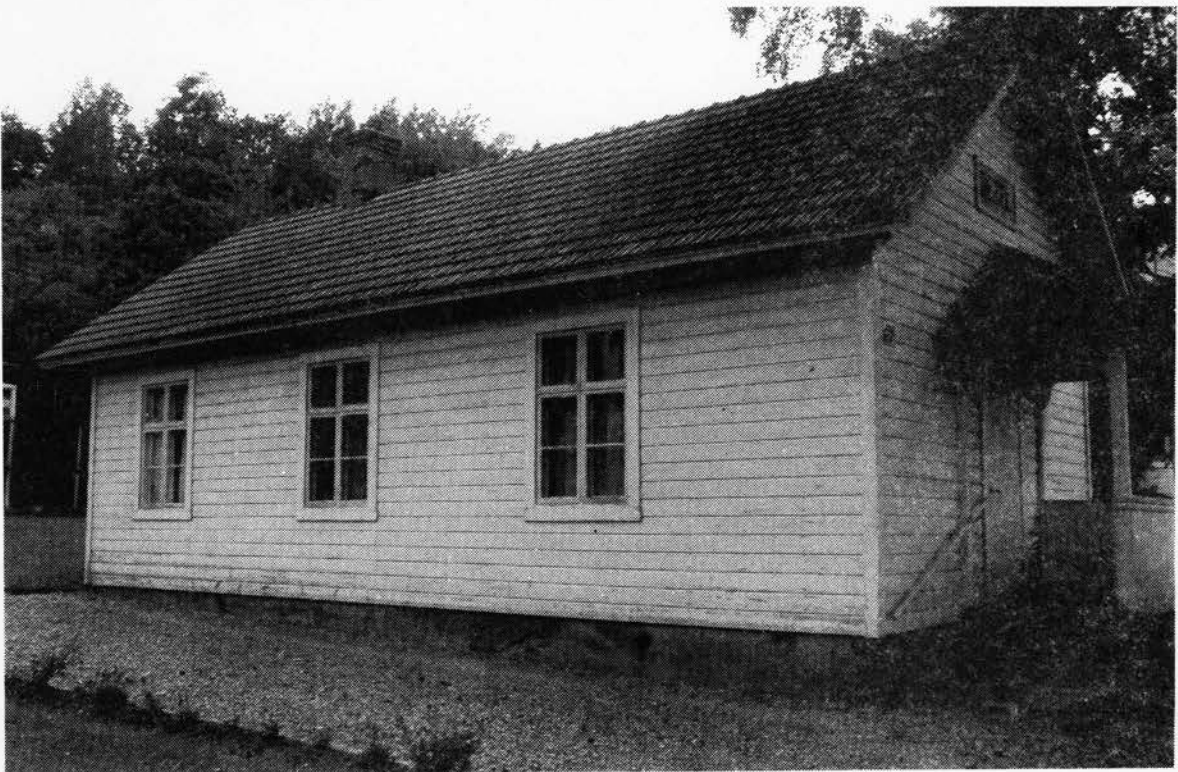
48. Hällan 1:89, Brunnsvägen 67, Dals-Rostock

Frikyrkolokal (1920-tal), bostadshus, uthus.

"Betel-kapellet" utgörs av en mindre samlingslokal uppförd i en våning, utvändigt klädd med en ljus liggande träpanel. Byggnaden är exteriört välbevarad med tidstypiska byggnadsdetaljer.

Hällan 1:70

Hällan 1:89

49. BEBYGGELSEMILJÖ I DALSS-ROSTOCK

Bebyggelsemiljön består av tre fastigheter med samtida och likartat utformade bostadshus i amerikansk villastil. De är samtliga uppförda mellan 1930-35 och enligt uppgift var det tre bröder (byggmästare) som efter hemkomsten från USA byggde sig var sitt hus. Huruvida husen ursprungligen var exteriört identiska är oklart. Idag har två av byggnaderna en vitrappad fasad, fältindelad i "korsvirkesstil", medan den tredje är klädd med en liggande oljefärgad träpanel. Byggnaderna har samtliga bevarat det ursprungliga cementtegeltaket, troligtvis tillverkat vid cementgjuteriet i Ör.

49 A. Hällan 1:195, Bringsrovägen 54, Dals-Rostock

Bostadshus (ca 1933, renov. ca 1980).

Vitrappade väggar med svarta snickerier. På baksidan en tillbyggnad klädd med konststen (mexitegel).

49 B. Hällan 1:196, Bringsrovägen 56, Dals-Rostock

Bostadshus (1930-tal), uthus, garage.

Grönmålad liggande fasspantpanel med vita snickerier. Uthus i liknande utförande.

49 C. Hällan 1:202, Bringsrovägen 52, Dals-Rostock

Bostadshus (ca 1935), lillstuga (ca 1935).

Vitrappad fasad med bruna fönsterfoder och gröna bågar. Ursprunglig färgsättning var dock ljusgula väggar med foder i mörkare gult.

Hällan 1:195

Hällan 1:196

Hällan 1:202

Bostadshus (1928), uthus (1928).

Villa i nyklassisk stil, uppförd i två våningar. Byggnaden ligger ett stycke upp i sluttningen och huvudfasaden med den praktfulla verandan vänd ner mot samhället. Fasaden är rappad i ljust gråvitt och taket är täckt av skiffer. Byggnaden har genom sin påkostade och välbevarade exteriör ett stort kulturhistoriskt och konstnärligt värde.

Värdefull för miljön är också den stora terrasserade trädgården som inramar den vackra huvudfasaden.

Brunnsvägen 39, Dals-Rostock.

F.d.restaurangbyggnad/museum(17-1800-tal, f.d.bostadshus(1800-tal), paviljong(1980), smedja(1800-tal, hitflyttad ca1980), f.d.bastu/förråd (ombyggd ca1970-80), garage.

Invid S:ta Hällas vattenkälla, vid foten av Kroppefjäll, anlades Rostock som brunns- och badanstalt på 1760-talet. Under det följande århundradet utvidgades rörelsen och 1880-90-talen blev brunnens verkliga storhetstid.

Brunnsområdet utgjorde vid 1800-talets slut en betydande anläggning med badhus, societetshus, restaurangbyggnad, gästrum mm. Ett stycke in på 1900-talet började besökstalet att sjunka, främst med anledning av den allt starkare konkurrensen från västkustens havsbad. Rörelsen drevs dock fram till 1948.

Rostocks brunn ägs idag av Kroppefjälls hembygdsförening som med hjälp av AMS stått för upprustningen av de två kvarvarande byggnaderna vilka inretts till museum. Den f.d. restaurangbyggnaden utgörs av en lång timmerlänga i två våningar med en lägre tillbyggnad utefter den ena långsidan. Bottenvåningen förmodas härröra från 1700-talet medan övervåningen och tillbyggnaden tillkommit vid 1800-talets slut, då troligen även "läkarvillan" strax intill uppfördes. I parken finns dessutom en nybyggd paviljong. Denna har utformats med äldre snickeriverandor som förebild. Brunnsområdet med byggnader har ett betydande kulturhistoriskt och miljömässigt bevarandevärde.

52. Kroppefjäll 2:1, Kroppefjällshermet

F.d. sanatorium (ca 1911)

Kroppefjällshermet anlades som tuberkulossanatorium omkring år 1911 och verksamheten drevs fram till 1958. Därefter har området nyttjats som hem för utvecklingsstörda.

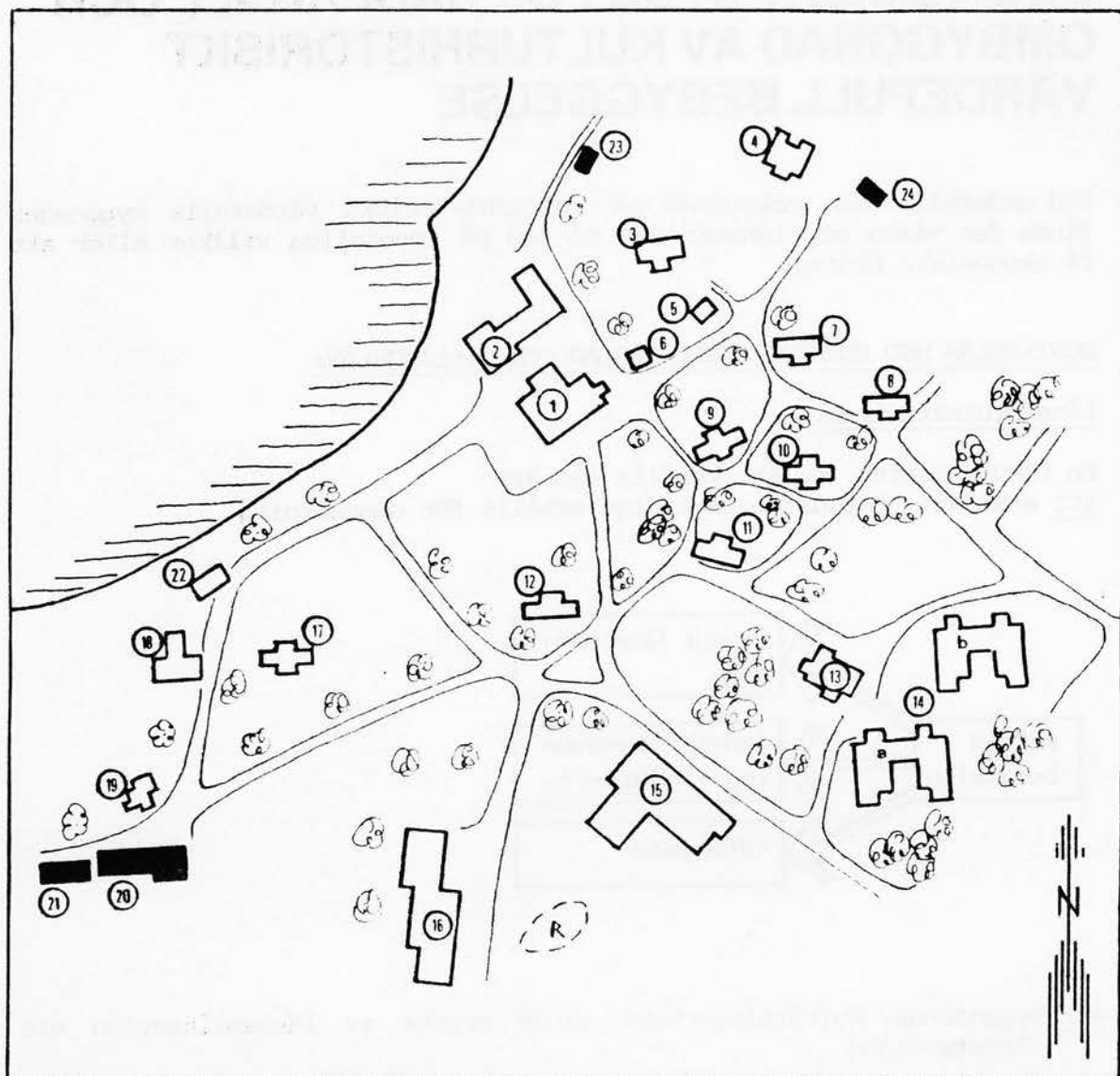
Anläggningen har utökats i flera etapper och omfattar idag drygt 20-talet byggnader av vilka flertalet tillhör ett tidigt skede. Frånsett några nybyggnader har området en enhetlig karaktär med 1-1/2 våningsvillor, glest inpassade i den parkliknande miljön. Villorna är samtliga av trä med faluröd locklistpanel, vita snickerier och skiffertak. Flertalet har ursprungligen uppförts som bostadshus av vilka dock somliga tagits i anspråk för service och fritidsändamål.

Anläggningen är högt och naturskönt belägen uppe på Kroppefjällsbranten strax ovanför Rostocks samhälle och med utsikt över Dalboslätten.

I området finns ett äldre bostadshus bevarat från en jordbruksfastighet som låg här före sanatoriets tillkomst. Stugan är väl bibehållen och har inretts som hembygdsmuseum (hus nr 5).

Bostadshus (nr 10)

Kroppefjällshemmet. Situationsplan över området.

1. Centralbyggnad - administration, kök m.m.	14. Bostadshus (ersättningsbyggnad för "pojkhemmet")
2. Förråd, pannrum, sjukgymnastik	15. Dagcenter
3. Bostadshus	16. Bostadshus (f.d "flickhemmet")
4. Ungdomsgård	17. Bostadshus
5. Museum (f.d bostadshus)	18. Bostadshus
6. Expedition, kurator	19. Omklädningsrum
7. Bostadshus	20. Förråd
8. Bostadshus	21. Förråd
9. Skolhus	22. Pumpus
10. Konferenslokal	23. Kraftstation
11. Bostadshus	24. Garage
12. Bostadshus	
13. Annex till dagcenter (f.d överläkarvillan)	

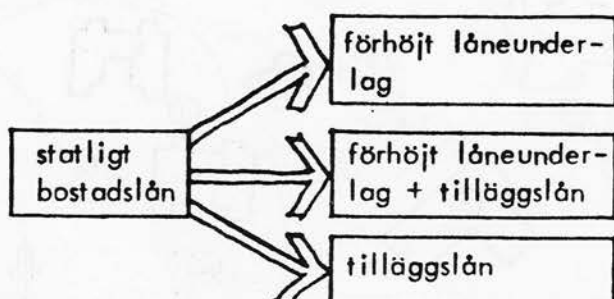
EKONOMISKT STÖD FÖR UNDERHÅLL OCH OMBYGGNAD AV KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE

Vid underhåll och ombyggnad av kulturhistoriskt värdefulla byggnader finns det vissa möjligheter att få lån på förmånliga villkor eller att få ekonomiska bidrag.

BOSTADSLÅN MED FÖRHÖJT LÅNEUNDERLAG OCH TILLÄGGSLÅN:

Låneförutsättningar

En förutsättning för att erhålla lån är:
att statligt bostadslån samtidigt erhålls för upprustning

att byggnadens kulturhistoriska värde styrks av länsantikvarien vid länsstyrelsen

att det kulturhistoriska värdet bibehålles.

Låneberättigade åtgärder

Lånen för att täcka extra kostnader som ofta är förbundna med restaurering av äldre byggnader, exempelvis:

- omfattande hantverkarinsatser
- specialbeställda byggnadsdelar och material
- trång arbetsplats
- hinder för rationella arbetsmetoder
- svåra skador i byggnaden

FÖRHÖJT LÅNEUNDERLAG

Objekt som kan komma ifråga för förhöjt låneunderlag.

Bostadslån med förhöjt låneunderlag kan ges vid upprustning av fristående byggnad eller byggnad som utgör ett betydelsefullt inslag i en kulturhistoriskt värdefull miljö.

Låneförutsättningar

Höjning av låneunderlaget begränsas i flerfamiljshus av att hyrorna inte får bli högre än normalt. (Ombyggnadskostnaden måste begränsas inom ramen för bruksvärdeshyran).

I småhus får låneunderlaget inte bli högre än fastighetsvärdet.

Amortering, ränta

Lånet är ett annuitetslån på max. 30 år med 11 % ränta.

TILLÄGGSLÅN

Som komplement till bostadslån - med eller utan förhöjt låneunderlag - kan tilläggslånet ges. Tilläggslånet skall finansiera kostnader som inte täcks av bruksvärdeshyran eller som inte rimligen bör belasta låntagaren i enfamiljshus.

Objekt som kan komma ifråga för tilläggslån.

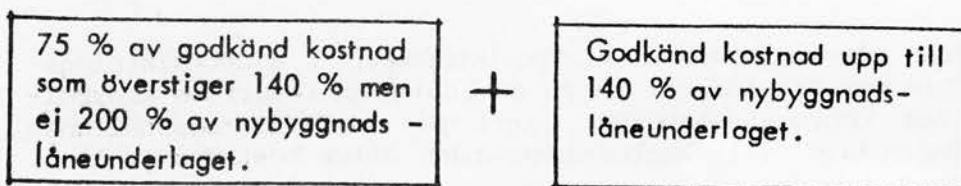

Tilläggslånet är avsett endast för ombyggnad av hus som förklarats för eller besitter ett så högt kulturhistoriskt värde att de kan förklaras för byggnadsminne, enligt lagen om byggnadsminnen.

Amortering, ränta

Tilläggslånet är ränte- och amorteringsfritt de första 10 åren. Därefter skall räntor och amorteringar betalas. I vissa fall kan lånet avskrivas.

Stödets storlek

Ansökan

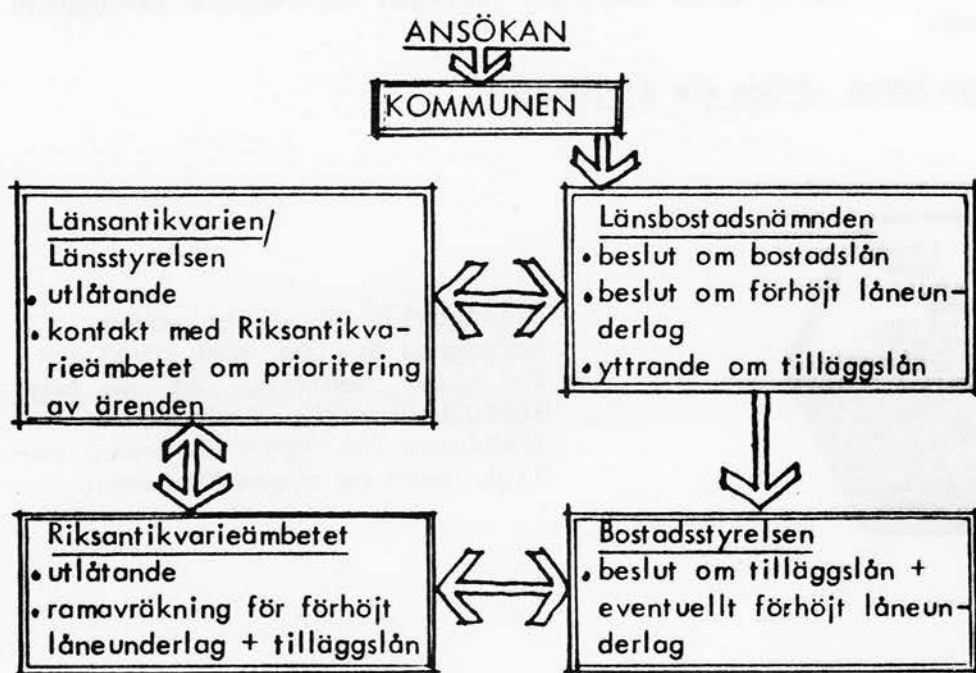
Det ekonomiska lånestödet får ej överstiga husets värde i ombyggt skick.

Ansökan om bostadslån med förhöjt låneunderlag eller tilläggsloan skall innehålla:

- byggnadslovshandlingar samt ansökningshandlingar för statligt bostadslån
- detaljerad redovisning av de åtgärder som förorsakar extra kostnader på grund av byggnadens kulturhistoriska värde
- uppmättningsritningar
- till ansökningshandlingarna bör bifogas svart/vita fotografier av byggnaden och de delar av byggnaden som har samband med de extra kostnader som lånen avses täcka.

Ärendegången

Ärendegången vid ansökan om bostadslån med förhöjt låneunderlag eller tilläggsloan framgår av följande figur.

Kulturhistorisk kontroll/uppföljning

Antikvarisk kontroll av ombyggnaden skall ske. Detta för att se till att de åtgärder, som utgjort en förutsättning för tillstyrkan från antikvarisk sida, utförs på rätt sätt. Även i samband med slutbesiktningen kommer dessa åtgärder att kontrolleras.

Utbetalning

De aktuella lånen utbetalas efter slutbesiktningen. I slutbesiktningens protokoll eller som ett bifogat intyg skall den antikvariska kontrollanten intyga att ombyggnadsarbetena skett på ett tillfredsställande sätt. Protokollat sänds till länsbostadsnämnden eller bostadsstyrelsen.

Riksantikvarieämbetets tillstyrkanderam för ändamålet uppgår för budget-
året 1984/85 till 15 miljoner kronor.

Objekt som kan komma ifråga för bidrag

- byggnadsverk i vid mening. Även byggnader och anläggningar som saknar egentlig användning s.k överloppshus
- miljöbilden runt själva byggnaden ex. parker, broar, gatubeläggning
- kyrkobyggnader (Svenska kyrkans) som har stora vårdkostnader men där församlingen har liten skattekraft
- byggnader som är fasta fornlämningar enligt fornminneslagen
- museala byggnader på ursprunglig plats
- inredning, utsmyckningar
- arbeten som ej gäller ombyggnad av böningshus ex. takomläggning

Bidragsförutsättningar

Anläggningen skall vara av stort kulturhistoriskt värde sett ur:

- riksperspektiv - byggnadsminne
- byggnadsminnesmärke
 - beläget inom en kulturhistoriskt miljö som utvärderats i arbetet med den fysiska riksplaneringen

regionalt perspektiv

Bidrag kan endast utdelas om det i ansökan framgår att byggnaden kommer att bevaras för framtiden. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer avgör i samband med prövningen av bidragsansökan om det planerade skyddet kan anses vara tillräckligt.

- Skydd kan ges i form av - byggnadsminnesförklaring
- planbestämmelser och andra kommunala beslut (Q-märkning, § 38-område, antaget bevarandeprogram, riktlinjer i kommunöversikt, rivningsförbud, saneringsprogram)
 - tomträttsbestämmelser
 - avtal vid köp

Stödberättigade åtgärder

Bidrag kan utgå i de fall restaureringsarbeten förorsakar extra kostnader på grund av kulturhistoriska hänsynstaganden. Sådana överkostnader kan uppkomma exempelvis vid:

- bevarande av byggnader som saknar egenlig användning s.k. överloppshus
- bevarande av den omgivande miljöbilden

- bevarande av byggnadsdel som saknar egentlig funktion ex. torn, veranda
- hänsynstagande till befintligt material ex. putsdekor, snickeridetaljer
- användande av samma typ av fasad- och takmaterial som det ursprungliga ex. spån, skiffer, profilerade paneler
- särskild ytbehandling ex. trätjära, kalkfärg
- tillämpning av samma teknik som ursprungligen använts och samma detaljutformning som den befintliga
- arbeten som kräver medverkan av konservator eller annan specialist
- antikvarisk medverkan vid förundersökning och projektering, antikvarisk platskontroll och dokumentation under arbetets gång samt för särskilda byggnadstekniska undersökningar

Ansökan om projekteringsbidrag

Fastighetsägaren kan ansöka om bidrag till projekteringsarbete. I ansökan skall redovisas:

- fastighetsbeteckning
- lagfaren ägare
- beskrivning av objektet
- avsikten med arbetet och dess omfattning. Förslag till åtgärder skall ha upprättats av fackman efter samråd med länsantikvarien vid länsstyrelsen, läns museet eller motsvarande
- uppgift om tilltänkt konsult
- kostnad

Ansökan om bidrag

Slutlig ansökan om bidrag skall innehålla uppgifter om:

- fastighetsbeteckning
- lagfaren ägare
- beskrivning av objektet
- förslag till åtgärder vilka utarbetats av fackman i samråd med länsantikvarien eller läns museet. Förslaget skall innehålla tydliga beskrivningar och motiveringar av planerade åtgärder med angivande av materialval etc.
- kostnadsberäkning, där samtliga överkostnader kan utläsas
- övriga uppgifter av ekonomisk art som har betydelse för ärendet
- vilken typ av "skydd" som objektet kommer att ges (se bidragsförutsättningar)

Bidrags storlek

Till värden av objekt som är av riksintresse utgår som regel bidrag med högst 90 % av godkänd överkostnad. För övrig kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är motsvarande procentsats 50. Skäl att medge ett högre bidrag kan t.ex. vara att ägare är en förening eller stiftelse av ideell karaktär, som har till uppgift att på ursprunglig plats bevara byggnaden eller anläggningen.

Ärendegången

- ansökan om bidrag ställs till Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer men ingives till länsstyrelsen som med eget yttrande efter samråd med läns museet, överlämnar ärendet till Riksantikvarieämbetet för prövning
- Riksantikvarieämbetet granskar ansökan och bedömer om den fyller kraven för bidrag och om ärendet är komplett
- Riksantikvarieämbetet meddelar därefter sökanden skriftligen när ansökan kommer att prövas. Myndigheten tar upp inkomna bidragsansökningar till prövning två gånger varje budgetår, dels under november-december, dels under maj-juni. Om särskilda skäl föreligger kan ansökan tas upp även vid andra tillfällen.
- Riksantikvarieämbetet meddelar sökanden fattat beslut i ärendet. I detta redovisas:
 - om ansökan bifallits
 - bidragets storlek
 - om det planerade skyddet är tillräckligt
 - normalt förskrivs också att antikvarisk personal skall beredas tillfälle att följa arbetena och i samband därmed lämna de detaljanvisningar samt att avsyna och dokumentera arbetena
 - under vilken tid bidraget står till förfogande

Utbetalning av bidrag

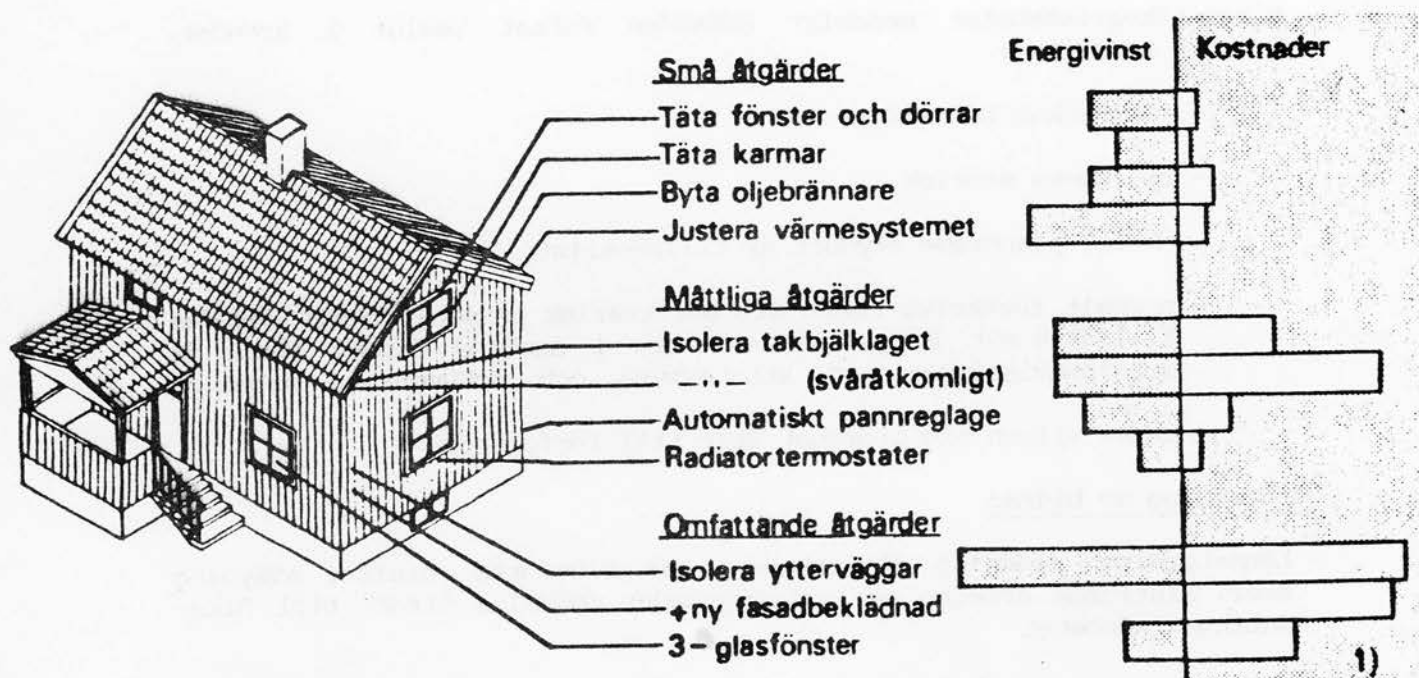
- Länsstyrelsen meddelas när arbetena har slutförts varefter avsyning sker. Slutförda arbeten på kyrkobyggnader meddelas direkt till Riksantikvarieämbetet
- sedan avsyningsutlåtanden har inkommit till Riksantikvarieämbetet prövar myndigheten om förutsättningarna för bidraget har uppfyllts, varefter en utbetalning kan ske
- angående projekteringsbidrag kan detta utbetalas då detta arbete slutförts och godkänts av Riksantikvarieämbetet

Överklagande av beslut

Beslut fattat av Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer kan inte överklagas.

TILLÄGGSISOLERING

Nu gällande låneregler för energisparing prioriterar ytterväggisoleringar och förändringar av fasadmaterial. Tillverkare av fasad- och isoleringsmaterial påstår i sin marknadsföring att huvuddelen av värmen går ut genom väggarna. I verkligheten är denna värmeförlust endast ca 10 %. Enligt bostadsstyrelsens beräkningar har en stor del av lånen gått till tilläggsisolering av ytterväggar och byte av fönster, åtgärder som i förhållande till investeringskostnaderna ger den sämsta energibesparingen. Av alla bidragsberättigade åtgärder är det endast dessa två, som innebär en konflikt med kulturminnesvårdens intresse. En tilläggsisolering av ytterväggar och byte av fönster leder till en helt ny fasad med nya och för den äldre bebyggelsen helt färrmande material. I många fall kan man spåra det modemässiga inflytandet från 1960- och 1970-talets kataloghus. Denna kollisionen mellan gammalt och nytt har en förödande inverkan på tidigare enhetliga villa- och egnahemsområden och på det äldre bostadsbeståndet på landsbygden. Miljön splittras upp och riskerar att bli en provkarta på marknads alla mer eller mindre "utprovade och underhållsfria" fasadmaterial. Dyrköpta erfarenheter kommer att göras både när det gäller miljön och materialens beständighet och underhåll.

Små åtgärder kan vara förvånansvärt effektiva ur energisparsynpunkt i förhållande till vad de kostar. Andra dyrbarare åtgärder ger inte tillräcklig energivinst i förhållande till kostnaden.

1) Ur: Norra Ängby. Ett program för din närmiljö, 1978

RÅD I BYGGNADSVÅRD

Alla byggnader avspeglar en byggnadstradition och ett stycke historia. De berättar om tidigare generationers levnadssätt, arbetsmetoder och materialtillgång. En äldre byggnad är oftast en ren hantverksprodukt, skapad av yrkeskunnigt folk. Deras erfarenheter var utvecklade genom en teknik och en proportionering som bygger på en uråldrig tradition. Idag har vi en helt ny byggnadsteknik där hantverksskicklighet och materialkunskap har små möjligheter att utvecklas. På ett par decennier har kunskapen om den äldre byggnadstekniken blivit alltmer sällsynt och därmed också kunskapen om hur en traditionell byggnad bör skötas och underhållas. Alla hus behöver ett fortlöpande underhåll då det inte finns några underhållsfria material. Vid renovering av äldre hus bör gamla beprövade material och tekniker användas. Det är oskadliga för huset och lätthanterliga även vid nästa repartitionstillfälle. Nya material och tekniker kan fördärva såväl husets stomme som dess utseende. Osäkert är också om de nya materialen finns i handeln om 10 - 20 år. En viktig regel vid renovering av äldre hus är att utgå ifrån och beakta det enskilda huset med dess egenvärde. En byggnads utseende är inte en tillfällighet utan ett resultat av olika faktorer. Material och tekniker skapade bestämda ramar för byggarens handlingsfrihet, men gav också bebyggelsen en enhetlig karaktär genom återkommande proportioner, lika taklutning, tak-täckning, fönsterstorlek och fönsterpröjsning. I många fall kan också de lokala hantverkarna spåras i speciella detaljer som vid utformning av verandar, foder och takfot. Mot dessa lokala särdrag ställs vår tids utjämnande byggnadskultur med en enhetlig materialflora och byggnadstyp utspridd över hela landet. Gamla hus innehåller också ofta ovärderliga detaljer, som vi i vår rationella tidsålder med dagens penningvärde och arbetskostnader inte har råd att tillverka.

I samband med inredning av moderna bekvämligheter är det alltför lätt att viktiga såväl exteriöra som interiöra detaljer utplånas av ren tanklöshet. Med varsamma metoder är det oftast fullt möjligt att tillföra en byggnad moderna funktioner utan att dess karaktär förändras.

Vården och närmiljön

Ett bostadshus med uthus och trädgård ingår som en del i en hel miljö. Vid arbetet med den s.k. närmiljön skall man, precis som när det gäller bostadshuset, utgå från de värden och de förutsättningar som den befintliga miljön har att bjuda. Trädgården hör inte bara till byggnaden utan också till det omgivande landskapet. Det är därför inte bara den enskildes sak hur vederbörande sköter denna. Vid förbättring och komplettering av uthusbebyggelsen kan en nödtvungen ändring, om det sker utifrån miljöns egna förutsättningar bli ett positivt tillskott och i bästa fall berika en gammal miljö.

BOSTADSHUS:

Planlösning

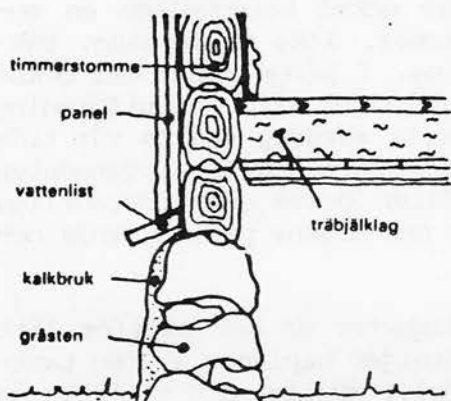
Den ursprungliga planen är en del av husets konstruktion, vilket man bör iaktta innan onödiga ingrepp görs i stommen. Konstruktionen kan lätt äventyras om väggar tas bort eller flyttas eller försvagas om nya fönster- och dörröppningar tas upp. Genom ändring i planlösningen rubbas också rummens proportioner och jämvikt.

Den ursprungliga planen är en del av husets konstruktion, vilken man bör iaktta innan onödiga ingrepp görs i stommen. Konstruktionen kan lätt äventyras om väggar tas bort eller flyttas eller försvagas om nya fönster- och dörröppningar tas upp. Genom ändring i planlösningen rubbas

Tillbyggnader bör undvikas om utrymmesfrågan kan lösas på annat sätt. Vind och skrubbar kan inredas för bostadsändamål och uthus kan byggas om till gäststuga, tvättstuga, garage eller pannrum med kulvert över till bostadshuset. Om en tillbyggnad inte kan undvikas bör dess exteriör helt anpassas till ursprungshuset. En tillbyggnad bör inom tätbebyggt område göras i mot tomten i den "privata zonen" och den ursprungliga huskroppen bör tydligt urskiljas.

Grund

Grundens utformning har varierat under olika tidsåldrar beroende på material och vilken uppgift den har haft. Av avgörande betydelse är att marken lutar från huset och att dräneringen fungerar samt att man undviker växtlighet tätt inpå huset. En grund till ett källarlöst hus måste ha tillräckliga luftningshål, ventiler, för att röta och hus-svamp inte skall angripa bjälklaget underifrån. Timrade hus vilar huvud-

Grund till timrat hus. 2)

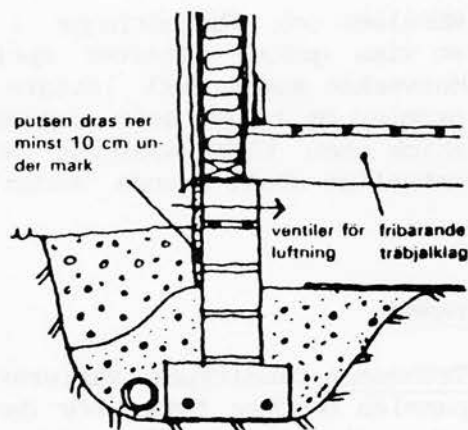
sakligen på hörnstenar och vissa andra bärande stenar under viktiga punkter i konstruktionen. Stenmaterialet mellan dessa stenar tjänar som utfyllnad och som skydd mot kyla. Om fyllnadsstenarna har sjunkit ihop eller fallit ur påverkar det inte husets stabilitet. Vid reparation läggs stenarna tillbaka och grunden tätas med kalkbruk vilket är poröst och elastiskt och följer därigenom murens rörelser. Lagningar med cement eller betong bör undvikas då det är tätare och hindrar en fuktvandring som är viktigt för att motverka röta. Cement och

betongen hänger samman i större sjok som inte kan anpassa sig till grundens stenstorlekar utan bildar ett pansar utanpå grundmuren. Vid naturliga rörelser i grunden lossnar det i stora skivor, vilka gärna drar med sig en del av grundmurens stenar. Bruket är också ogenomsläppligt för den naturliga fuktvandringen och detta kan leda till rötskador i trästommen. Även vid putsning av grunden bör kalkbruk användas.

2) Ur: Underhåll, Upprustning, Ombyggnad. 1979.

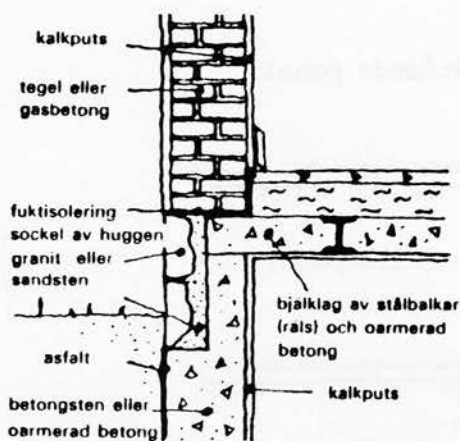
Timmerhusets grund har av stabilitetsskäl alltid större bredd än väggen. Avrinningen löstes genom en horisontellt placerad lutande bräda, fotbräda eller vattenlist som lätt kunde bytas ut. Som extra skydd kan denna kompletteras med en plåt målad i väggens färg. Moderna väggkonstruktioner låter alltid väggens ytterliv skjuta ut några centimeter utanför grunden. Att förändra en gammal grundmur eller ändra fasadlivets anslutning till grunden t.ex. vid tilläggsisolering, kan ha förödande inverkan på husets karaktär.

Trähus med stomme av stående plank eller reglar har vanlig- en hel grund med bärande stenar under väggens hela längd. Även om stommen tål mycket stora deformationer utan mista sin bärande funktion bör sättningar observeras noga. Har förändringarna avstannat kan de i allmänhet accepteras. Annars måste mer omfattande undersökningar göras.

Grund till trähus med stomme av stående plank eller reglar. 2)

Till skillnad från timmerhuset vilar stenhuset på grunden i hela sin längd. Detta innebär att hela grunden är lika viktig. Om ett parti av denna sätter sig, spricker muren där ovanför. Marklagren under grunden bör då undersökas för att konstatera om de kan fortsätta att ge vika, vilket kan bero på förändringar i ex. grundvattennivån eller tung trafik. Många sättningar stabiliserar sig sedan sprickorna uppkommit. Om inga nya sprickor uppstår behövs ingen mer åtgärder än tätning av sprickan. Grundförstärkningar under stenhus är ofta svåra och dyrbara att utföra.

Grund till hus från 1930 - 40. 3)

Stomme

I trähus - särskilt timmerhus - är stommen stark och tål skador på ytveden så länge kärnan inte är angripen. Trästommar underhålls genom att fukten hålls borta. Används diffusionstäta skikt måste dessa placeras på väggens insida då de annars kan förorsaka förödande röt-skador. Av stor betydelse är också att avståndet från fotbrädan ned till marknivån är minst 15 - 20 cm. Gamla vatteninstallationer och bristfälliga stuprör kan också förorsaka röt-skador. Timmer är relativt enkelt att laga då det punktvis kan förnyas med nytt trä. Främmande material som järn och framförallt betong bör helt undvikas då det skadar träkonstruktionen genom att det inte följer med i trä-virkets naturliga rörelser. Vid insektsangrepp kan det angripna virket rensas bort och det underliggande virket behandlas med saneringsmedel. I svårare fall måste fackfolk anlitas. Den panelade regelstommen ställer stora krav på inpassning av fönster och dörrar i de befintliga facken, om konstruktionen inte skall försvagas. Om de bärande delarna sågas igenom riskerar huset att glida isär.

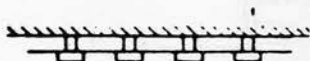
2,3 Ur: Underhåll, upprustning och ombyggnad. 1979.

Rörelser och förändringar i stenhusets stomme kan endast ske till en viss gräns, därefter spricker muren (se avsnittet om grund ovan). Murverket suger fukt lättare än trävirket och detta kan medföra akuta problem om huset står uppvärmt under vinterhalvåret. Ett poröst yt-skick utan täta material är av avgörande betydelse för att väggen naturligt skall ökunna "andas" ut fukten.

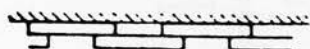
Fasad

Trähusens paneltyper varierar både lokalt och tidsmässigt. Om ytterpanelen behöver bytas bör den nya panelen få samma bredd, profilering och variation, som den gamla. Om paneltypen inte finns i handeln kan de beställas till en måttlig merkostnad. Mindra skador kan med fördel bytas ut mot snedsågade passbitar.

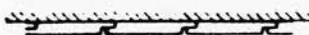
Stående panel

locklistpanel

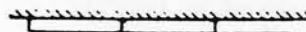
lockpanel

fasspontpanel

locklister med olika profiler

slät panel

fasspont

pärlspont

Liggande panel:

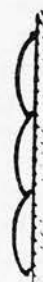
panel på
förvandring

fjällpanel

spontad panel

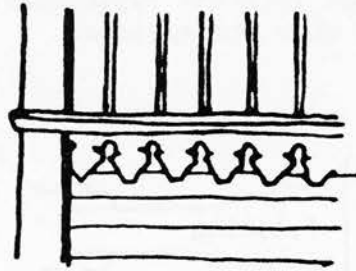

stockpanel

Forbrädor och väningsband bör inte uteslutas vid en ompanelning, då de har stor betydelse för husets utseende.

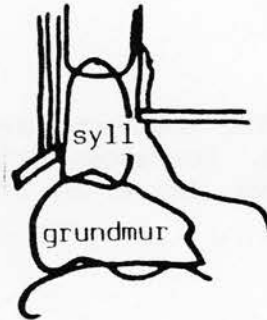
Våningsband

vånings-
band

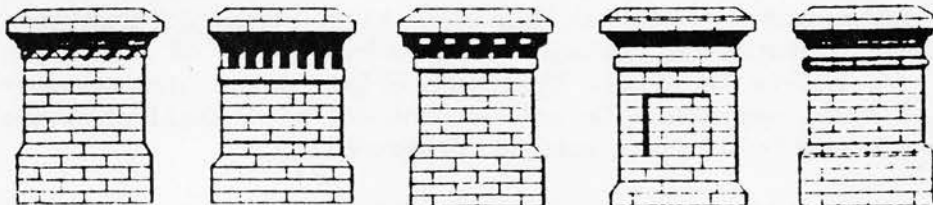

Våningsband med dekorationslist

fotbräda

Främmande material som eternit, lackpanel och fasadtegel bör definitivt undvikas. Underhållet blir inte billigare på sikt och materialen kan p.g.a instängd fukt förkorta trästommens livslängd.

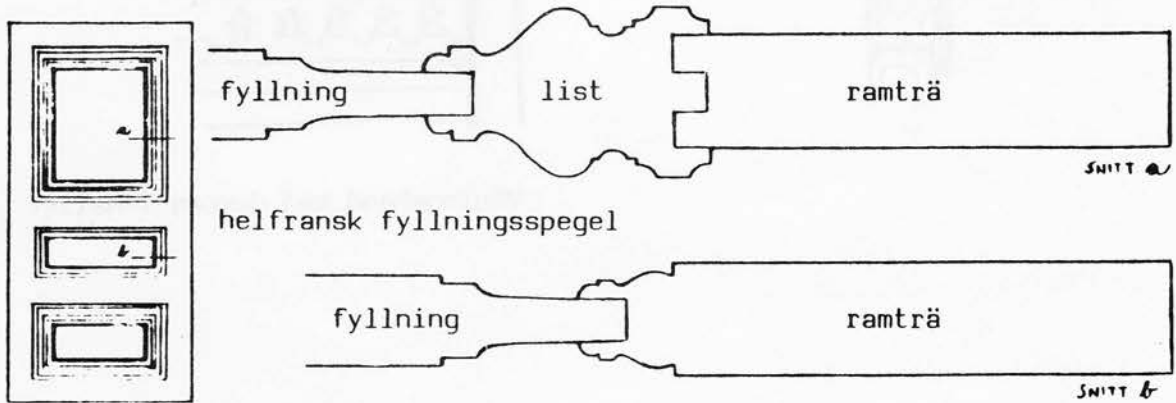

4)

Skorstenar uppbyggda av sandsten och skifferplattor är byggnadshistoriskt värdefulla och bör om möjligt bevaras.

Dörrar

Portaler och dörrar har även de en mycket stor betydelse för husets utseende, tidsålder och sociala tillhörigheter. De stora flertalet ytterdörrar ägnades förr en omsorgsfull utformning och tillverkades av virke av mycket hög kvalitet, som är svårt att uppbringa idag. Före 1940-talet var s.k. fyllningsdörrar allmänna. De består av ett ramverk, hopfogat med trätappar och infällda fyllningar, som sitter lösa för att kunna svälla och krympa utan att spricka.

5)

Vid reparation eller komplettering med ny fyllning bör endast lim och trätappar användas. Dörrarnas inramning har såväl lokala som individuella variationer. Det är av största vikt att dessa särdrag bevaras.

Tak

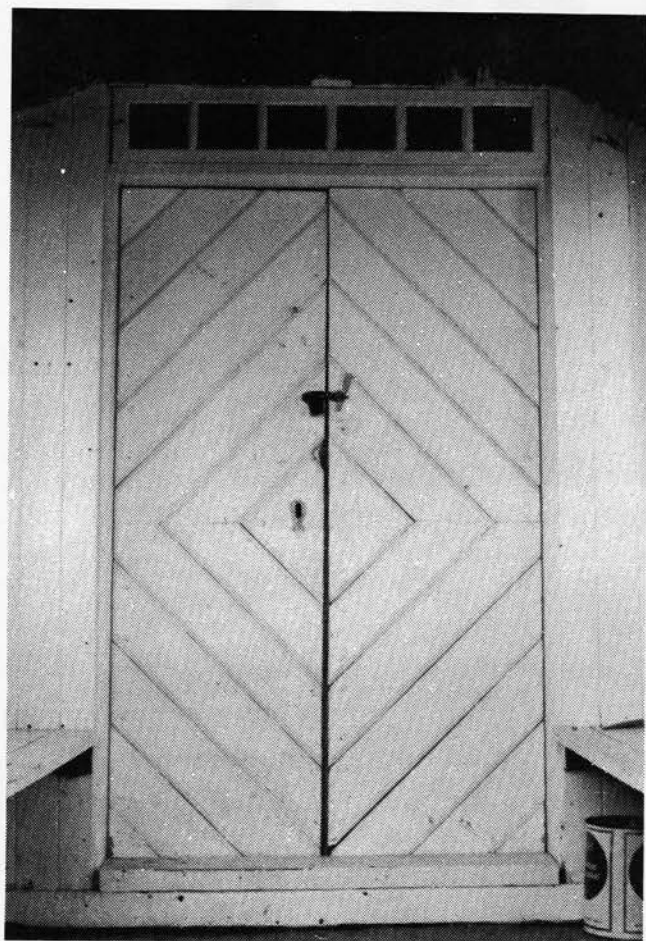
Taket ger en alldeles särskild karaktär åt huset. Takvinkel, takfötter, taksprång och takmaterial berättar om byggnadens ursprung, funktion och lokalisering. Det är därför önskvärt att det bevaras i största möjliga utsträckning. Svaga punkter i takkonstruktionen, som vid skorsten, kupor, takvinkel och stuprör, bör noga undersökas då dessa vid läckage kan orsaka svåra rötskador. Sådana kan även uppkomma om utrymmet närmast under yttertaket inte är ordenligt ventilerat. Helst bör det ursprungliga taktäckningsmaterialet, vanligtvis av lertegel, behållas. Betongpannor kan visserligen vara billigare men bör inte användas, då det ger taket ett helt annat utseende och dessutom är avsevärt tyngre än lertegel. Vid omläggning av plåttak bör den äldre detaljutformningen följas beträffande plåtstorlek, falsning och ståndrännor, då detta har stor betydelse för husets karaktär. Nya takmaterial passar utseendemässigt inte bra på äldre byggnader. Om ett modernt material skall användas bör det ha samma karaktär och färg som det ursprungliga.

Vid omurning av skorstenar bör den yttre formen bibehållas, inte minst det utkrigade krönet med plåtavtäckningen, som är viktiga detaljer för husets utseende.

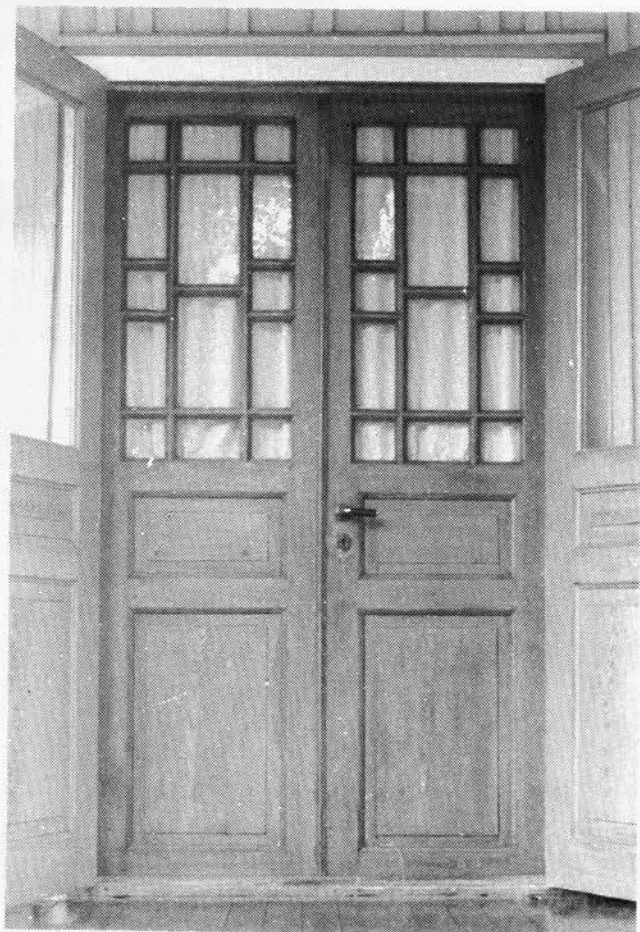
4) Ur: Nordiska trästaden 19. Gamla trähus. 1974

5) Ur: Löwenskiöld, Lantmannabyggnader, 1880 - 1894.

Vitmålad fyllningsdörr och portal med klassicerande drag. 1800-talets mitt. Sö. Bäckebol 1:9

Paneldörr. Mönstret vanligt under 1700-talets slut och 1800-talets början. Sö. Bäckebol 1:168

Fyllningsdörr med glasad överdel. Tidigt 1900-tal. N.Bäckebol 2:41, Dals-Rostock.

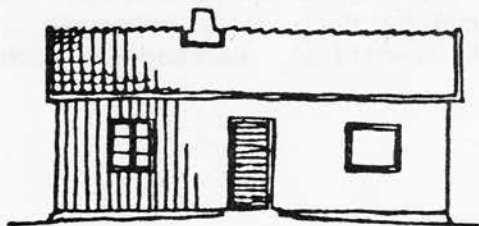
Mångspröjsade 2-lufts-fönster. Före 1800-talets
mitt. Sandviken 1:2

Krysspostfönster (losholz) med 4-delade övre lufter. 1920-tal.
Sverkersbyn 1:1

Fönster

Fönstrens storlek, spröjsning och placering har en avgörande betydelse för en byggnads utseende. En ändring av dessa faktorer kan få katastrofala exteriöra följder. Spröjsindelningen hade ursprungligen en teknisk funktktion men fick vid slutet av 1800-talet och 1900-talets början en dekorativ sådan i arkitektoniskt syfte. Varje tidsperiod har haft sin karaktäristiska fönsterstorlek och spröjsning, vilket bör respekteras vid en eventuell ombyggnad.

1600-t.

1700-t.

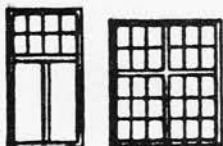
slutet
1700-t.

1800 -
1870-t.

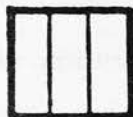
1890 -
1900

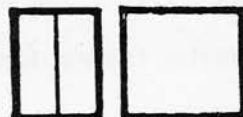
1900 - 1910-t.

1920-t.

1930-t.

1940-t. -

Gamla fönster, tillverkade av utvalt tätvuxet kärnvirke är oftast kvalitetsarbeten som det lönar sig att reparera och underhålla. Enkla fönster med lösa innanfönster räknas som godtagbar standard om de förses med gångjärn. Den större luftspalten mellan ytter- och innanfönster ger t.o.m bättre ljudisolering än vanliga kopplade fönster. Tätade innanfönster ger dessutom lika god värmeisolering som moderna treglasfönster. Äldre fönster kan också ofta mycket lätt kompletteras med ett tredje glas. Gamla fönsterbeslag bör bevaras då de både pryder och stärker bågen. Stor betydelse har också det blåsta eller ojämna glaset som ger skiftning och liv åt fasaden. Dagens glas har en perfekt och död yta.

RÅD I FÄRGSÄTTNING

En lokal tradition i färg, material och form tar det generationer att bygga upp. Dagens ofta ytterst heterogena bebyggelse med dess olika fasadmaterial och formelement åstadkommer splittrade miljöer. Man bör därför försöka bidra till att åstadkomma en bättre helhetsverkan. En färgsättning bör inte domineras av psykologiska knep eller pedagogiska färgsystem. det är bättre att lita till tradition, iakttagelse och allmänt omdöme. Tänk på:

Tradition

- Vilken tidsålder representerar huset
- Hur är det tänkt att se ut
- Vilka färger var karaktäristiska för den tid då huset byggdes

Omgivningen

- Hur ser omgivningens färger ut
- Vilka färger dominerar
- Står huset ensligt eller utgör det en del av en gårdsanläggning.
- Från vilket håll kommer husets färg att betyda mest

Huset

- Vilka ytor förutom fasaden är synliga
- Vilka färger har de övriga fasadmaterialen

Årstider

- Passar färgen till alla fyra årstiders ljus och omgivning

Ljuset

- Ljusets skiftningar upplevs lättare i dämpade färger

Ljust eller mörkt

- En mörk fasad står som regel fram i förhållande till omgivande ljusa hus och effekten förstärks om den ljusa färgen är kall och den mörka är varm. En mörk port kan bli som ett hål i en ljusare fasad.
- Ett ljust hus kan "slå hål" i ett område med övervägande mörka hus.

- Utsprång och profiler syns bättre om de färgsätts i vitt eller en ljus kulör.
- I ett område med hus i olika färger bör man välja en färg med ljushet och mättnad som liknar områdets.

Putsfasader måste kunna andas och kan därför inte målas med tät färg. Uppkomna skador måste alltid repareras med samma material som originalputsen: gamla kalkputsfasader (allmänna före 1930) med kalkbruk, kalkcementfasader med kc-bruk. Kalkbruket är elastiskt och följer med i stommens naturliga rörelser.

Så kallade underhållsfria fasadmaterial förändrar husets karaktär totalt och bör därför undvikas. Vissa materialkombinationer kan också vara skadliga för stommen och svåra att underhålla.

Färgsättning

Färgsättningen är en viktig del för helhetsintrycket och den bör därför knyta an till den lokala färgtraditionen. Vid ommålning bör samma färgtyp som tidigare användas, speciellt om underlaget består av slamfärg, oljefärg eller trätjära. Den röda trationella slamfärgen som utgör ett viktigt inslag i det svenska kulturlandskapet är i alla avseenden bäst, billigast och mest lättarbetad. Slamfärgen kräver sugande underlag och en enda strykning med plast- eller oljefärg omöjliggör en återgång till rödfärgen. Paneler av hyvlat virke underhålls bäst med ren oljefärg. "Plast-" eller latexfärger (akrylat- eller PVA-färger) har osäkra åldringsegenskaper och kan ge problem vid ommålning. Alkyd liksom latexfärger blir i regel mycket diffusionstäta och fukt kan ge upphov till blåsbildning, avflagning och krackelering. Laserande färger ger något sämre skydd än täckande färger och har betydligt kortare ommålningsintervall. Färgerna mörknar också efter relativt kort tid. Kalkputsade fasader bör i första hand avfärgas med kalkavfärgning som blandas på platsen. Kalk lämpar sig bäst tillsammans med s.k jordfärger som umbra och ockra samt järnvitriol. Kalkfärg med dessa pigment som kan andas och transportera fukt är enkel och billig att tillreda och tål normalt underhåll och lagning. Moderna vattenavvisande och alltför täta färger och s.k sprutade eller stänkta färger leder ofta till avspjälkning av såväl puts som färg och framtvingar oftast en total omputsning då dessa färger inte kan underhållas eller kompletteras på ett normalt sätt. Sprutning av ytputs och fasadfärg förstör dessutom de finare profilerna och detaljerna.

Sträva efter att måla med "renoveringsvänliga" färger. Alla färger passar inte på alla underlag. Kostnaden för borttagning av olämplig färg kan vara mycket dyrbart. De äldre färgtyperna är i detta avseende att föredra.

Såväl puts- som panelfasader var förr oftast enfärgade. Detaljer framhävdades genom ljusets skuggspel i lister och profiler eller målades i en svag brytningsfärg. Vid ommålning av ett äldre hus bör hela panelen inklusive gavelspetsar målas i en färg, medan vindskivor, snickerier och entréparti målas med vit oljefärg eller en svag brytningsfärg. Om knutlådor saknas bör knutarna inte heller markeras.

Sex enkla råd

- Fasaderna på husen är en del av vår gemensamma offentliga miljö. Valet av kulör berör många människor.
- Varje tids- och stilperiod har haft sin egen karaktäristiska färgskola. Respektera och återskapa den. Kontakta byggnadsnämnden eller länsmuseet.
- Tänk även på att anpassa byggnaden till den omgivande miljön och färgsättningen - landskapet eller det omgivande husen längs en gatusträckning.
- Tänk på helheten i exteriören. Färgerna på fasaden, snickerierna och på taket måste stämma överens sinsemellan.
- En tillbyggnad bör ha samma material och färgsättning som ursprungshuset.
- Undvik att måla stora ytor i intensiva skarpa kulörer. Kulörens färgstyrka ökar ju större ytan är. Detaljer som snickerier är mycket lättare att måla om, om man inte skulle vara nöjd med resultatet.

LAGSTIFTNING GÄLLANDE FÄRGSÄTTNING

Byggnadsstadgan 38 §

"En byggnads yttre skall ges sådan utformning och färg som stads- eller landskapsbilden fordrar och som är lämplig både för byggnaden som sådan och för en god helhetsverkan. Inom ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall dessutom särskild hänsyn tas till områdets egenart. En byggnad som är av större värde från historisk kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas vare sig genom arbeten på själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet".

Byggnadslov krävs inom stadsplanelagt område för omfärgning som ej vetter mot kringbyggd gård eller annan sådan plats.

Byggnadslov krävs ej vid omfärgning av hus med högst två bostadslägenheter om byggnadens karaktär ej ändras.

LAGSTIFTNING TILL SKYDD FÖR KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE

Det bästa skydd en byggnad kan få är att ägaren visar intresse för huset och har vilja och förmåga att underhålla det. Erfarenheten har dock visat att det även behövs lagregler till skydd för bebyggelsens kulturhistoriska och miljömässiga värden.

Byggnadsnämnden har det formella ansvaret för bebyggelsens utseende. Nämndens möjlighet att påverka husens utformning sker med hjälp av planläggning samt genom byggnadslovsgivning.

I byggnadslagen och mer detaljerat i byggnadsstadgan finns dels bestämmelser som gäller generellt för den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, dels bestämmelser som bara gäller för vissa områden eller enstaka hus efter särskilda beslut och förordnanden.

BYGGNADSSTADGAN (BS, 1959)

Byggnadsstadgan ger anvisningar om byggnadsnämnd, byggnadslov, byggande m.m.

§ 9

I paragrafen som rör anvisningar vid upprättande av plan betonas det att bebyggelse med särskilt värde historisk eller kulturhistorisk synpunkt om möjlighet bevaras.

§ 12, 13

Se avsnittet om "Byggnadslagen" § 25

§ 14

Den som upprättar förslag till plan skall samråda med myndigheter, föreningar och enskilda som kan ha ett väsentligt intresse i frågan.

Enligt paragrafen föreligger det således en generell skyldighet att den kulturminnesvårdande myndigheten (länsantikvarien) kontaktas i planer som gäller kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

§ 29

Inom områden med utomplansbestämmelser skall platsen för nybyggnad anses lämplig från allmän synpunkt. Områden som har särskilda naturvärden skall såvitt möjligt bevaras.

§ 38 (SFS 1980:337)

Enligt byggnadsstadgans § 38 kan särskilda krav ställas på den bebyggelse som är belägen inom områden som utgör värdefulla miljöer. Där sägs bl.a "En byggnads yttre skall ges sådan utformning och färg som stads- eller landskapsbilden fordrar och som är lämplig både för byggnaden som sådan och för en god helhetsverkan. Inom ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall dessutom särskild hänsyn till områdets egenart. Paragrafen gäller inom som utom planlagt område.

En byggnad som är av större värde från historisk, kulturhistoriskt eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas vare sig genom arbeten på själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet.

Skyddsintresset för de kulturhistoriskt eller miljömässigt värdefulla miljöerna bör ha kommit till uttryck genom ett kommunalt beslut i t.ex.

- kommunöversikt
- områdesplan
- bevarandeprogram

Skyddet bör inte enbart gälla miljöer och områden som behandlats i den fysiska riksplaneringen utan också sådan som har bedömts värdefulla i ett kommunalt perspektiv. Det ankommer således på kommunerna att välja ut och avgränsa skyddsvärda områden där en enhetlig, kulturhistorisk bebyggelse eller miljö är väl värd att bevara.

Bestämmelserna är tillämpliga:

- vid nybyggnad
- vid om-, på- och tillbyggnad av befintlig byggnad
- även vid sådana åtgärder som annars ej kräver byggnadslov

Byggnadsnämnden skall i varje enskilt fall göra en avvägning mellan å ena sidan de krav som den berörda byggnadsdelens utformning, liksom områdets egenart, kan motivera och å andra sidan de tekniska och ekonomiska förutsättningarna som finns.

§ 39

I paragrafen stadgas att byggnad skall läggas på ett lämpligt ställe på tomten med hänsyn till övrig bebyggelse eller landskapsbild.

§ 42

Byggnadsnämnden kan medge anslag från principen om handikappanpassning, t.ex vid mindre ombyggnad av sekelskiftsarkitektur med värdefulla trapphus.

§ 50

I paragrafen som reglerar underhåll av hus föreskrivs att byggnader skall underhållas så att bl.a vanprydnad inte uppkommer.

§ 54

Byggnadslov fordras för nybyggnad och annan väsentlig förändring som är jämförbar med nybyggnad.

Byggnadslov skall bl.a sökas för ändringar som avsevärt påverkar byggnadens planlösning och exteriör m.m.

Inom stadsplanlagt område fordras även byggnadslov för byte av taktäckningsmaterial och för omfärgning av byggnadens fasad om detta medför att byggnadens karaktär ändras väsentligt.

§ 25 + Byggnadsstadgans § 12, 13

Kommunernas översiktliga planer t.ex kommunöversikten ger riktlinjer för hur bl.a den kulturhistoriskt och miljömässigt värdefulla bebyggelsen skall kunna bevaras.

Ett starkare skydd för bebyggelsens kulturhistoriska och miljömässiga värden kan ges genom bestämmelser i en Detaljplan - Stadsplan (BS § 12) eller byggnadsplan (BS § 13). Detaljplanen bestämmer i detalj rätten att bygga och hur marken skall användas. Den anger också husens storlek, höjd och placering. Stadsplanen kan dessutom innehålla bestämmelser om tak- och fasadmaterial, Taklutningar och hur skraddarsydda nya hus skall anpassas till de äldre och hur man bör förfara med om- och tillbyggnaden av den äldre bebyggelsen.

Planen kan användas i bevarandesyfte genom att byggnadsrätten regleras och anpassas till den befintliga bebyggelsen i enlighet med kommunens intentioner.

I många värdefulla områden ligger äldre gällande stadsplaner kvar, som medger stora byggnadsrätter. Detta försvårar ett bevarande genom att de skapar stora förväntningsvärden. För dess miljöer, liksom i allmänhet i områden med överstora eller på annat sätt omoderna planer, är det angeläget att en planändring aktualiseras. En minskning av sedan lång tid outnyttjade byggnadsrätter behöver inte nödvändigtvis innebära ersättningskrav till fastighetsägaren.

Q-märkning

För att säkerställa bevarandet av en värdefull miljö kan man vid stadsplane- eller byggnadsplaneändringar avgränsa byggnader eller områden som anses särskilt viktiga genom s.k Q-märkning. Q-bestämmelsen sätter tidigare byggnadsrätt ur kraft, men kan utformas så att brand eller dylikt inte hindrar en anpassad nybyggnad. En förutsättning för att en fastighet skall kunna betecknas med Q är således att den antingen ägs av kommunen eller att markägaren lämnar sitt samtycke.

Q brukar vanligen åsättas byggnader som är av byggnadsminnesklass (riksintresse). För dessa Q-märkta byggnader kan länsantikvarien utfärda preliminära skyddsföreskrifter, vilka fastställs om en byggnadsminnesförklaring skulle bli aktuell.

Beteckningen q (lilla q) kan åsättas kulturhistorisk bebyggelse som ej är av byggnadsminnesklass, men där man syftar till att bevara den allmänna karaktären hos en byggnad eller ett bebyggelseområde. Beteckningen q kan också användas för områden där nybebyggelse inte skall tillkomma annat än i undantagsfall. Bestämmelsen gör det emellertid inte omöjligt att antingen bygga om eller bygga nytt i begränsad omfattning, men på ett sätt som tar hänsyn till miljön. Miljöanpassning kan alltså regleras genom att q sätts på fastigheten.

För att säkerställa ett bevarande av värdefull bebyggelse kan således Q- och q-beteckningarna i stadsplanen kombineras med s.k skräddarsydda byggnadsrätter, d.v.s byggnadsrätter som överensstämmer med befintliga byggnader.

§ 35

Inom ett stadsplanelagt område kan byggnadsnämnden förbjuda rivning av kulturhistoriskt eller miljömässigt värdefull bebyggelse. Rivningsförbudet är dock temporärt och får inte gälla i mer än 3+2 år.

§ 86

För att skydda kulturhistoriskt värdefulla byggnadsmiljöer, som inte omfattas av en detaljplan, kan länsstyrelsen förordna att man inte får bygga nytt eller ändra befintliga byggnader utan tillstånd från länsstyrelsen.

NATURVÅRDSLAGEN (1964:882)

§ 19

Paragrafen reglerar länsstyrelsens möjligheter att freda hela landskapspartier av intresse för naturvården. Byggnaderna ingår där som komplement.

SPECIALLAGSTIFTNINGAR

Vissa byggnader har tillmätts ett så högt kulturhistoriskt värde att de har getts ett särskilt skydd med stöd av speciallagstiftningar.

BYGGNADSMINNEN - enligt lagen om byggnadsminnen 1960:690, senaste lydelse 1976:440

Vilka byggnader kan bli byggnadsminne?

Byggnader i enskild och kommunal ägo som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och "som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig" kan av länsstyrelsen förklaras som byggnadsminne enligt byggnadsminneslagen.

Uttrycket "byggnadsskick" bör ges en vid tolkning och inbegripa såväl material, teknik och konstruktioner som form, planlösning, stil och utsmyckningsdetaljer.

Med begreppet "gången tid" menas att byggnaden bör vara av sådan ålder att man kan lägga ett "kulturhistoriskt tidsperspektiv" på den. Byggnaden bör vidare ha något att berätta om sociala förhållanden eller estetiska ideal.

Till byggnader som bevarar minnen av "historiskt betydelsefull händelse" hör sådana som är förknippade med vissa händelser eller uppmärksammade personer. För dessa byggnader krävs dessutom att de har ett värde i sig ur ex. arkitekturhistorisk eller teknikhistorisk synpunkt.

För att bli byggnadsminne krävs det att byggnaden skall anses som "synnerligen märklig". Det är således ett mycket högt krav som ställs på det kulturhistoriska värdet innan beslut om en byggnadsminnesförklaring fattas.

Ett byggnadsminne kan utgöras av en enskild byggnad eller en byggnadsgrupp, ex. en gårdsanläggning. Då man inte kan minnesförklara en hel miljö måste varje enskilt hus inom miljön byggnadsminnesförklaras var och en för sig. För att bevara miljön kan kommunen istället låta upprätta detaljplaner med skyddsbestämmelser.

Vad innefattar en byggnadsminnesförklaring?

Vid beslut om en byggnadsminnesförklaring tar man hänsyn till byggnadens användning. Det lagliga skyddet kan gälla enbart exteriören eller både exteriören och interiören. Det invändiga skyddet kan innefatta all äldre fast inredning eller enbart planlösningen.

Byggnadsminnesförklaringen kan också omfatta ett visst kringliggande område som skall hållas i ett vårdat skick.

Skyddsföreskrifter

För varje byggnadsminne utformas särskilda skyddsföreskrifter som talar om vad som ingår i byggnadsminnet och på vilket sätt detta skall vårdas. Skyddsföreskriften utarbetas av länsantikvarien på länsstyrelsen i samråd med ägaren. Skyddsföreskrifterna kan ha följande innehåll:

- Byggnaden får inte rivas, flyttas
- Byggnaden får till sitt yttre inte byggas om eller förändras på annat sätt.
- I byggnadens inre får inte sådana åtgärder vidtagas som medför ingrepp i fast inredning.
- Byggnaden skall underhållas så att den inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten skall utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Råd och anvisningar i dessa frågor lämnas av länsstyrelsen eller av länsstyrelsens förordnad.
- Till beslutet bifogas en karta om ett område markerat med en röd begränsningslinje. Inom detta får ytterligare bebyggelse eller annan väsentlig markförändring inte förekomma.

Hur går en byggnadsminnesförklaring till?

Vem som helst kan skriva till länsstyrelsen och föreslå att en byggnad eller anläggning förklaras som byggnadsminne. Skrivelsen skall innehålla uppgifter om:

- fastighetsbeteckning
- lagfaren ägare
- beskrivning av byggnaden
- av vilken orsak man vill att byggnaden skall skyddas

Länsstyrelsen avgör om den föreslagna byggnaden uppfyller de kulturhistoriska kraven på en byggnadsminnesförklaring och diskuterar sedan förslaget med byggnadens ägare. Även byggnadsnämnden får tillfälle att yttra sig.

Länsstyrelsen kan, i avvaktan på ärendets slutliga prövning, för viss tid, dock högst sex månader, meddela förbud mot åtgärd, varigenom byggnadens kulturhistoriska värde skulle minskas eller gå förlorat.

Ekonomiskt stöd till upprustning av byggnadsminne.

Vid underhåll, upprustnings- och ombyggnad av hus som förklarats för eller besitter ett så högt kulturhistoriskt värde att de kan förklaras som byggnadsminnen, finns möjligheter att få förmånliga lån och direkta bidrag.

Byggnadsminnen i landet och i Älvsborgs län.

Byggnadsminnenas antal (hela anläggningar) i landet uppgår för närvarande till över 500 st varav drygt 30 st inom Älvsborgs län.

BYGGNADSMINNESMÄRKEN - enligt kungörelse 1920:744 med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet.

Vilka byggnader kan bli byggnadsminnesmärken?

Byggnader under statlig förvaltning som har ett mycket högt kulturhistoriskt eller konstnärligt värde kan skyddas enligt kungörelsen med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet.

Merparten av landets byggnadsminnesmärken utgörs av monumentalbyggnader som slott och residens men där förekommer även byggnader med enklare arkitektur som fyrar, skolor, tingshus, militärboställen och sjukhus.

Vad innehåller kungörelsen?

Kungörelsen innehåller generella anvisningar för vården av byggnader under "statens eller menighets eller allmän institutions- eller inrättnings förvaltning". En särställning har dock de byggnadsminnesmärken som ägs av staten. De som upptas på en särskild förteckning skall vårdas enligt noggrant angivna regler. Alla åtgärder kräver i princip tillstånd av Riksantikvarieämbetet och i vissa fall av regeringen.

Kungörelsen innehåller också bestämmelser rörande vården av kyrkobyggnader m.m, som tillhör svenska kyrkan. Föreskrifterna medför att alla kyrkobyggnader, oberoende av ålder och värde, blir skyddade genom att förändringar kräver tillstånd från Riksantikvarieämbetet.

Observera att detta skydd ej gäller privatägda kyrkor eller kyrkor hörande till frikyrkörelser.

Vård och underhåll

Riksantikvarieämbetet beslutar i ärenden som gäller ändringsarbeten och reparation. Regeringen beslutar i ärenden som gäller rivning, överlåtelse, flyttning eller därmed jämförbara åtgärder.

Den förvaltande myndigheten svarar för vård och underhåll.

Förteckning av byggnadsminnesmärken

Kungl. Maj:t bestämmer på förslag från Riksantikvarieämbetet och efter att ha hört berörda myndigheter, vilka byggnader som bör upptas i förteckningen över byggnadsminnesmärken.

Byggnadsminnesmärken i landet och i Älvsborgs län

Byggnadsminnesmärkenas antal (hela objekt) i landet uppgår för närvarande till c:a 330 st. I Älvsborgs län finns 2 byggnadsmärken: Länsresidenset i Vänersborg och Forstena gård i Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun.

- Vid planläggningen skall värdefull bebyggelse såvitt möjligt bevaras (9 § BS)
- och underhållas (50 § BS)
- Genom bestämmelser i en detaljplan kan kulturhistoriskt och miljömässigt värdefulla miljöer och byggnader ges ett verksamt skydd. (Q, q). Även utformningen av tillkommande bebyggelse kan regleras genom planbestämmelserna (q). (25 § BL, § 12, § 2 mom BS, 13 § BS)
- Särskilda krav kan ställas på den bebyggelse som är belägen inom områden som utgör värdefulla miljöer. (38 § BS)
- Rivning kan inte förhindras, men bestämmelserna om rivningsförbud ger ändå byggnadsnämnderna rådrum för bevarandeåtgärder. (35 a § BL)
- Till skydd för existerande kulturhistoriskt värdefull bebyggelse kan länsstyrelsen utfärda nybyggnadsförbud (86 § BL)
- Miljöskydd kan i vissa fall erhållas genom naturvårdslagen (19 § NVL)
- För skydd av byggnader av riksintresse finns speciallagstiftningar. (1976, 440, KK 1920, 744).

LITTERATUR

- Aarsrud, Ch: En skogsbygds förändring. Ur Hembygden. 1977
- Carlsson, GÖ Gamla svenska allmogehem 1912
- Enmark/Nordqvist: Rostocks brunn. Utg. av Kroppefjälls hembygdsförening
- Erixon, S: Svensk byggnadskultur (nytryck) 1982
- Fakta om Dalsland, Utg. av Föreningen Dalslands väl 1960
- Hallbäck, S-A: Dalsland 1982
- Hallin, M: Byggnadstraditioner i Älvsborgs län - "dalslandsstugan", ur Västgöta-Dal. 1984
- Kroppefjäll, en dalslandsbok. socknarna Dalskog-Gunnarsnäs-Ör 1957
- Ljung, O: Gårdar, socknar samt härader på Dal
- Lönnroth, L: Brytning och bearbetning av dalskogsstenen ur Hembygden 1973
- Natur i Älvsborgs län, Länsstyrelsen . 1976
- Ortnamnen i Älvsborgs län,
- v Schoultz, G: Dalslandsgårdar 1951
- Örtenblad, T: Naturinventering av Kroppefjäll 1974

Övriga källor:

Laga skifteshandlingar, Lantmäteriets arkiv, Vänersborg.

